

**İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN EĞİTİM POLİTİKASI (1908-1918)
CEMİYET'İN KENDİ İNSAN TİPİNİ YARATMA POLİTİKASI**

Nehir KÜÇÜKKELEŞ

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

2021

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN EĞİTİM POLİTİKASI (1908-1918)
CEMİYET'İN KENDİ İNSAN TİPİNİ YARATMA POLİTİKASI

Nehir KÜÇÜKKELEŞ

TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

TEKİRDAĞ-2021
Her hakkı saklıdır.

ÖZET

Kurum, Enstitü :Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ABD : Tarih Anabilim Dalı
Tez Başlığı :İttihat ve Terakki'nin Eğitim Politikası(1908-1918) Cemiyet'in
Kendi İnsan Tipini Yaratma Politikası
Tez Yazarı :Nehir KÜÇÜKKELEŞ
Tez Danışmanı :Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR
Tez Türü Yılı: Yüksek Lisans Tezi, 2021
Sayfa Sayısı :133

II. Jön Türk kuşağı, 1908 senesinde II. Abdülhamit'in istibdat rejimine son vererek Osmanlı Devleti'nde anayasal süreci ikinci kez başlatmıştır. İttihat ve Terakki'ye göre, meşrutî yönetim yıkılmakta olan imparatorluğun tek kurtuluş yoluydu. Bu sebeple toplumu şekillendirmede eğitimin dönüştürücü rolünün bilinciyle, halk eğitimi politikası güttüler. Cemiyet yurdun dört bir tarafında açtığı İttihat ve Terakki Mektepleri ile formel eğitim yanı sıra gece dersleri, konferanslar, gazete ve dergilerle de ülke geneline ideolojisini yaymaya çalışmıştır. Balkan Savaşları ardından egemen olan milliyetçilik politikası doğrultusunda hedeflediği yeni insan tipine ulaşmak için savaş koşullarında dahi eğitimi ihmal etmeyecektir. Eğitimle oluşacak yeni insan tipi, II. Meşrutiyet değerlerine sahip çıkması yanı sıra Cemiyet'in faaliyetlerini meşru temellere oturtmak ve iktidarının devamı sağlamak içinde önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, İttihat ve Terakki, İttihat ve Terakki Mektepleri, Yeni İnsan Tipi

ABSTRACT

Institution, Institute, : Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences,

Department : Department of History

Thesis Title :The Education Policy Of The Union And Progress (1908-1918)

The Policy of The Society to Create Their Own Human Type

Thesis Author : Nehir KÜÇÜKKELEŞ

Thesis Adviser :Prof.Dr.Ayşe KAYAPINAR

Type of Thesis,Year : MA Thesis, 2021

Total Number of :133

Pages

The second JonTurk(YoungTurk) generation started the constitutional process for the second time in the Ottoman Empire by ending the tyranny of Abdulhamid II'sin 1908. According to the Committee of Unionand Progress (İttihat ve Terakki Cemiyeti), constitutional government was the only way of salvation for the crumbling empire. For this reason, they pursued a publice ducation policy with the awareness of the transformative role of education in shaping the society. The Society has tried to spread its ideology through outthe country with the Unionand Progress Schools it openedall over the country, as well as formal education, night classes, conferences, news papers and magazines. Inline with the nationalism policy that prevailed after the Balkan Wars, he would not neglect education even in war conditions in order to reach the new type of person he targeted. The newtype of person that will be formed through education is important in protecting the constitutional values as well as establishing the activities of the society on legitimate foundations and ensuring the continuity of its power.

KeyWords: Education, UnionandProgress, UnionandProgress Schools, New Human Type

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin, II.Meşrutiyet döneminde üzerine en çok yazılan, çizilen ve tartışılan konularından biri eğitimidir. Eğitimin dönüştürücü rolünün farkına varılması ile gelişen kitlesel eğitim düşüncesi, İttihat ve Terakki için hedeflediği yeni insan tipine ulaşmak için bir araçtır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile kolları sıvayan İttihat ve Terakki, Balkan Savaşları'na kadar "Osmanlıcılık", Balkan Savaşları ardından "milliyetçilik" ideolojisi ile halkı şekillendirme yoluna gitmiştir. İttihat ve Terakki, ülke içindeki siyasi koşulların bilinciyle eğitimi, iktidarını sağlam temellere oturtmak için araç olarak kullanmıştır. İttihat ve Terakki, yurdun her bir yerine açtığı "İttihat ve Terakki Mektepleri" ile oy kullanma yaşı gelmemiş çocukları eğitime yolunu izlemiştir. Cemiyet; gece dersleri ve konferanslarla da okul çağı geçen nüfusu da ihmal etmemiştir.

Tez çalışmam boyunca bilgisi, tecrübesi ve sabrı için çok değerli danışman hocam, Sayın Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR'a ve manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	6
1. İTTİHAT VE TERAKKİ-OSMANLI DEVLETİ'NİN SON YÜZYILINDA FİKİR AKIMLARI	6
1.1. Yeni Osmanlılar	6
1.2.İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	11
1.2.1. İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin Kuruluşu	11
1.2.2. Cemiyet'in Avrupa Örgütlenmesi, İttihat ve Terakki Adını Alması ve İlk Nizamnamesi	13
1.2.3.İttihat ve Terakki ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Birleşmesi.....	16
1.3.II. Meşrutiyet'in İlanı	18
1.4.İttihat ve Terakki'nin Genel Özellikleri	20
1.5. Eğitimle Uluslaşma Sürecine Giden Balkanlar	21
1.6.Osmanlı Devleti Son Döneminde Etkili Olan Fikir Akımları ve Eğitime Yansıması	25
1.6.1. Osmanlıcılık.....	25
1.6.2.İslamcılık	28
1.6.3.Batıcılık.....	30
1.6.4.Türkçülük.....	31
II. BÖLÜM.....	34
2. II.MEŞRUTİYET DÖNEMİ EĞİTİMİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	34
2.1.Kitlesel Eğitim Anlayışının Doğuşu.....	34
2.2.İttihat ve Terakki'nin Eğitimde Yol Arayışı	35
2.2.1.Eğitimde Kararsızlık Devri.....	36
2.2.2.Eğitimde İttihad-ı Anasır Dönemi	37
2.2.3.Eğitimde Millileşme Dönemi	38

2.3. Emrullah Efendi ve Tedrisat-1 İptidaiye Kanun-1 Muvakkati.....	39
2.3.1. Emrullah Efendi.....	39
2.3.2.Tedrisat-1 İptidaiye Kanun-1 Muvakkati	40
2.4.II.Meşrutiyet Döneminde Anaokulları	41
2.5.İlköğretim	43
2.6.Rüşdiyeler.....	45
2.7.Ortaöğretim	45
2.8.Darülfünun.....	49
2.8.1.Tuba Ağacı Nazariyesi.....	53
2.9.Öğretmen yetiştirme	54
2.9.1 Darülmualimin.....	54
2.9.2.Darülmualimat	58
2.10.Medreselerin Islahı	59
2.11.Gayrimüslim Okulları ve Cemiyetin Denetim Sorunu.....	62
2.12. Hususi Mektepler Nizamnamesi	66
2.13.İttihat ve Terakki'nin Kadın Eğitimine Bakışı	68
III.BÖLÜM	71
3. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN EĞİTİM POLİTİKALARININ HAYATA GEÇİRİLMESİ	71
3.1.Osmanlı İttihat Mektepleri Heyet-i Tesisyesi'nin Kurulması	71
3.2.İttihat ve Terakki'nin Fikir İdeologu Ziya Gökalp'ın Eğitim Anlayışı	73
3.3.Yeni Kimlik İnşasında İttihat ve Terakki'ye Bağlı Kuruluşlar	76
3.3.1.İttihat ve Terakki Kulüpleri	76
3.3.2.Gece Dersleri	79
3.3.3.Türk Ocakları.....	83
3.4.İttihat ve Terakki Mektepleri.....	85
3.4.1.İttihat ve Terakki Okullarına Örnek: Selanik İttihat ve Terakki Mektebi .	86
3.4.2.Rumeli Bölgesindeki İttihat ve Terakki Mektepleri	88
3.4.3.Anadolu Eyaletinde İttihat ve Terakki Mektepleri	90
3.4.4.Kuzey Afrika'da İttihat ve Terakki Mektepleri	96
3.4.5.Orta Doğu'da İttihat ve Terakki Mektepleri	97
3.5.6.İstanbul'da İttihat ve Terakki Mektepleri	99

3.4.7.İttihat ve Terakki'nin Himayesindeki Mekteplere Örnek.....	101
3.5.İttihat ve Terakki'nin Mekteplere Destek Yolları	102
3.5.1.Piyango ve İkramiye Yardım Tertibi.....	103
3.5.2.İktidar İmkanlarını Kullanma	104
3.6.Yeni kimlik İnşasında Malumat-ı Medeniye ve Tarih Derslerinin Rolü.....	106
3.6.1.Malumat-ı Medeniye.....	106
3.6.2.Tarih Dersleri	109
3.7.İttihat ve Terakki'nin Eğitim Politikasında Süreli Yayınların Yeri	114
3.8.İttihat ve Terakki'nin Eğitim Politikalarının Benimsetilmesinde Milli Gün ve Bayramlar	116
SONUÇ	118
KAYNAKLAR	121
EKLER	131

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1.1: 1898 - 1899 tarihli Askeri-sivil rüşdiye ve idadilerde okuyan öğrenci sayıları.....	23
Tablo 2.1:1331 Tarihli Mekatib-i Sultani Programına Göre İptidaiye Kısmında Okutulan Dersler	47
Tablo 2.2:1331 Tarihli Mekatib-i Sultani Programına Göre Sınıf-1 Taliye Devre-i Ula Ders Çizelgesi (MSDP 1331: 70).....	48
Tablo 2.3:1331 Tarihli Mekatib-i Sultani Programına Göre Sınıf-1 Taliye Devre-i Saniye Ders Çizelgesi	48
Tablo 2.5: 2015 Darülmuaallimin-i iptidai ders programı	57
Tablo 3.1: Cemiyetin adını taşıyan okulların bölgelere göre dağılımı.....	85
Tablo 3.2: İttihat ve Terakki İzmir Merkez Ticaret Mektebi ders programı.....	91
Tablo 3.3: Amasya İttihat ve Terakki İbtidai mektebi talebelerine ait 1910 tarihli imtihan cetveline göre mektebin ders programı.....	94
Tablo 3.4: Medine-i Münevvere İttihat ve Terakki Mektebi ibtidai 1909 senesine ait ders programı	98
Tablo 3.5: Medine-i Münevvere İttihat ve Terakki Mektebi Rüşdiye 1909 senesine ait ders programı	98
Tablo 3.6: Samatya İttihad ve Terakki İnas İbtidai Mektebi'ne mahsus 1912 senesine ait ders programı	100

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
BEO.	:Bab-1 Ali Evrak Odası
Bknz.	:Bakınız
BOA.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:Cilt
DH.İD.	:Dahiliye Nezareti İdaresi
DH.MUI.	:Dahiliye Nezareti Muhaberat-1 Umumiye İdaresi
DH. şFR.	:Dahiliye Nezareti şifre Kelemi
DH. UMVM.	:Dahiliye Nezareti Umur-1 Mahalliye ve Vilayat M¼d¼rl¼ę¼
İ.DFE.	:İrade Defter-i Hakani
İ. HUS.	:İrade Hususi
İ.MF.	:İrade Maarif
MB.İ.	:Mabeyn-i H¼mayun Evrakı
MF.İBT.	:Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiye Kalemi
MF. MKT.	:Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
ML.EEM.	:Maliye Nezareti Emlak-1 Emiriyye M¼d¼riyeti
MV.	:Meclis-i V¼kela Mazbataları
S.	:Sayfa
şD.	:şura-yı Devlet
TCTA.	:Tanzimat'tan Cumhuriyet'e T¼rkiye Ansiklopedisi
TDVİA.	:T¼rkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Vb.	:Ve benzer

GİRİŞ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, II.Abdülhamit'in baskıcı rejiminden kurtulmak amacıyla Genç Osmanlılar'ın bıraktığı yerden "hürriyet" parolasıyla yola çıkan Jön Türkler'in son temsilcisi, "İttihat ve Terakki Cemiyeti" olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son yıllarına damga vuran Cemiyet, kendisini pek çok karışıklığın içerisinde bulmuştur. Alelacele oluşmuş tabanındaki heterojenliğin kendi içerisinde birtakım sorunlar yaratmasıyla da araştırmacıların merak konusu olmuş ve pek çok çalışmanın da konusu haline gelmiştir.

Fransız İhtilali sonrasında kurulmaya başlayan modern merkezi devletler, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişen dünya düzeni ile eğitimin dönüştürücü rolünün farkına varmışlardır. Fransız Devrimi ile eğitimin devlet tekeline girmesi, ulus-devlet oluşturma sürecindeki önemini kavranmasıyla da doğru orantılıdır. Ulusal eğitimin amacı; vatanına bağlı faziletlerini bilen nesiller yetiştirmektir. XIX. yüzyıl okullaşmanın hızla arttığı, eğitimin kitlesel boyutlara ulaştığı yıllardır. Osmanlı Devleti'nin reform çağı olarak bilenen XIX. yüzyılda yenileşme hareketlerinde, eğitimde unutulmamıştır. 1869'da çıkarılan Maarif Umumiye Nizamnamesi, eğitim tarihimizde önemli bir dönüm noktasıdır. Nizamname ile birlikte Osmanlı Devleti'nde eğitim, devlet tekeline girmiş ve artık devletin yükümlülüğü olduğu kabul edilmiştir.

1856 Islahat Fermanı'nın gayrimüslim tebaaya tanıdığı eğitim özgürlüğü ardından ülke içerisinde artan cemaat ve yabancı okulları, Osmanlı Devleti'ni bu konuda teşvike zorlamıştır. II. Abdülhamit döneminde hızla artan okullaşmanın getirileri, kendisine muhalif kesimin oluşmasıyla sonuçlanmış, İttihat ve Terakki Mektebi Tıbbiye'de filizlenmiştir.

Mekteb-i Tıbbiye'de filizlenmeye başlayan hareketin taraftar toplaması, II. Abdülhamit'in dikkatini çekmiştir. Okulda artan baskılar sonucu yurt dışına giden İttihad-ı Osmani üyeleri, muhalefete gittikleri yerlerde de devam etmişlerdir. Ahmet Rıza'nın önerisi ile İttihat ve Terakki adını alan Cemiyet, 1906 senesinde subay ve

bürokratlardan oluşan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile kurduğu iletişim sonrası son halini almıştır.

1908 yılında Osmanlı Devleti'nin son yıllarına egemen olacak olan Cemiyet eğitime büyük önem vermiştir. Cemiyet'in, okullaşmanın önemini kavramasında Selanik belirleyici role sahip olmuştur. Selanik, kozmopolit yapısı gereğince Osmanlı Devleti'nin batıya açılan kapısı konumundadır. Merkezi Selanik'te olan Cemiyet, her siyasi oluşumun kendi okulunu örgütlediğine şahit olmaktadır. Gayrimüslim halkın gelişiminde eğitimin rolünü fark etmeleri, İttihat ve Terakki'yi bu konuda reforma itmiştir. 31 Mart Hadisesi ile karşılaşılacak olaylar sonrası Cemiyet, ideolojisini inşa etmenin kaçınılmazlığını daha iyi anlayarak eğitim reformlarına hız vermiştir.

II. Jön Türk aydınları halkı eğitmeyi kendilerine amaç edinmişlerdir. Özellikle anayasal rejimin getirdiği terimler ile "kanunları" benimsetmeyi hedeflemişlerdir. Halkın bu konudaki isteksizliği ise, hedeflenen seviyeye ulaşılamayacağını kısa sürede göstermiştir. Eğitimde pozitivist düşünce etkisinde kalan Jön Türkler, edindikleri bilgilerle çizdikleri yol haritasında devleti, içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmayı amaç edinmişlerdir.

Döneminde Cemiyet'in, üzerinde durduğu sorunlardan en önemlisi çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin nasıl bir arada tutulabileceği olmuştur. Bu devlet nasıl kurtulur? Osmanlı aydınlarının cevabını bulmak için yoğunlaştıkları bir soru olmuştur. Cemiyet, başta Osmanlıcılık akımı ile okullarda "Osmanlı vatandaşı" yetiştirmeyi amaç edinecektir. İttihatçılara göre, Osmanlı Devleti'nin birliğini sağlayacak olan merkezi devlet, ekonomik kalkınma ve eğitim yoluyla farklı unsurları kaynaştırmaktır.¹

İttihat ve Terakki, 1913 yılı öncesi ülkedeki tüm eğitim programlarını denetleyen yasalar çıkartarak gayrimüslim ve misyoner okullarında aşılacak istenen ayrılıkçı ve milliyetçi müfredatı engellemeyi amaç edindi. "*Tahsil-i ibtidai de lisan-ı Türki mecburitalimdir.*" "*Mektatib-i resmiyede tahsil-i ibtidai*

¹ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, Baskı: XXIX, 2019, s.407.

*meccanendir*² diyerek ilköğretimde eğitim dilinin Türkçe olmasını zorunlu kılarken, ücretsiz olduğunu da vurgulamıştır. İttihat ve Terakki'nin izlediği Osmanlıcılık siyaseti; Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı, Bosna Hersek'in Avusturya'ya ilhakı, Girit'in Yunanistan'la birleşmesi, Trablusgarp'ın İtalya'ya verilmesi gibi gelişmelerle darbe almıştır. 1912-1913 Balkan Savaşları, Cemiyeti İttihad-ı Anasır yerine "Türk milliyetçiliği" politikalarına itmiştir. XIX. yüzyılın sonunda Avrupa'da başlayan Türkoloji çalışmaları ve Rusya'dan gelen Türk aydınlarla da yavaş yavaş filizlenmeye başlayan "Türkçülük" akımı, iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki'nin tek çıkış yolu halini alacaktır.

Literatürde, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili pek çok kaynağa ulaşma imkanı mevcuttur. Ancak Cemiyet'in kendisine bağlı kurumlarla ideolojisini, köyden kente kadar geniş halk kitlelerine nasıl yaydığı üzerine çalışmalar sınırlıdır. Cemiyet, hürriyetin faziletlerinden bahsederek meşrutiyeti vazgeçilmez kılma çabasındadır. Araştırmamız, İttihat ve Terakki'nin yeni insan tipi yaratmak için nasıl ve ne yönlü çalıştığı üzerine sınırlı literatüre katkı sağlama amacı gütmektedir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hedeflediği yeni insan tipine ulaşmasının en iyi yolu, kitlesel eğitimden geçmektedir. Cemiyet'in, hemen hemen her bölgede açılarak taşradaki kolu gibi çalışan kulüpler, bölgesindeki en az bir eğitim kurumunu himayesine almışlardır. Bunu izleyen süreçte gece dersleri ve konferanslarla geniş kitleleri eğitime faaliyetlerine girişilmiştir. 1909 senesinde bu faaliyetlerini kalıcı ve uzun vadeli hale getirmek amacıyla Cemiyet, "İttihat ve Terakki Mektepleri'ni" kurmaya karar verecektir. "İttihat Mektepleri Heyet-i Tesisyesi" aracılığı ile hızla okullaşma yoluna giden Cemiyet'in bu okullarının tespiti, çalışmamızın özgün olan kısmını oluşturmaktadır. Bu okullar, Cemiyet üyelerinin anıları, Cemiyet'e ait gazeteler, konuyla ilgili tetkik eserler ve en önemlisi Osmanlı Arşiv belgelerindeki araştırmalar sonucunda tespit edilmiştir. Okulların müfredat programının, Cemiyet'in genel merkezinde belirleniyor olması, İttihat ve Terakki'nin eğitim ideolojisini vermesi bakımından da oldukça önemlidir.

² Zafer Tarık Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.99.

Tezin birinci bölümü, Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin tanımı ve kısaca faaliyetlerinden bahsedilerek başlamaktadır. Yeni Osmanlılar, II.Meşrutiyet dönemi öncülerinin bir önceki kuşağı olması ve onun fikri yapısını oluşturması bakımından önemlidir. Cemiyet'in kuruluşu, Avrupa örgütlenmesi ve ilk nizamnamesinden bahsedilmiştir. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşerek güçlenmesine de değinilmiştir. II.Meşrutiyet ilanı ve Cemiyet'in genel özellikleri üzerinde durulmuştur. "Eğitimde Uluslaşma Sürecine Giden Balkanlar" başlığı altında Fransız İhtilali'nin ardından, eğitim öğretim faaliyetleri ile gelişen milliyetçilik bilincinden bahsedilmiştir. Bu bölümdeki son başlıkta, Osmanlı Devleti'nde etkili olan fikir akımları üzerinde durulacaktır.

Çalışmamızın ikinci bölümü, kitlesel eğitim anlayışının doğuşu ile dünyada kamulaşan ve devlet tekeline giren eğitim sisteminden bahsederken Osmanlı Devleti'nin de bundan etkilenmesinin kaçınılmaz olduğu vurgulanmıştır. İttihat ve Terakki'nin eğitimde yol arayışı başlığı altında II.Meşrutiyet'in ilanı ardından Cemiyet'in eğitim sistemindeki yol haritasının evrelerinden bahsedilmiştir. Cemiyet'in önemli maarif nazırlarından Emrullah Efendi ve onun uzun yıllar çalışması sonrasında ana fikri oluşan Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı ayrı bir başlıkta yerini almıştır. II.Meşrutiyet döneminde eğitim kademelerinin durumu ve gelişimine teker teker değinilen bu bölümde; ana sınıfları, ilkokullar, rüşdiyeler, idadiler ve darülfünundaki gelişmelerin yanı sıra öğretmen yetiştirme çalışmalarına değinilmiştir. Yine Cemiyet için önemli olan ve II.Meşrutiyet döneminde pek çok aydının üzerinde yazıp çizdiği medreselerin ıslahı konusu da ele alınmıştır. Cemaat ve yabancı okullarının denetim sorunu ve Hususi Mektepler Nizamnamesi yanı sıra İttihat ve Terakki'nin kadın eğitime bakışı ele alınmıştır. Çalışmanın bu bölümünün esas amacı, II. Meşrutiyet döneminde eğitim genel özelliklerine değinmek, gazete ve dergiler yanı sıra Meclis-i Mebusan'da ki eğitim tartışmalarına yer vermektir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde İttihat ve Terakki Mektepleri ana başlığı altında Cemiyet'in ideolojisini yansıtan eğitim müesseselerinin tespiti amaç edinirken, "Osmanlı İttihat Mektepleri Heyet-i Tesisiyesi Kurulması" başlığıyla başlamaktadır. Cemiyet'in fikir ideologu olan Ziya Gökalp'ın eğitim anlayışı yanı

sıra yeni kimlik inşasında İttihat ve Terakki'ye bağlı kuruluşlar başlığı altında, İttihat ve Terakki Kulüpleri, gece dersleri, Türk Ocakları gibi konular işlenmiştir. Tespit edilen İttihat ve Terakki Mektepleri, bölgelerine göre sınıflandırılarak verilmiştir. Cemiyet'in mekteplerine destek yolları başlığı altında piyango düzenleme, yada iktidar imkanlarını mektepler lehine kullanma gibi girişimlerinden bahsedilmiştir. Yeni kimlik inşasında Malumat-ı Medeniye ve Tarih Derslerinin Rolü başlığı altında müfredat programlarındaki önemli değişiklikler verilmeye çalışılmıştır. Yeni kimlik inşasında çocuk dergileri ve ihdas edilen milli gün ve bayramlara bu bölümde yer verilmiştir.

I. BÖLÜM

1. İTTİHAT VE TERAKKİ-OSMANLI DEVLETİ'NİN SON YÜZYILINDA FİKİR AKIMLARI

1.1. Yeni Osmanlılar

I. Meşrutiyet'in yolunu açan Osmanlı aydınlarına "Yeni Osmanlılar" adı verilmekteydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşuna bakmadan önce kısaca kendisinden önceki fikri yapının temellerine bakmak gerekmektedir. Eski görkemli halinden 19. yüzyılda eser kalmayan Osmanlı Devleti'nde, III. Selim ile Nizam-ı Cedid adı altında başlayan yenileşme hareketlerinin doruk noktası II. Mahmut'un saltanat yıllarıdır. Osmanlı Devleti'nde bu dönem başlayan merkezileşme çabası ile öne çıkacak olan bürokrasi sınıfının, zamanla gelişmesi reformlarında önünü açacaktır. Tanzimat'ın öngördüğü eşitlikçi toplum yapısı ve merkezi devlet kurma çabası ile yapılan reformlarla birlikte bürokrasinin geliştiği görülecektir.³ 19.yüzyılın ikinci yarısında özellikle basın yayın yolu ile güçlenerek ortaya çıkan Yeni Osmanlılar, imparatorlukta daha önce görülmemiş bir aydınlanma sürecini başlatmıştır. Kendisinden sonra gelecek olan nesle örnek olması ile de tarih sahnesinde önemli bir yer edinmiştir.⁴

Yeni Osmanlılar'ın, bir anayasanın ilanı ve parlamento açılması fikri etrafında toplandıkları düşünülmektedir. Kendileri hakkında II. Jön Türk kuşağı kadar bilgi bulunmamaktadır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin ne şekilde, ne zaman, nerede ve kimler tarafından kurulduğu hakkında bilgi kargaşası mevcuttur. Konuyla ilgili yetersiz kaynak yanı sıra bilgilerin çelişkili olması, araştırmacıların kesin yargılarda bulunmasına engeldir. Cemiyetin önemli isimleri dışında diğer üyelerinin çalışmaları hakkında da bilgiler yok denecek kadar azdır.

³ Fahri Yetim, "Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 34, Nisan 2015, s.2.

⁴ Yeni Osmanlı Cemiyeti'ni, kendisinden sonra gelen nesle yaktıkları ışık tarihte önemli konuma koymuştur. Kemal Beydili, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", TDVİA, Cilt:XXXIII, İstanbul, 2013, s.432.

Namık Kemal, Şinasi, Ali Suavi gibi ilerici, yurtsever aydınlar, basın-yayın yoluyla halkta bir düşünce yapısının oluşmasına katkı sağlamışlardır. Bu düşünce yapısını, bir örgüt olmadan eyleme dönüştürmenin kolay olmayacağı zamanla anlaşılmıştır. Cemiyetin, kuruluşu ile ilgili en önemli kaynak Ebuzziya Teyfik'in "Yeni Osmanlılar Tarihi"dir. Ancak buradaki bilgilerde karışıklıkları düzeltmeye yetmemektedir. Ebuzziya Teyfik cemiyetin kuruluşunu iki farklı şekilde anlatmaktadır. İlk anlatım İstanbul'da Belgrad Ormanı'nda Namık Kemal'in içerisinde olduğu bir kır gezisinde geliştiği şeklindedir. İkinci anlatımında ise Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın yeğeni olan Sağır Ahmed Beyzade Mehmed Bey'in evindeki toplantıda kurulduğu şeklinde açıklamaktadır(1865). Ebuzziya Teyfik'in "Yeni Osmanlılar Tarihi" adlı eserindeki birbirinden farklı bilgileri çözüme kavuşturan ise Kaya Bilgegil olmuştur. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin 1867 de Avrupa'da kurulduğu sonucu Kemal Beydili tarafından da onaylanmıştır.⁵

Yeni Osmanlıların, belli başlı bir siyasi programına kaynaklarda rastlanamamıştır. O dönemde monarşiye karşı meşruti yönetime giden basamakları aşacaklardır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri, Tanzimat Fermanı'nın getirdiği ortamda yeni fikir hareketleri ile tanışacaklardır.⁶ Yeni Osmanlılar, Islahat Fermanı'nın getirdiği bazı yeniliklerin Osmanlı Devleti'nde uygulanmasının imparatorluğu daha büyük çıkmaza sürükleyeceği görüşündeydi.⁷ Yeni Osmanlılar, Ali ve Fuat Paşaların Avrupa'yı taklide varan faaliyetlerine de karşıydılar. Bu karşı çıkışın kitlelere ulaşması ise Osmanlı Devleti'nde geç de olsa gelişmeye başlayan basın yayınına olmuştur. Dönemde gazete tirajlarının düşük olmasına karşın mahalle kahvelerinin zaman zaman okuma odası halini almıştır. Buda gazetelerinin etkisinin beklenenden fazla olması ile sonuçlanmıştır.⁸

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde gelişen muhalif grup ile artan basın-yayın faaliyetleri arasında doğru orantı vardır. Tercüman-ı Ahval'de yazmaya başlayan Şinasi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, sosyal ve kültürel ilerlemesine ilişkin sorunları ele almıştır. Bunlara çözümler getirmeye çalışan yazılarını gazetede

⁵ Kemal Beydili, s.431.

⁶ Fahri Yetim , a.g.m., s.3.

⁷Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 88-89.

⁸ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s.44.

yayımlamaya başlamıştır. Daha sonra kendi gazetesi olan Tasviri Efkar'ı kurmuştur. Şinasi, Tercüman-ı Ahval'de ki yazısında, halkın ülke sorunları hakkında yorum yapabilme ve sorunlara çözüm yolları getirme hakkının olduğunu ifade etmektedir. Gazetenin önemini vurgularken, halkın kendisini ancak gazete aracılığı ile ifade edebileceğini söylemektedir. Şerif Mardin, Şinasi'yi, gazeteciliğimizin piri olduğu kadar 18. yüzyılın akılcılığının bizdeki temsilcisi olarak tanımlamaktadır.⁹ Osmanlı Devleti'nde yeni olan bu kavramlar meşruti yönetimin ayak sesleri gibidir. Şinasi, Tasviri Efkar'da yürüttüğü yayın politikası ile ülkedeki aydın kesimin ilgi odağı olur. Namık Kemal'in de bu gazetede yazmaya başladığı görülürken, ülkede bu çizgide yeni basın kuruluşları, halka ışık tutmaya başlamıştır. Ali Suavi'de, Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi yardımlarıyla, 1868'de merkezi Paris'te olan "Muhbir" gazetesini çıkarmaya başlar. Muhbir'de, halkın yönetim hakkındaki görüşlerini söyleyebilme özgürlüğünün olduğu bilinciyle, okuyucu mektupları yayımlamayı da düşünmüştür.¹⁰

Namık Kemal ve arkadaşlarının Londra'da yayınladığı "Hürriyet Gazetesi" milleti ilgilendiren sorunların halktan gizlenmemesi üzerinde önemle durmuştur.¹¹ Hürriyet, İstanbul'a gizlice girerken aydın çevreler tarafından oldukça talep görür. Yurda dönüşlerinde birçok yazarın eserlerini Türkçeye çevirecek ve okunması için ön ayak olacaklardır. Genç Osmanlılar, Namık Kemal'in etrafında birleşerek "İbret" gazetesinin çıkmasını sağlamışlardır. Bu gazetenin büyük bir ilgiyle karşılandığı görülmüştür.¹² İbret gazetesi, büyüyen ilgi üzerine hükümetin tepkisini çeker ve çok geçmeden baskıcı zihniyet tarafından kapatılmıştır.

1872 yılında yurda dönen Yeni Osmanlılar, mücadelelerine ülke içerisinde devam etmeye başlamışlardır. 1876 yılında Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilerek öldürülmesinin ardından V.Murat'ın tahta geçtiği görülür, ancak saltanatı kısa sürer. Yeni Osmanlılar, II. Abdülhamit'in 1876-1909 yılları arasındaki baskıcı yönetimi ile de basın yayın aracılığı ile mücadele etmeye çalışacaklardır. Şinasi, Namık Kemal

⁹ Şerif Mardin, "Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri" Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (TCTA), İletişim Yayınları, C:6, İstanbul 1985, s.1698.

¹⁰ Teyfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.12.

¹¹ Ebuzziya Teyfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s.324.

¹²Teyfik Çavdar , a.g.e., s.14.

gibi isimler gazetelerde Osmanlı vatandaşlarını yeni terimlerle tanıştırdı, anayasal rejime giden yolun basamaklarını atacaklardır.

XIX. yüzyılda Tanzimat Fermanı'nın getirdiği eğitim seviyesini yükseltme isteği ile batının önemli sayılabilecek eserlerinin tercümesi yapılmıştır. Açılan gazeteler ile basın yayın faaliyetlerinin hızlanması, aydın bir zümre geliştirmiştir. Ali ve Fuat Paşalara olan eleştirel tutumları ile meşrutiyet rejimine olan olumlu bakışları, Yeni Osmanlıları bir araya getiren en önemli etkenler olarak karşımıza çıkar. Şerif Mardin, Yeni Osmanlı Hareketini, Ali ve Fuat Paşalara karşı bir başkaldırı olarak da tanımlamaktadır.¹³ Yeni Osmanlılar, Osmanlı aydınının genel özelliklerine uyarak devletin içinden oluşmuş, iktidarla zıtlıkta içinde olmuş, herhangi bir sınıfın sözcüsü olmamış, düşünce üretmemiş, batının aktarıcısı olmuştur. Batı aydını tersine öğrenmeye değil de öğretmeye çalışmıştır.¹⁴ Eksik veya yanlış, doğru veya isabetsiz, Osmanlı içerisindeki eskimiş müesseselerin değişmesi gerektiğinin bilincindedirler. Bu yaklaşımlarıyla kimi kesimlerce “batıcı” olarak görülmüş kimi onları “antibatıcı” ilan etmiştir. Yeni Osmanlılar'ın, imparatorluğu Batı düşünce akımları ile ilk tanıştıran hareket olduğu açıktır.¹⁵

Tanzimat'ın ilanı sonrasında Osmanlı Devleti'nde gelişmeye başlayacak olan özgürlükçü havanın yayılımı, II. Abdülhamit'in baskısına rağmen devam etmiştir. Yayılan bu özgürlükçü hava, Yeni Osmanlılar'ın basın yayın yoluyla giriştikleri faaliyetlerin sonucudur. Bu yıllarda Yeni Osmanlılar'ın yayınları Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye vb. yüksekokullarda elden ele dolaşacaktır. İttihat ve Terakki' de gençler arasında bu okullarda filizlenecektir.

Meşrutiyet sözü vermesi üzerine V.Murat'ın tahtan indirilmesi ile tahta geçen II. Abdülhamit, vaat ettiği üzere 1876 da I.Meşrutiyeti ilan etmiştir. Osmanlı Devleti'nde, Yeni Osmanlılar'ın başlattığı çabalar ilk meyvesini böylece vermiş olur. Ancak I.Meşrutiyet denemesi, Osmanlılar için pek uzun olmaz. Abdülhamit'in 33 yıl sürecek istibdat yönetiminin ilk izi ise 1877 de Mithat Paşa'yı sürgüne göndermesi

¹³ Şerif Mardin, “19.yy'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti”, TCTA, İletişim Yayınları, Cilt: 2, İstanbul 1985, s. 344.

¹⁴ Mehmet Ali Kılıçbay, “Osmanlı Aydını”, TCTA, C.I, İstanbul 1983, s. 60.

¹⁵ İlber Ortaylı, “Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar”, TCTA, İletişim Yayınları, Cilt:6 İstanbul 1985, s.1703.

ile başlar. II. Abdülhamit'in baskıcı düzeninin önemli nedenlerinden biri, V. Murat'ı ikinci defa tahta geçirmek için düzenlenen iki komplo girişiminde bulunmuş olmasıdır. Zaten Meşrutiyet rejimi de Osmanlı-Rus Savaşı bahane edilerek son bulur, Osmanlı meşrutî yönetime tekrar 1908 yılında kavuşacaktır.

II. Abdülhamit, hastalık derecesinde aşırı kuşkulu, kuruntulu bir hükümdardı. Mizah ve karikatürü yasaklayan Abdülhamit, gazete haberlerinin sansüre yollanmadan yayımlanmasına izin vermez, uygun bulunmayan kısımları çıkarttırırdı. Halktan şüpheli durumlarda saraya haber yollanması istenirken, Journaller¹⁶ asılsız bile olsa ödüllendirilirdi.¹⁷ Falih Rıfki Atay anılarında, büyüklerin aralarında Hasan Ağa diye birinden yanıp yakıldıklarından bahseder. O yaşlarda Hasan Ağa'nın kim olduğunu merak ettiğini ve ileride Hasan Ağa'nın padişahın rumuzu olduğunu anladığını söyler. Bu örnek, halkın padişahıtan çekincesinin en iyi örneklerinden biridir.¹⁸

Araştırmacıların üzerinde en çok durduğu dönemlerden biri olan II. Abdülhamit'in, 33 yıllık saltanatı hakkında bir çok kaynak mevcuttur. Olumlu yada olumsuz eleştirilerin yanı sıra bu dönemde Osmanlı Devleti'nde artan eğitim kurumları, Tanzimat'tan itibaren amaçlanan seküler ve laik reformların başarısı için önemli olmuştur. II. Abdülhamit'e kafa tutacak olan genç neslinin ise onun açtığı okullarda yetişmiş olması trajikomiktir. Bu dönemde takip edilen siyaset ve gerçekleştirilen eğitim politikaları, hem devletin sonunu getirmiş hem de modern bir devlet ve halkın doğmasına zemin hazırlamıştır. Sistem kendi içinde muhaliflerini doğurmuştur.¹⁹ Osmanlı Devleti'nde özellikle basın yayın yolunu kullanarak, gerek eğitim gerekse tercüme faaliyetleri ile görüp bildiklerini halkla tanıtan 1860-1870 kuşağının düşünceleri, II. Abdülhamit'in baskı rejiminde harbiye, mülkiye gibi

¹⁶ Jurnal, yetkililere verilen ihbar yazısıdır.

¹⁷ Sina Akşin, Kısa Türkiye Tarihi..., s. 56.

¹⁸ Falih Rıfki Atay, *Batış Yılları*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 2012, s.11-12.

¹⁹ Mustafa Gündüz, "II.Abdülhamid Dönemi Eğitim ve İdeolojisi Üzerine Tartışmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: XII, 2008, s. 245.

yüksekokullarda okunur, tartışılır hal almıştır. Bu uyanış, İttihat ve Terakki'yi doğuran sürece götürecektir.²⁰

1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti

1.2.1. İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin Kuruluşu

II. Abdülhamit'in istibdat yönetimine karşı ülkede meşrutiyet yönetimini tekrar ilan ederek, Osmanlı Devleti'ni kurtarmayı amaç edinen gençler, kendisinden önceki kuşak olan Yeni Osmanlılar'ın devamı olmuştur. Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlı Cemiyeti mensuplarının, ülkeye basın-yayın yolu ile yaydıkları fikir ve düşünceler, özellikle "Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye" içerisinde hızla taraftar bulur. Yayılan yeni özgürlükçü düşüncelerin, gizli bir örgüte dönmesi ise 1889 yılına rastlar. İbrahim Temo'nun liderliğini yaptığı grupta Harputlu Abdullah Cevdet, Bakülü Hüseyinzade Ali, Diyarbakırlı İshak Sükuti ve Kafkasyalı Mehmet Reşid bulunmaktadır. İstanbul Demirkapı'da(Sirkeci), Tıbbiye-i Şahane Mektebi'nde cemiyet kurulmuştur.

İttihat-ı Osmani Cemiyeti'nin kuruluş tarihi hakkında farklı bilgiler veren müellifler mevcuttur. Örneğin; Ahmet Bedevi Kuran "Türk İnkılap Tarihi" adlı eserinde 1892 tarihinde kurulduğunu yazmaktadır.²¹ Ali Birinci, eserinde²² 1995 tarihini vermektedir. Buna dayanak olarak ise bu tarih öncesinde gerek yurt dışı arşivlerinde gerekse Osmanlı Devlet Arşivi'nde İttihat ve Terakki ile ilgili bir belgenin mevcut olmamasını göstermektedir. Bunun yanı sıra birçok müellif²³ 1889 tarihini vermektedir. Yukarıda İttihad- ı Osmani Cemiyeti'nin kurucu lideri olarak belirttiğimiz İbrahim Temo da anılarında, 1889 tarihini doğrulamaktadır.²⁴ Bu

²⁰ Zafer Tarık Tunaya, 1889 sonrası doğan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni II. Jön Türk kuşağı olarak adlandırmıştır.

²¹ Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan matbaası, İstanbul, 1945, s. 20.

²² Ali Birinci, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluşu ve İlk Nizamnamesi*, II.baskı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.401-405.

²³ Zafer Tarık Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriye Vakfı Yayınları, II.baskı, İstanbul, 1988, s.19; Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi...*, s.57; Teyfik Çavdar, a.g.e.,s.15; Mehmet Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İletişim yayınları, İstanbul, 1985, s.7; Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, III.baskı, Etkin Kitaplar Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.27.

²⁴ İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul,1987, s.130.

aşamada Cemiyet vatani kurtarmak için duygusal yönü ağır basan bir öğrenci kuruluşudur.²⁵

II. Abdülhamit'in istibdat yönetimine rağmen gizlice örgütlenecek olan Cemiyet, propagandaya geçmeden önce örgüt içi eğitimler yapmış, oldukça gizli örgütlenerek üye sayısını arttırmıştır. Bu dönemde görüşmelerin arkadaş grubu toplantısı ötesine gittiği söylenemez. Cemiyet'in önde gelen isimlerinin o dönemki faaliyetlerine bakıldığında da bu dönemde herhangi bir eylemi olmadığı görülmektedir.

İttihat ve Terakki'nin sessizliği, Osmanlı Devlet yöneticilerinin elden giden topraklara karşı tepkisizliği ve yetersizliği ile değişecektir. II. Abdülhamit, Abdülaziz'in tahtan indirilmesinde ordu ve donanmanın rol oynadığı bilincindedir. Bu endişeyle Abdülhamit, donanmayı Haliç'e bağlayarak yerinden oynatmadığı gibi orduya da nişan talimi dahi yaptırmamaktadır. Birçok alanda İstanbul'daki paşazade çocuklarının önceliğinin yanı sıra o dönemde görülen Ermeni olayları ve hükümetin artan baskısı Cemiyeti, faaliyetlerini hızlandırmak konusunda harekete geçirmiştir.²⁶

Harekete geçen Cemiyet üyeleri daha fazla üye kaydı ve özellikle nüfuslu kişileri bünyesine kazandırmaya çalışmıştır.²⁷ Sarayın bundan haberi olması üzerine Ali Saip Paşa, görevden alınarak Mekteb-i Tıbbiye'nin yöneticiliğine Zeki Paşa getirilmiştir. Zeki Paşa, öğrencilerin dolaplarını aratmak gibi sıkı disiplinler sonrası Cemiyet üyelerini yargılatıp okuldan uzaklaştırmıştır.²⁸ Ancak II. Abdülhamit'in bunu sade bir öğrenci hareketi olarak algılaması ile bu öğrenciler affedilmiştir.²⁹

²⁵ Zafer Tarık Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler..., a.g.e., s. 19-20.

²⁶ Sina Akşin, 100 Soruda Jön Türkler..., a.g.e., s. 17.

²⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İtalyan Carbonari örgütü benzeri biçimlenmeleri, onların bu örgüte ilgi duyduğunun kanıtı olmamakla birlikte bu konuda birçok tartışma söz konusudur. Bu dönemde kurulan gizli örgütlerin büyük çoğunluğunun bu şekilde örgütlendiği bilinmektedir.

²⁸ Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu*, Edt: Faruk Özerengin-Emel Özerengin, İstanbul 1982, s. 466-467.

²⁹ Hanioğlu, Bir Siyasi Örgüt..., a.g.e., s.178.

1.2.2. Cemiyet'in Avrupa Örgütlenmesi, İttihat ve Terakki Adını Alması ve İlk Nizamnamesi

Yukarıda bahsedildiği üzere, Zeki Paşa'nın Asker-i Tıbbiye'deki uygulamaları öğrencileri huzursuz etmiştir. Mektepteki sıkı takip sebebiyle Cemiyet'in önemli simaları faaliyetlerini başka ülkelerde devam etme kararı almıştır. Yurt dışına giden mektep öğrencileri ise gittikleri yerde çıkardıkları gazetelerle Cemiyet'in merkezlerini oluşturmuştur. Mektebi-i Tıbbiye'nin üçüncü sınıf öğrencisi olan Nazım Bey, ileride Cemiyet'in önemli isimlerinden biri haline gelecek olan Ahmet Rıza Bey'i, Cemiyet'e dahil etmek isteği ile Paris'e gönderilmiştir. Mithat Şükrü Bleda anılarında, çok takdir ettiği Ahmet Rıza'nın Paris'e gitmesinin ardından tıp tahsili için Nazım Bey'in de oraya gittiğini ve bu durumun onu ne denli heyecanlandığından bahsetmektedir.³⁰ Daha sonra Cenevre'ye gidecek olan Bleda, ayağının uğurlu geldiğini ve İsviçre'ye Jön Türk akını başladığını söylemektedir.³¹ Belki de bu heyecan, Cemiyet'in hızla büyüyen meşrutiyet rejimi ile tekrar Osmanlı Devleti'ni yönetmesinin nedeni olmuştur.

1895 yılı İttihad-ı Osmani için Ahmet Rıza ve Cemiyet üyelerinin iletişime geçmesi bakımından önemlidir. Ahmet Rıza, Cemiyet'in isminin Auguste Comte'un sözü olan "nizam ve terakki"ye çevrilmesini istemiş ancak "ittihat" kelimesinin kalması için üyelerin ısrarı kabul görmüştür.³² Böylece hareketin yeni isminin Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olması üzerinde uzlaşmıştır.³³ Cemiyet, üye sayısının artması ve artık sesini daha gür çıkarabilmesi için bir nizamnameye ihtiyacı olduğu fikrine yine 1895 yılında varmıştır.³⁴ 1895 senesi Cemiyet'in isminin netleştiği, hazırlanan nizamnamesi ile sistemli hale geldiği ve teşkilatlandığı yıl olmuştur.³⁵

³⁰ Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1979, s.14.

³¹ Mithat Şükrü Bleda, a.g.e., s.15.

³² Pozitivizmin iki düstürü "düzen ve ilerleme" idi. Düzen içerisinde ilerleme anlamına gelen bu düstürün, "terakki" ilkesi, II.Jön Türkleri etkilemiş olacak ki "İttihad-ı Osmani" ismi "İttihat ve Terakki" olarak değiştirmişlerdir.

³³ M. Şükrü Hanioğlu, *İttihat ve Terakki Cemiyeti...*, a.g.m., s.477.

³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, Ahmet Rıza'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni daha önce kurduğu ve bu Cemiyetin daha sonra İttihad -ı Osmani ile birleştiğini yazmaktadır. Ancak bu doğru bir bilgi değildir. Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1973, s. 232.

³⁵ Ali Birinci, a.g.e., s.27.

1889'dan beri var ile yok arasında olan Cemiyet bu tarihten sonra belli bir nizamnameye kavuşmuştur. 39 maddeden oluşan nizamnamenin 3. maddesinde Cemiyet'in maksadından bahsederken, eğitimin ilerlemesi ile insanlık ve uygarlığa hizmet etmek vurgusu yapılmıştır. Bu amaca engel olanlara vatan düşmanı gözü ile bakılacağı, Cemiyet'in daha bu yıllarda eğitime verdiği önemi gösteren bir örnektir. Bu ilk nizamnamede Ahmet Rıza ve onun pozitivism düşüncesinin izleri görülmüştür. August Comte'a göre toplumlar, bilimsel olarak biçimlendirilebilirdi. Ahmet Rıza etkisinde kaldığı bu düstur ışığında, Osmanlı Devleti'ni aydınlığa çıkarmanın eğitime yetişecek yeni insan tipleri ile olacağı kanaatine varmıştır. Yeni insan tipi, bilim ve eğitimi yaygınlaştırarak sağlanmıştır.³⁶ İttihat ve Terakki daha iktidara gelmeden eğitimin öneminin bilincinde olmuştur. Ahmet Rıza ile başlayan bu süreç, Balkan Savaşları'na kadar eğitimde "Osmanlı vatandaşı olarak yeni insan yetiştirmeyi" amaç edinecektir. Balkan Savaşları sonrasında ise Ziya Gökalp'in ışığında "Türkçü insan tipi yetiştirmek" için bir numaralı araç yine eğitim olacaktır. İttihat ve Terakki eğitimi en iyi şekilde kullanarak hedeflediği yeni nesli yetiştirmeye çalışmıştır.

Hareketin Avrupa'daki gelişmelerine ayrıntılara girmeden devam edecek olursak Mizancı Murat, Fransa ve İngiltere'de bulunduğu temaslar ardından Kahire'ye giderek Cemiyet'in orada bir başka merkezini oluşturur³⁷ ve burada Mizan gazetesini çıkartır. Bunu imparatorluk içinde birçok yerde şubeler kurulması izleyecektir. Fiilen Avusturya ve İngiliz yönetimi altında olan kimi şehirlere kadar örgütlenmesini genişlettiği kaynaklara yansımaktadır. İmparatorluk içerisindeki bu hızlı örgütlenme ile artan üye sayısı sonrası görüş ayrılıkları baş gösterecektir.

Özellikle Ahmet Rıza'nın dönemine göre keskin din algısına karşıtlıklar artınca Cemiyet'in liderliği Mizancı Murat Bey'e geçmiştir. Ancak Mizancı Murat Bey, II. Abdülhamit'in vaatleri üzerine İstanbul'a dönerek onun saflarına geçmiş ve zamanla Cemiyet'e muhalif bir politika izlemiştir. Mizancı Murat ve onun gibi Abdülhamit tarafına geçerek yurda dönenlerin olması Abdülhamit'i, Cemiyet'i bitirmek için harekete geçirmiştir. İttihat ve Terakki'nin Avrupa'da merkezinin

³⁶ Sina Akşin, Kısa Türkiye Tarihi., a.g.e., s. 59-60.

³⁷ Mehmet Şükrü Hanioğlu, İttihat ve Terakki Cemiyeti..., a.g.m., s. 477.

bulunduğu ülkelere baskı yaparak Cemiyet'in faaliyetlerine kısıtlama getirilmesini sağlamıştır. II. Abdülhamit iktidarı, muhalefeti bitiremede bir süreliğine sesini kısmayı başarmıştır. Artan üye sayısı ile Cemiyet'in kuruluş aşamasındaki üye seçimine verilen önemin azalması sonucu menfaatlerini ön planda tutarak Cemiyet'ten ayrılanlar görülecektir. II. Abdülhamit'in vaatlerine kananlar Cemiyet'in önde gelen isimleri tarafından sert tepkilerle karşılaşacaktır. Cemiyet'in dönemde Avrupa merkezleri ile haberleşmesini ise Anadolu ve İstanbul'da bulunan az sayıdaki merkezi sağlamaktadır.

İttihat ve Terakki için üst üste gelen bu darbeler sonrası II. Abdülhamit rejimi Cemiyet'ten kurtulduğunu düşüncede Cemiyet'in toparlanması çok uzun sürmeyecektir. Cemiyet, görüş ayrılıklarına rağmen Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatının farkındaydı. Toplumunu şekillendirme gereğinin bilinciyle, organize bir şekilde ortak bir ideoloji yaratmak, aydın genç neslin devleti kurtarmak için tek çaresiydi. Bu sebeple, 1906 sonrasında parti örgütlenmesi ve askeri örgütlenmeye önem veren İttihat ve Terakki, ileriki zamanlarda Türkçülüğe de ağırlık verecekti.³⁸ Yukarıda değinildiği gibi Balkan Savaşları sonrası İttihat ve Terakki'ye egemen olan Türkçülük akımı, son bölümde değinilecek olan İttihat ve Terakki Mektepleri'nin okullarda vermek istediği eğitimin de ana fikrini oluşturacaktır.

İttihat ve Terakki'nin gelişimi için önemli olaylardan birisi de 1899 Aralık ayında Mahmut Paşa'nın, oğulları Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah alarak yurt dışında Cemiyet'e katılmasıdır. Bağdat demiryolları imtiyazının İngilizler firması yerine Almanya'ya verilmemesi ardından nazırlıktan uzaklaştırılan Mahmut Paşa'nın bu manevrası Dersadette endişeye sebep olmuştur.³⁹

Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah, "Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza" adını verdikleri bir bildiri yayınlacaklardır. Bu bildiride amaç Cemiyet üyelerini, ortak bir program etrafında birleştirmektir.⁴⁰ Bu ikilinin Jön Türkleri tek bir çatıda toplama istekleri, İstanbul'daki sultanın kuşklarını arttırmışsada 1902 de toplanan

³⁸ Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi..., a.g.e., s. 98-100.

³⁹ Ernest Edmondson Ramsour, a.g.e., s. 68.

⁴⁰ Taner Aslan, " İttihat-ı Osmani'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne", *Bilig Dergisi*, Sayı:49, 2008, s.101.

Jön Türk kongresi, Cemiyet’i birleştirmede başarılı olamamıştır. Cemiyet üyelerinin çoğu Ahmet Rıza çevresinde kalmıştır.

1.2.3. İttihat ve Terakki ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Birleşmesi

Kaynakları taradığımızda İttihat ve Terakki’nin şekillenmesinde üç önemli evre karşımıza çıkar. Bunların ilki, Tıbbiye’de İbrahim Temo ve dört arkadaşının oluşturduğu İttihad -ı Osmani Cemiyeti’dir. Bu topluluğun, vatani kurtarma çareleri arayan, duygu yönü ağır basan, arkadaş toplantıları düzeyinin çok üstüne geçemediğine değinilmişti. İkinci önemli evre, Cemiyet’in, II.Abdülhamit tarafından öğrenilmesi ardından yurt dışına kaçan genç aydınların, Avrupa’nın çeşitli merkezlerinde basın yayın yolu ile muhalefetlerini sürdürdüğü hareketti. Bu dönem İttihat ve Terakki adında birleşmiş, ilk kongrelerini toplayarak nizamname ile disiplinli muhalefetlerini sürdürmüşlerdi. Üçüncü evre ise, esas “İttihatçı zihniyeti” oluşturacak olan gruptu. Selanik’te III. Ordu subayları girişimleriyle, 1906 yılında “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” ismiyle bir araya gelen grup, “İttihat ve Terakki” ile birleşerek son halini almıştır.⁴¹

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin ilk kurucu heyeti subay ve bürokratlardan oluşmaktaydı.⁴² Grup kısa sürede büyüdü. Mustafa Kemal Bey’in de içinde olduğu bir heyet tarafından 1906’da Şam’da kurulan “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti” ile 1907 yılında birleşti. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti Nazım Bey’in teklifi ile önce “Terakki ve İttihat” daha sonra “İttihat ve Terakki” adını aldı ve üyelerine “İttihatçı” dendi.⁴³ Cemiyet’in kuruluşunda dikkati çeken bu genç subaylar, I.Dünya Savaşı ardından milli mücadeleye yön verecek olan kadroda da karşımıza çıkacaktır.

⁴¹ Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin kuruluş tarihi hakkında kaynaklarda değişik bilgiler mevcuttur. 1906 başı yada 1905 olması muhtemeldir.

⁴² Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurucuları: Selanik Askeri Rüştiyesi müdürü bir numaralı üye Mehmet Tahir Bey başkanlığında, Naki, Talat, Rahmi, Mithat Şükrü, Kazım Nami, Baha Pars, Ömer Naci, İsmail Canbolat, Edip Servet, İhsan Namık, İsmail Mahir ve Mustafa Necip Beylerden oluşuyordu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, *Belleten*, Cilt: XX, Sayı: 77, Ankara, 1956, s. 105.

⁴³ O sıralar yurda dönmüş olan Bleda, Selanik’te Talat’ın tahliye olduğunu öğrendiğini ve onunla karşılaştıklarındaki sevincini anlatır. Bu tarihten sonra arkadaşlar arasında süre gelen yurdun ahvali ve kurtuluş çareleri için edilen sohbetlerden bahseder. Talat Bey’in, bir gün mücadelenin böyle dağınık sürdürülmesi ile bir sonuç elde edilemeyeceğini ve bir cemiyetin teşkil edilmesi gerekliliğini

Avrupalıların müdahalesini en aza indirmek amacı ile ıslahat yapılan Selanik, Manastır, Kosova'da genç zabıt ve bazı memurlar arasında bu cemiyetin gizli den gizli ye yayılmaya başladığı görölür. Cemiyetin Manastır örgütlenmesinde, Enver Bey'in payı büyük olmuştur. Enver Bey, Manastır karargahının birçok subayını Cemiyet'e üye yapmayı başarmıştır. Enver Bey'in Cemiyet'e kazandırdığı subaylardan biri de Kazım Bey(Karabekir) olmuştur.⁴⁴

Hafiyelerin faaliyetlerinden bunalmış olan İstanbul'da ise Cemiyet'in yayılma ihtimali oldukça düşüktür. Cemiyet üyelerinden İstanbul'a gelip Hüseyin Cahit Bey ile görüşenler olmuştur. Daha sonraları Cemiyet'in önemli isimlerinden olan Hüseyin Bey, İstanbul 'un bulunduğu istibdat ortamında onların tutuklanmalarından korkarak uyarılarda bulunmuştur.⁴⁵ Bundan başka yine 1907'de Jön Türklerin birleşmesini sağlamak maksadıyla II. Jön Türk Kongresi toplanmıştır.

İttihat ve Terakki için önemli olan II.Jön Türk Kongresi'ne, daha önce Cemiyet ile fikir ayrılığı yaşayarak ayrılan ve Teşebbüsü Şahsi Adem-i Merkeziyetçiliği savunan Prens Sabahattin ve arkadaşları da katılmıştır. 27 Aralık günü toplanan bu kongrede, farklı fikir ayrılıklarına rağmen herkesin ortak bir noktada birleştiği husus, II. Abdülhamit' i tahtan indirmek ve meşruti yönetimi tekrar kurmaktır. II. Abdülhamit yönetiminin ağır dille suçlandığı kongrede, Osmanlı Devleti'ndeki milletlerin bir olduğu, ayrılıkçı faaliyetlere yönetimin yanlış uygulamalarının sebep olduğu dile getirilmiştir. Padişahın, "Kırmızı Sultan" unvanlarını kazandığı vurgulanan kongrede, eğitimin kötü durumu üzerinde de durulmuştur. Son olarak Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşerek subay desteği ile güçlenen Cemiyet, istibdat yönetimine son verip Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmanın yollarını artık daha güçlü bir şekilde arayacağı kararına varmıştır.

söylediğinden bahseder. Arkadaşlar arasında heyecana yol açan bu öneri üzerine iki gün sonra Çınar Bahçesi'nde bir akşam üstü toplantı gerçekleşir. Talat Bey, cemiyetin adının Osmanlı Hürriyet Cemiyeti olmasını önerir ve herkes tarafından kabul edilir. Bleda, anılarında yine Nazım Bey'in yurda dönmek için yazdığı mektuptan bahsederken, onun yurda nasıl gizlice sokulduğu ve Yakup adında bir hoca kılığında gezdiğini, bu bilgiyi eşiyile bile paylaşmadığını ekler. Yine cemiyetin adının İttihat ve Terakki olarak değişmesinin de Nazım Bey önerisi ile üyelerin fikirleri alınarak gerçekleştiğini anlatır. Mithat şükrü Bleda, a.g.e., s. 20-30; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m., s. 105.

⁴⁴ Teyfik Çavdar, a.g.e., s. 28.

⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m., s. 106.

1907 yılına gelindiğinde Cemiyet, ülke toprakları içinde ve dışında toplamda 17 şubeye ulaşmıştır.⁴⁶ II. Jön Türk kongresinden daha da güçlenerek çıkan Cemiyet, yurt içinde de artan örgütlenmesi ile sadece ülke dışından basın yayın yolu ile halka ulaşmakla kalmamıştır. II.Meşrutiyet'e giden basamakları ülke içerisinde de örgütlemeye başlamıştır.

1.3. II. Meşrutiyet'in İlanı

İttihat ve Terakki, artan nüfusu ile özellikle Makedonya'daki kargaşa ortamına son vererek ve II.Abdülhamit'in baskısına karşı kendini açığa çıkarmaya karar vermiştir. Cemiyet'in bu kararı vermesindeki dönüm noktası, Makedonya'da ıslahat hareketleri için bir araya gelen İngiltere ve Rusya'nın Reval Görüşmeleri olmuştur. Cemiyet üyeleri İngiliz - Rus iş birliğini müdahalenin başlangıcı olarak algılamıştır. Reval Görüşmeleri, artan Abdülhamit baskısı ile de karşı karşıya olan Meşrutiyet taraftarlarını, harekete geçirmeye itmiştir.⁴⁷Garnizondaki subayların cuma namazında olmalarından yararlanan Niyazi Bey ve 200 kadar asker ve sivil gerekli silah ve cephaneyi alarak 3 Temmuzda dağa çıkmıştır.⁴⁸

Ohri makamlarına gönderilen 3 Temmuz tarihli bildiriye, isyanın nedeni ülke içerisinde sürmekte olan haksızlıklardan rahatsızlık ve anayasayı yeniden ilan ettirme isteği olarak aktarılmıştır. Bir sonraki gün yayımlanan bildiriye ise anayasanın tekrar yürürlüğe girmesi için bu uğurda çalışanların desteklenmesi ve ihtiyaçlarının giderilmesi halktan istenmiştir.⁴⁹ Resneli Niyazi, bununla da yetinmeyerek halkın can ve mal güvenliğini sağlamak sözü vererek, hükümete verilen verginin kendisine verilmesini istemekteydi.⁵⁰ İşin aslına baktığımızda Resneli Niyazi'nin eylemi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir alakası olmadığını, ancak isyanın ilerlemesi ile cemiyet tarafından sahiplenildiği görülmektedir.

Resneli Niyazi'nin bu eylemini başka küçük çaplı askeri olaylarda izleyecek ve isyanı bastırmak için görevlendirilen Şemsi Paşa, saraya çektiği telgraf sonrası

⁴⁶ Özer Özbozdağlı “İttihat ve Terakki'nin Balkan Siyaseti (1908-1914)”,(M.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisans Tezi), Hatay, 2005, s. 53.

⁴⁷ Feroz Ahmad, a.g.e., s. 21.

⁴⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m., s.107-108; Feroz Ahmad, a.g.m., s. 20.

⁴⁹ Feroz Ahmad, a.g.e., s. 21.

⁵⁰ Aynı yer.

arabasına binerken öldürülecektir. Padişahın en güvenilir adamlarından olan Şemsi Paşa'nın öldürülmesi de Cemiyet'e hareket konusunda cesaret verecektir.⁵¹

20 Temmuzda Manastırlı Müslümanlar “Meşrutiyet isteriz” diye ayaklanarak, askeri depoları basacaktır. Bu eylem sonrası Arnavutların Firzovik'te toplanıp başlattığı isyan hareketi, İttihat ve Terakki tarafından başarılı bir şekilde değerlendirilecektir. Halkın Meşrutiyet için ayaklandığı bu günlerde Makedonya'da durum sarayın kontrolünden tamamen çıkmıştır. Ayrıca, Padişah'tan durumu inceleyip bir çare bulmak üzere Makedonya'ya birkaç nazır ve vezir göndermesi istenir.⁵² Bu gelişmeler sonrasında İstanbul'da padişah başkanlığında toplanan heyet ne yapacağını bilmemektedir.

İstanbul'a Meşrutiyet'in ilanı için yollanan telgrafların ardı arkası kesilmemektedir. 23 Temmuz günü 21 pare topla Manastır'da Osmanlı Devleti ikinci defa anayasal rejime kavuşacaktır. İttihat ve Terakki, Rumeli'nin birçok merkezinde Meşrutiyet'i törenlerle ilan ederek, durumu bir telgraflarla Yıldız'a duyurur. Telgraflarda II. Abdülhamit'in bunu kabul etmesi istenir. II. Meşrutiyet'in ilanına giden yolda ihtilal 24 Temmuz 1908'de gerçekleşir. Çoğunluğu Osmanlı genç subaylarından oluşan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve İttihat Terakki'nin birleşmesi ile güçlenen Cemiyet nihayet Abdülhamit'in istibdat yönetimine son vermiştir. I.Dünya Savaşının sonuna kadar İttihat ve Terakki Osmanlı siyasetine egemen olacaktır. Fakat 1908-1913 arasındaki çok partili siyasal hayat içinde İttihatçılar bağımsız bir kabine oluşturamamış ve çeşitli kabineleri desteklemişlerdir.⁵³ Ancak Bâb-ı Âli Baskını'nın ardından 1913 yılından Cemiyet, kendisini feshedene kadar tek başına iktidar olacaktır.

İttihat ve Terakki'nin oluşumunda, II. Abdülhamit'in istibdat idaresinden duyulan memnuniyetsizlik yanı sıra devletin kötü gidişatına karşı dur deme isteği vardır. Koca imparatorluğun karanlık günlerden nasıl kurtulacağı Cemiyet üyelerinin en önemli sorunudur. II. Meşrutiyet'in ilanı ardından II. Abdülhamit yönetimine son

⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m., s. 109-111.

⁵² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m., s. 135- 136.

⁵³ Alpay Kabacalı, *Talat Paşa'nın Anıları*, XII. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019, s.41.

vermeyi ve anayasal rejimi daimi kılmayı hedeflemektedirler. Cemiyet, özellikle basın-yayın faaliyetleriyle istibdat idaresinin olumsuz uygulamalarından bahsederek, halk kitlelerini Meşrutiyet'in gerekliliğine iknaya çalışmışlardır. Cemiyet, son bulan istibdat rejimiyle imparatorluğun huzura kavuşacağına inanmışlardır.

1.4. İttihat ve Terakki'nin Genel Özellikleri

Jön Türkler'in temel amaçlarının hürriyet olduğunu söylemek yanlış olur. Onların esas amacı, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını durdurmaktır. Onlara göre "hürriyet" ve "adalet" kavramları iktidara egemen olursa devletten kopuşlar azalacaktır. Ülkedeki ayrılıkçı eylemlerin sebebinin de II.Abdülhamit'in baskıcı politikaları olduğunu düşünmektedirler.⁵⁴ Bunun yanı sıra milleti içinde bulunduğu istibdat rejimi zorluklarından çıkartıp, hak ettikleri biçimde yaşatmak arzusu içindedirler.⁵⁵ Jön Türkler'in fikirlerinin oluşumunda pozitivist okulun kuramcıları Le Bon, August Comte, Buchner ve Durkheim gibi isimler etkili olmuştur.⁵⁶ Gustave Le Bon'un "ideal devletin bir elit tabaka tarafından yönetilmesi gerektiği" fikirlerinden etkilenen Jön Türkler,⁵⁷ bilgiyi elinde tutan kişilerin yani elit zümrenin, iktidarda olması gerektiğini de düşünüyorlardı.

Elit sadece siyasi tabakada mı yoksa halk arasında da olmalı mı? sorusunu kendi aralarında tartışan Cemiyet üyeleri, pek çok zaman halkla ilgili umutsuz düşüncelere de kapılmışlardır. Zamanla halkı içine katmayan hiçbir eylemin başarılı olamayacağını anlayacaklardır. Bu doğrultuda açtıkları eğitim kurumlarının yanı sıra gece dersleri, konferanslar vb. etkinliklerle geniş halk kitlelerini eğitmeyi amaç edinirler. Zaten onları Tanzimat aydınlarından ayıran da halkı reform hareketlerinin dışında bırakmamalarıdır. Bunu ne denli yaptıkları tartışılır ise de savaş sırasında bile eğitime verdikleri önem bunu gösterecektir.

⁵⁴ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895 – 1908*, XV. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 305.

⁵⁵ Sina Akşin, "İttihat ve Terakki Üzerine", *A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXVI, no. 1, Ankara, Mart 1971, s. 155.

⁵⁶ Erkan Tural, "Devlet ve Toplum Ekseninde Jön Türklük ve Bir Jön Türk'ün Düşün(dür)düklüğü", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 37, Sayı: 1, 2004, s. 2.

⁵⁷ M. Şükrü Hanioglu, *Preparation for a Revolution – The Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press, New York.(2001) , s.3009 Aktaran; Erkan Tural, a.g.m., s. 3.

II. Meşrutiyetin toplumsal tabakasına baktığımızda ise Feroz Ahmad, “İttihat ve Terakki” adlı eserinde Times gazetesinin haberine yer vermektedir. Jön Türkler ile ilgili Avrupa'daki toplumsal sınıf yapısının, Osmanlı toplumuna uygulanamayacağını kabul ederek bu oluşumu genel çizgileriyle bir orta sınıf (burjuvazi) hareketi olarak nitelendirmektedir. “*Yüksek makamlardaki idarecilerin çoğu harekete karşıydılar... Alt kademe ise kayıtsızdı.*” Hareketten en çok etkilenenin orta sınıf vatandaşlar olduğunu söylemekteydi.⁵⁸ Zafer Tarık Tunaya, II.Meşrutiyet’i ordunun ilan ettiğini, sivil üyelere göre subayların fazla olduğunu söylemektedir.⁵⁹ Sina Akşin, 1908 devriminin toplumsal bir tabakanın zorlaması ile gerçekleştiğini yazmaktadır.⁶⁰ Jön Türkler’in Meşrutiyet’i ilanını hangi tabanla başardıkları tartışma konusu olsada özellikle ilk seçim sonrası İttihat ve Terakki’nin görüntüsünün aldatıcı olduğu ortaya çıkar. Cemiyet’in Rumeli’de ki örgütünün yanı sıra diğer bölgelerde yetersiz olduğu ve alelaceleciliğin getireceği sonuç ile seçme sansı olmadan sözde İttihatçı yada homojen bir yapıya dönüşeceği, aralarında çıkan tartışmalarda da görülecektir.

İttihat ve Terakki üyelerinin genç yaşları ve yönetme tecrübelerinin olmaması ise 1908 ‘den 1913’ e kadar “denetim iktidarı” düzeyinde kalmalarına sebep olur. Tek başına egemen olmayıp, hükümette bir kaç nazır ile temsil edilmeyi yeterli bulmuşlardır. Bâb- ı Âli Baskını ardından I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar olan süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidarın tek sahibi olacaktır. Hezimetle biten savaş ardında 1 Kasımdaki Olağanüstü kongresi ile Cemiyet kendisini feshedecektir. İttihat ve Terakki gibi büyük umutlarla iktidara gelen bir yapı, böylece hızla tarih sahnesine gömülecektir.

1.5. Eğitimle Uluslaşma Sürecine Giden Balkanlar

Fransız İhtilali sonrası yayılan milliyetçilik akımı ile toplumların kendi kaderini belirleme isteği, Avrupa’yı etkisi altına almıştır. İçinde pek çok ulusu barındıran Osmanlı Devleti’nin, bu akımdan etkilenmemesi kaçınılmazdır. Osmanlı

⁵⁸ Feroz Ahmad, a.g.e., s. 35.

⁵⁹ Taner Timur, “*Uluslaşma Süreci,İttihatçılık ve Devrim*”, 100.Yılında Jön Türk Devrimi, ed.Sina Akşin, Barış Ünlü, II.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017, s. 53.

⁶⁰ Sina Akşin, “II.Meşrutiyet’in Tarihimizdeki Yeri ‘”, 100.Yılında Jön Türk Devrimi, ed.Sina Akşin, Barış Ünlü, II.Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017, s.15

Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile başlayan reform çalışmaları, 1871 I.Meşrutiyet'in ardından, 1908 II.Meşrutiyet ile artarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti gayrimüslim halka, Türklerden daha müsamahalı davranmıştır. Bu müsamaha gayrimüslim unsurların gelişip kendi aydın zümrelerini daha erken tarihlerde oluşturmalarına sebep olmuştur. Oluşan aydın zümre, dünyada gelişen milliyetçilik akımını daha erken kavrayarak halklarına aktaracaktır.⁶¹

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ardından imparatorluğun elinde çoğunluğu Müslüman nüfusa sahip Selanik, Manastır, Kosova, Yanya ve İşkodra vilayetleri kalmıştır. Bunlarda yeni kurulan devletlerin ayrılıkçı faaliyetlerine maruz kalmış ve bölgede Yunan, Bulgar, Sırp ve Arnavutluk mücadelesi sürmüştür. Bunun en önemli sebeplerinden biri bölgede birçok din ve etnik ırkın olmasının yanı sıra kapitalizmin bölge üstündeki amaçlarıdır.⁶²

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde örgütlenen Balkan komitelerinin öncelikleri, cemaat düzeyindeki hareketliliğe serbestlik sağlayacak diğer cemaatlerden ayrılmış kiliseye sahip olmaktır. Hareketliliğin ikinci adımı, ideolojiyi köylere kadar yaymak için okul sistemi kurmak ve üçüncü aşaması da silahlı çeteler oluşturmaktır.⁶³ Böylece halk desteğini arkalarına alan komiteler, Balkanları karıştırmayı başarmıştır.

1903 yılındaki Manastır İsyanı'nın Hüseyin Hilmi Paşa tarafından bastırılmasının ardından büyük devletler gözlerini Makedonya'ya dikmişlerdir. 1903 yılında Balkanlara gelen Rus, İngiliz, Avusturya ve Fransız jandarma, subay ve askerleri Balkanlarda türeyen çetecilik faaliyetlerine son verme bahanesi ile II.Abdülhamit yönetiminin, bölgedeki kontrolünü azaltmışlardır. Makedonya'nın elden gitmesinden

⁶¹Zafer Yılmaz - Kemal Bakır, "Balkan Milliyetçiliğinin Türk Eğitim Düşüncesine Etkileri", *TSA*, Sayı: 1, (2009), s.56.

⁶²Selanik, Kosova ve Manastır Osmanlı Devleti'nin, toprakları verimli, ekonomik ve kültürel olarak da oldukça canlı bir bölgedir. Makedonya adı verilen bu bölge, 1878 Berlin Anlaşması ile çıkan sorunlar sonrası Avrupalı Devletleri'nde kıskırtmaları ile Balkan milletleri arasında pay edilecekti. İttihat ve Terakki bu bölgede oluşmuş, burada filiz vermiş olması sebebiyle Makedonya sorunuyla yakından ilgiliydi. Hacısalihoglu, a.g.e., s. 32-33.

⁶³Tekeli-İlkin, a.g.m., s. 366-367.

korkan Türk Subaylar, burada milliyetçilik akımının etkisi ile Osmanlı Subayları ile çatışan çetelerden etkilenmişlerdir.⁶⁴

Bölgedeki subaylar, Goltz Paşa'nın orduya getirdiği eğitim düzeninde, milliyetçilik hareketlerini çok iyi değerlendirebilecek bir öğrenim de görmekteydiler. Balkan komitelerinden öğrenilenler ve Goltz Paşa'nın eğitimleriyle başlayan örgütlenme, başlangıçta Manastır'da bulunan III.Ordu'nun mektepli subayları arasında görülür. Makedonya'nın elden gideceği endişesinin yanına II. Abdülhamit'in baskıcı rejimi de eklenince, Makedonya'yı aşar ve Edirne'de bulunan II. Ordu'nun subayları arasında da yayıldığı görülür. Böylece örgütlenme Makedonya sınırlarını aşarak Balkanlarda yayılır.⁶⁵

Modernleşme sürecinin olmazsa olmazı eğitimidir. Balkanlar, bu konuda da devletin önemli insan kaynağıydı. İstanbul'dan sonra Selanik, Manastır başı çeker ve bu okullarda yetişenler siyasi tarihimizde büyük rol oynar.⁶⁶ Bölgede Yahudi sermayesi tarafından kurulan Aliance Israelite gibi okullar özellikle Tanzimat'tan sonra eğitim açısından etkili olmaya başlamışlardır. Musevi, Rum okulları dışında Müslümanlara ait olan hukuk mektebi, polis mektebi, rüştiyeler ve idadiler de açılmıştır.⁶⁷

Tablo 1.1: 1898 - 1899 tarihli Askeri-sivil rüşdiye ve idadilerde okuyan öğrenci sayıları

Okullar	Edirne	İşkodra	Selanik	Yanya	Manastır	Kosava	Toplam
İptidai	204	36	126	66	186	59	677
Rüştiye	22	5	15	11	17	24	94
İdadi	7	3	1	2	1	14
Öğrenci sayısı	2389	344	1527	519	1440	1666	7885

⁶⁴ Ercan Uyanık, "İttihat ve Terakki'nin gelişiminde Osmanlı Balkanlarının Rolü:İhtilal Makedonya'da Başlar", *Yeni Türkiye dergisi*, Sayı: 66, 2015, s. 2.

⁶⁵ Tekeli-İlkin, a.g.e. s. 372.

⁶⁶ Sina Akşin, 100 Yılında Jön Türk Devrimi., a.g.e., s. 513-514.

⁶⁷ Ercan Uyanık, İttihat ve Terakki'nin gelişiminde... a.g.m., s. 3.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, İstanbul'daki öğrenci sayısının da bu tablodaki rakama eklendiği varsayılırsa imparatorluk topraklarındaki öğrenci sayısının 50'den fazlasının ülkenin Avrupa yakasında olduğu görülmektedir. Bu okullarda okuyanların ne kadarının Jön Türk hareketinde yer aldığı tespiti zordur. Ancak birçoğunun bu okullarda Balkan coğrafyasının kozmopolitik havasını soluyarak büyüdüğü bilinmektedir.⁶⁸

Özellikle Osmanlı Devleti'nin, eğitim sisteminde denetim eksiklikleri söz konusudur. Gayrimüslim halk, kendi okullarında kendi öğretmenleri ve programları ile hiçbir teftişe uğramadan eğitimlerini sürdürecektir. Bu da milli emeller doğrultusunda halklarını eğitmeleri ile sonuçlanmıştır. Balkan milletleri, eğitimle gelişen millet olma bilincinin meyvelerini Balkan Savaşları'nda görecektir. Balkan ulusları, Osmanlı Devleti özellikle de o dönem iktidarda olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eğitimin ne denli önemli olduğunu bir kere daha görmesini sağlamıştır. O dönemde Balkanlarda öğretmenlik yapan Edhem Nejat Bey, Balkan milletlerinin eğitimi ve öğretmenlerinin üstünlüğüne vurgu yaparak, köy öğretmenlerinin bile yüksek okul mezunu olduğunu ve bu hocaların savaş sırasında da Osmanlı'ya isyan eden çetelerin akıl hocalığını yaptığını aktarmaktadır. Edhem Nejat Bey, Balkan Savaşları'nın Türk aydınlarında "eğitimde millileşme" düşüncesinin uyanmasında etkili olduğunu belirtmiştir.⁶⁹

İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet'i ilan ederek başarıya ulaşmasında, bölgenin kendine özgü koşullarının yanı sıra devletin bu dönemde buradaki otorite eksikliğinin de payı vardır. Osmanlı Devleti'nin içerisindeki iyi eğitilmiş, batı dünyası ile tanışmış, dil bilen askeri ve mülki kadrolar Balkanlarda görevlendirilmiştir. Planlanan ıslahat programlarının uygulanması için giden umumi müfettişlik kadrolarının yanı sıra birçoğu Avrupa uyruklu işadamlarının oluşturduğu gerçek burjuvazi kadroları da bölgedeydi. Bu avantajlı bölgede filizlenen cemiyet,

⁶⁸ Sina Akşin, 100 Yılında Jön Türk Devrimi.. , a.g.e., s. 515.

⁶⁹ Yılmaz- Bakır, a.g.m., s.56 – 57. İttihat ve Terakki, Balkan Savaşları sonrası halka doğru gitmeyi temel ilke olarak kabul etmiştir. Halkın eğitim seviyesinin yükselmesinin zorunluluğu, halk temeli olmayan inkılapların sonuca varamayacağını fark etmişlerdir. Örneğin, Genç Kalemler dergisinin dilde sadeleşme çalışmaları ile halkın anlayabileceği dille yazma sebebi budur. Bunu diğer kuruluşlarda uygulayacak ve II.Meşrutiyet dönemi dilde sadeleşme çalışmalarının da arttığı bir dönem olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarına egemen olacaktır. Balkanlardaki milliyetçilik ateşi, Osmanlı içerisindeki esas unsur olan Türklerin kimlik arayışında etkili olacaktır. Balkanlar, yıkılan koca imparatorluğun ardından kurulacak devletinde, kurucu unsurlarının yetiştiği bölge olacaktır. Avrupalı devletlerin Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerini alevlendirerek, yıkmayı planladıkları Osmanlı İmparatorluğu küllerinden Türkiye Cumhuriyeti'ni doğuracaktır.

1.6. Osmanlı Devleti Son Döneminde Etkili Olan Fikir Akımları ve Eğitime Yansıması

1.6.1. Osmanlılık

Fransız İhtilali'nin ardından dünyanın düzenini değiştiren milliyetçilik akımı, özellikle çok uluslu devletleri etkiler. Osmanlı Devleti milliyetçilik akımının imparatorluk üzerindeki etkilerini başta doğru yorumlayamamıştır. XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren devlette “Osmanlılık” siyasi bir akım olarak kendini göstermiştir.⁷⁰

Osmanlı Devleti'nde “millet sistemi” oldukça önemlidir. Toplumsal yapıda millet, bugün ki anlamından farklıdır.⁷¹ Gayrimüslim halkın, mensup olduğu dine göre Ortodoks milleti, Yahudi milleti vb. isimlerle sınıflandırıldığı bu sistem, bir ırkı temsil etmekten uzaktır. Örneğin, Ortodoks milleti içerisinde Rum, Bulgar, Sırp gibi alt unsurları barındırmaktadır. Osmanlı Devleti için bu unsurlar başta bir farklılık ifade etmezken, Fransız İhtilali sonrasında azınlık grupları arasında gelişecek olan milliyetçilik akımı ile birbirlerine karşı mücadeleleri başlamıştır.⁷² Bu mücadelelerde daha sonra oklar imparatorluğun aleyhine çevrilir. Kısacası millet sistemi, imparatorluğun altı asır görkemli bir şekilde yaşamasının en önemli nedenlerinden biridir. Fransız İhtilali ardından yayılan milliyetçilik akımı ve Osmanlı içindeki azınlık unsurlarının Avrupalı devletler tarafından kışkırtılması millet sistemi ile bozulmuş, ardından devletten teker teker kopuşları getirmiştir.⁷³

⁷⁰ Azmi Özcan, “Osmanlılık”, TDVİA, Cilt: XXXIII, İstanbul, 2007, s. 485.

⁷¹ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet”, TCTA, C. IV, İstanbul 1985, s. 996.

⁷² Mehmet Şükrü Hanioglu, “Siyasal Akımlar – Osmanlılık”, TCTA, C. V, İstanbul, s. 1389.

⁷³ Millet sistemi için ayrıntılı bk. Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devletinde Millet Sistemi, İstanbul, 1992.

Tanzimatçıların ortak görüşü olarak ortaya çıkan Osmanlıcılık akımı, imparatorluk içerisinde yaşayan halkları din ve ırkına göre ayrılmadan, Osmanlı kimliği altında eşit haklar ile değerlendirmesi ve idari, dini, hukuki haklardan eşit olarak faydalanmasıdır. Kısacası her türlü etnik kimliğin üzerinde “Osmanlı Milleti” oluşturma çabasına verilen isimdir.⁷⁴ Osmanlı bürokrasisi bu sayede devlet içindeki azınlıkların bu akımdan etkilenmeyeceğine inanmaktadır. Milliyetçilik akımının ilk etkisi ise II.Mahmut döneminde Yunanistan’ın bağımsız olması olacaktır.

II. Mahmut’un zeminini hazırladığı ancak onun ölümü ardından ilan edilen Tanzimat Fermanı ardından imparatorluk içerisinde değişik fikir akımları görülmüştür. Osmanlıcılık bunlar içerisinde en önemlilerinden biridir. 1856’da ilan edilen Islahat Fermanı;⁷⁵ getirdiği yeniliklerle ne Müslüman ne de gayrimüslimler tarafından olumlu karşılanacaktır. Bu ferman, gayrimüslimler tarafından başta askerlikte imtiyaz haklarını kaybetmeleri nedeniyle memnuniyetsizlikle karşılanmıştır. Müslüman unsurlar ise hakim millet olma özelliğini kaybetmesi ile durumdan şikayetçi olmuşlardır.⁷⁶

Bu dönemde Osmanlıcılık kimliğine bağlı memurlar yetişmesi için devlet eğitim alanına el atmıştır. Tanzimat döneminde yurt dışına eğitim amacı ile yollanan öğrencilerde de ne etnik ne dini farkların gözetilmediği görülmüştür.⁷⁷

II. Meşrutiyet’in ilanının ardından 33 yıl süren II.Abdühamit yönetiminde Osmanlıcılık geçerliliğini yitirmesede daha etkin olan siyasi akım İslamcılık olmuştur. II. Abdülhamit, Balkanlarda süren çatışma ortamında sadık unsur olarak düşünülen(Arnavutluk gibi) Müslümanları elde tutma siyaseti izlemiştir. Ancak bu dönemde en önemli muhalif güç konumunda olan ve daha sonrada devleti yönetecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlıcılık siyasetinin devleti bir arada tutmak için gerekliliğini savunur⁷⁸ II.Meşrutiyet’in ilanının ardından iktidarı elinde bulundurduğu 1908-1912 seneleri arasında da bu siyaseti sürdürür. Ancak devlet

⁷⁴ Şerif Demir, “Tanzimat Dönemi Eğitim Politikalarında Osmanlıcılık Düşüncesinin Etkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 31, 2009, s. 285.

⁷⁵ Islahat Fermanı. Düstur. 1. Tertip, (C. 1). s. 7-14.

⁷⁶Azmi Özcan, a.g.m., s. 485.

⁷⁷ Şerif Demir, “Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, 2011, s. 338.

⁷⁸Mehmet Şükrü Hanioglu, “Siyasal Akımlar..”, a.g.m., s. 1391.

tarafından kurtarıcı olması beklenen bu düşünce akımını tek sahiplenen Türkler olmuştur. Buda Türklerin milliyetçilik bilincinin daha geç gelişmesine neden olacaktır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, devletin dağılmasına engel olmak için Osmanlılık fikrine nizamnamelerinde de yer vermiştir. “Cins ve mezhep” ayırmadığına sıkça değinerek, tüm Osmanlı vatandaşlarını kapsadığı vurgusu yapmıştır. 1910 yılında İstanbul’daki Hacı Hristo Mektebi’nden, Osmanlı vatandaşı Rumlara verilen şahadetnamelerde geçen “Yunan milletinden” ifadesine Maarif Nezaretinden uyarı gelmesi, Cemiyet’in bu konudaki hassasiyetine verilebilecek küçük bir örnektir.⁷⁹ İttihat ve Terakki liderlerinin anılarında da Cemiyet’in Osmanlı birliğine verdiği önem görülecektir.

Şükrü Hanioglu, Osmanlı yöneticilerinin geliştirmekte olan milliyetçilik akımının farkında olmadığı ve bu sebeple çıkardıkları bu suni milliyetçilikle baştan kaybettiklerini yazmaktadır.⁸⁰ II. Meşrutiyet’in ilanı ile kısa süreli kardeşlik vaatleri birbirinin peşi sıra gelen toprak kayıpları ile zedelenmiştir. Ardından Meclis-i Mebusan’da azınlık milletvekillerinin önceki yıllardaki ayrıcalıklarının sürmesini istemeleri ile Osmanlılık fikrinin geçerliliğinin zorluğu bir kez daha görülecektir.⁸¹ İttihat ve Terakki’nin lider kadrosunun kökenlerine baktığımızda bu coğrafyada yetişmiş olmaları Türkçülük akımına Balkan Savaşları öncesi meyil ettiklerini düşündürmektedir. Aslında koca imparatorluğun Fransız İhtilali’nin getirdiği milliyetçilik akımından etkilenmemesinin olanaksız olduğunu bildikleri ancak devletin bütünlüğü için Osmanlılık siyasetinde direttikleri tahmin edilmektedir. Balkan Savaşları bu hususta bardağı taşıran son damla olacak ve Osmanlılık akımı yerini ağırlıklı olarak Türkçülüğe bırakacaktır.

⁷⁹BOA.MF.MKT 1159/9 (1328 Ş 12).

⁸⁰Mehmet Şükrü Hanioglu, Siyasal Akımlar..., a.g.m., s.1390.

⁸¹ Azmi Özcan, a.g.m., s. 486.

1.6.2. İslamcılık

Batıya karşı tek vücut olma fikri alt yapısı ile ortaya çıkan İslamcılık akımı,⁸² ilk olarak Hindistan'da ortaya çıkmasına nazaran 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nde etkili olmaya başlamıştır.⁸³ 15. yüzyıldan itibaren Avrupa'da başlayan gelişmeler ve bunun tersine doğunun bu gelişmelere ayak uyduramaması, Batı'nın doğuya galebe çalması Müslüman halkı derinden etkilemiştir. II. Abdülhamit iktidarının bir bölümünde, İslamcılık akımını devlet politikası haline getirecektir.

Osmanlı Devleti'nde reform hareketleri adı altında önemli adımlar atılırken Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın ardından gayrimüslimlerin yanı sıra Müslüman tebaanın da hoşnutsuzluk duyduğuna değinilmişti. Osmanlı Devleti yapılanları "şeriat"a uygun olarak kabul etsede Müslüman halkın tepkisini engelleyemez.⁸⁴ Bu yeni düzene en başta ses çıkaranlar, Yeni Osmanlılar olur. Bernard Lewis, Yeni Osmanlılar özellikle de Namık Kemal'in vatan ve milletin yanı sıra şeriatçı bir siyasi çizgisinin olduğundan uzunca bahseder.⁸⁵ Basın yayının önemi burada da görülür, Yeni Osmanlıların çıkardığı gazeteler, islamcılık düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunur.⁸⁶

Osmanlı Devleti'nde yavaş yavaş etkili olmaya başlayan İslamcılık akımı II. Abdülhamit devrinde, devletin resmi ideolojisi haline gelir. II. Abdülhamit, döneminde gerek ülkedeki tebaayı gerekse ülke dışındaki Müslümanları kontrol altında tutmak amacı ile emperyalizme karşı İslamcılığı silah olarak kullanmaya başlar.⁸⁷ Öyleki kendisini İslam aleminin ruhani lideri olarak gören II. Abdülhamit, kendisinden önceki padişahlara göre halifelik makamını siyasi olarak sıkça kullanmıştır.⁸⁸

⁸² Emine Aşçı, "İttihat ve Terakki'nin Fikri Yapısı ve Siyasi Yansımaları", (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi,) Ankara, 2018, s.141.

⁸³ Şerif Mardin, "İslamcılık", TCTA, Cilt:V, İstanbul, 1985, s.1400.

⁸⁴ M. Saffet Sarıkaya, "Osmanlı Türkiyesindeki İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış", *Arayışlar İnsani Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, 1999, s.105.

⁸⁵ Niyazi Berkes, a.g.e., s. 296-301.

⁸⁶ M.Saffet Sarıkaya, a.g.m., s.106.

⁸⁷ Şerif Mardin, İslamcılık., s.1402.

⁸⁸ Ahmad, a.g.e., s. 23 – 24.

İslamcılık düşüncesi, Müslümanların geri kalma sebeplerini araştırarak, çözüm yolları üretme amacındalardır. İslamcılara göre, geri kalma sebeplerini bulmak için dinin temel kaynaklarına yönelmek gereklidir.⁸⁹ Bu akımın destekçilerinin fikirleri, medreseler gibi eğitim kurumlarındaki yenileşme hareketlerinde görülmüştür. İttihatçılar savaş yıllarında artan tempo içinde din konusunun daha çok ideolojik bir etkinlik aracı olarak görüldüğünü fark etmiş ve zamanla bu etkinin ihmal edilemeyeceğini anlamışlardır.⁹⁰

Cemiyet'in propaganda maksadıyla II. Meşrutiyetin ilanı öncesinde yazdırdığı, yazarı belli olmayan "İmamet ve Hilâfet Risalesi" isimli risalede, hilafet konusuna değinilmiştir. II. Meşrutiyet'in övülerek istibdat yönetiminin yerildiği bir diğer risale de Hayyalel-Felah'dır. Bu risalede II. Meşrutiyetin meşverete dayandığı, meşveretin de ahkâm-ı şeriyeden olduğu belirtilerek, Hazreti Peygamberin de karar alırken başkalarına danıştığından bahsedilmektedir. Böylece II. Meşrutiyetin hâkim olduğu coğrafyalarda zulmün ortadan kalkacağı vurgusu yapılmıştır.⁹¹ İttihat ve Terakî'nin dinin bir ideolojik etken olarak gücünü kullanmasının örneklerinden biride I. Dünya Savaşı'nda "Cihad Fetvası" yayımlamasıdır.

Örneğin Ahmet Rıza Layiha'sında:

*"(...)Dinden maksat, teba-yı beşeriyeyi ıslah ve tanzim etmek ve umumi bir nokta-i ittihadı toplamaktır."*⁹²

Aslında Ahmet Rıza'nın burada değindiği nokta İslam dininin toplumsal içeriğinden yararlanarak toplumu bir arada tutmasından faydalanmaktır. Şükrü Hanioglu bu tutumu, Cemiyet'in amaçlarını benimsetmek adına gerekirse "dini bir elbise giydirerek onu halka sunabilecekleri"⁹³ şeklinde yorumlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Jön Türk lider ve ideologları, İslam diniyle II. Meşrutiyet ilkesinin birbirine uygun düştüğüne dair Müslümanlar arasında propaganda yapacaklardır.

⁸⁹ M.Saffet Sarıkaya, a.g.m., s.109

⁹⁰ Şerif Mardin, İslamcılık..., s.1403.

⁹¹ Emine Aşçı, a.g.m., s.181.

⁹² Ahmet Rıza. Layiha. 28-29'dan aktaran Hanioglu, Bir Siyasi Örgüt., a.g.e., s. 619.

⁹³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hanioglu, Siyasal Bir Örgüt., a.g.e., s.619 – 626.

1.6.3. Batıcılık

Garplaşma daha çok kullanılan ismiyle batılaşma, Batı'nın Reform, Rönesans ve Coğrafi Keşifler ardından gelen süreçte eriştiği gelişmişlik seviyesine erişebilmek için kullanılan bir terimdir. II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan Batıcılık akımı, daha önceki savunucularına özel bir isim verilmemesine rağmen bu isimle anılacaklardır.⁹⁴

Devletin kötü gidişatının farkına varan yöneticiler, batıyı örnek olarak bir takım ıslahat çalışmalarına girişmişlerdir. III. Ahmet dönemi, III.Selim dönemi derken II.Mahmut dönemi ile devam eden ıslahat çalışmalarında önemli adımlar atılmıştır. Osmanlı Devleti ard arda gelen toprak kayıpları üzerine düşünmeye başlayacaktır. Sorunların derinine inerek inceleme isteği üzerine sürekli olarak küçümsediği Batı medeniyetini araştırma isteği içerisine girecektir. Bunu izleyen süreçte çeşitli Avrupa şehirlerine elçiler yollayan devlet, gelen raporlar doğrultusunda ıslahatlara başlamıştır. Gelen raporlar doğrultusunda mevcut istemi tamamen karalayanlar da mevcuttur. Tunaya'ya göre, "*garplaşmak demek, garbî körü körüne taklit etmek olmamalıydı.*"⁹⁵

Batılılaşma faaliyetlerinde II. Abdülhamit dönemi oldukça önemlidir. Geleneksel değerlere önem verilen bu dönemde, Batı kültürünün zarar vereceği yönündeki görüşler de mevcuttur. Buna rağmen bu dönemde yeni ve çağdaş eğitim kurumlarının açılmasına verilen büyük önem, bu akımın insanlarını yetiştirecektir.⁹⁶ Özellikle Abdullah Cevdet tarafından 1911 yılında yayın hayatına başlayan İctihad dergisi batıcılık akımının etkin savunucusu haline gelmiştir. Darwinizm, Freudizm gibi Batı dünyasındaki kimi akımlara akımlara heveslenen pek çok yazar, topyekün batılılaşmaktan başka çare olmadığını savunur.

Batıcıların temel hedeflerine; padişahın tek eşi olması, cariyeliğin kaldırılması, fes yerine serpuşun kullanılması, yerli mal kullanımının teşviki, kadınların istedikleri şekilde giyinip beğendikleri ile evlenmeleri, tekke ve zaviyeler

⁹⁴ Mehmet Şükrü Hanioglu, "Batılılaşma", TCTA, Cilt:V , İstanbul , s. 1382.

⁹⁵ Zafer Tarık Tunaya, "Amme Hukukumuz Bakımından II.Meşrutiyet'in Siyasi Tefekküründe Batıcı Cereyanı", *İÜHT Mecmuası*, Cilt:16, 1948, s.591.

⁹⁶ Hanioglu, "Batıcılık.", a.g.m., s. 1383.

kapatılarak, sarık ve cübbeyi sadece din adamlarının giymesi, batı tarzı eğitim yapan kurumların açılması, büyük bir Osmanlı Lügatı yazılarak arazi, vakıf vb bütün kanunların düzenlenmesi, nizami mahkemeler kurulup Mecelle kaldırılarak yada düzenlenerek Latin harflerinin kabul edilmesi⁹⁷ gibi örnekler verilebilir.

Kurtuluş Savaşı ardından garpçılık hareketinin önemli isimleri olan Kılıçzade Hakkı Bey ve Celal Nuri mebus olmuşlardır. Cumhuriyet döneminde yapılan ıslahatlara bakıldığında, II. Meşrutiyet döneminde batıcılık akımı temsilcilerinin isteklerinin birer birer gerçekleştiği ve meyvelerini vermeye başladığı görülür. Ancak burada önemli olan bu yenilikler yapılırken daha önceki dönemlerdeki gibi taklit değil de batının tekniğinin alınıp, kendi değerlerimizle harmanlanır olmasıdır. Bunun sebebi yeni kurulan devletin verdiği radikal kararlardır. Yeni devlet, imparatorluğun yıllardır süregelen yeninin yanına eskiyi inşa ederek ikisini beraber sürdürme çabasına son vererek sağlam adımlarla “muhasır medeniyet seviyesine” hızla ulaşacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal önderliğinde daha yaralarını sarmadan koşar adımlarla yükselecektir.

1.6.4. Türkçülük

Milliyetçilik, siyasi ideoloji olarak Fransız İhtilali sonrasında doğmuş olup, temelinde self-determination, tam bağımsızlık, müsavat, milli egemenlik, laiklik gibi prensipler yatmaktadır.⁹⁸ Osmanlı Devleti’nde millet sistemi, milliyetçilik akımı ardından işlevini yitirmeye başlayacaktır. Osmanlı vatandaşı yaratma çabaları da azınlıkların, imparatorluktan birer birer kopması ile başarısız olacaktır. Rusya ile yapılan savaş sonrası imzalanan Berlin Anlaşması’yla Avrupa’daki topraklarının neredeyse hepsini kaybeden Osmanlı Devleti, bunu izleyen süreçte Kıbrıs’ı İngilizlere, Tunus’u Fransızlara bırakır ve Mısır’daki İngiliz işgalini de kabul etmek zorunda kalır. Bu gelişmelerin ardından II. Abdülhamit, ülke içindeki Müslüman unsurlara ağırlık vermek istemiştir.⁹⁹ Bu gelişmeler II. Abdülhamit’i, en azından Müslüman unsurları bir arada tutabilmek için “İslam milleti” anlayışına

⁹⁷Celal Nuri, Mukarederat-ı Tarihiye, İstanbul, 1330, s 16 aktaran; Taner Aslan, a.g.t., s.286.

⁹⁸ Aslan, a.g.t., s. 287.

⁹⁹ Aynı yer.

yöneltmiştir.¹⁰⁰ II.Abdülhamit'in bu siyaseti için David Kurshen, "*Türk milli şuurunun ortaya çıkışını hem yıpratmış hemde bir yerde hızlandırmış sayılır*"¹⁰¹ demektedir. Ancak çoğunluğu Müslüman olan Arnavutların yanı sıra Araplar arasında da milliyetçilik faaliyetlerinin görülmesi, İslamcılığın da etkisini yitirmesine sebep olacaktır.¹⁰² Arnavut ve Arapların dahi milliyetçilik akımı etkisine girmeleri durumun kritikliğini gösterirken devletin yürüttüğü politikanın işlevsizliği de görülmektedir.¹⁰³

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'ndan beri süregelen ıslahat hareketleri, devletin yıkılışına engel olamasada "vatan", "millet", "hürriyet", "eşitlik", "meşrutiyet" gibi kavram ve fikirler getirerek Türk aydınlarını etkilemiştir. Özellikle bu dönemde Avrupa'ya giden öğrenciler, milliyetçilik akımı ile tanışmıştır. Ancak devletin ana unsuru olan Türklerin bunu politika haline getirmeleri Balkan Savaşları sonrasına denk gelmiştir. Meşrutiyetin başında kurulmaya başlanan Türk dernekleri bu akımın temelini atmıştır. Bir zamanlar Türk, Anadolu'nun köylü halkı için kullanırken şimdi durum değişmiştir. Öncelikle Türk milli benliğinin yeniden canlanması için "Türk" kelimesinin de itibar kazanması gerekmektedir.¹⁰⁴ Gelişen dış ilişkilerle birlikte Türk bürokrat ve aydın sınıfta bu terimlere alışacaktır. Avrupalı araştırmacıların yazdıkları eserlerin çevrilmesi Türklerin İslamiyet öncesi tarihlerinin üstüne eğilmelerinin önünü açmıştır.¹⁰⁵

Çuvaş ve Tatarların Osmanlıya sığınmaları yanı sıra Orta Asya işgalinin (Rusya ve Çin) halkta tepkilere sebep olması bu konu hakkında yazılan kitap sayısına yansımıştır.¹⁰⁶ Bu dönemde İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura gibi aydınların İstanbul'a gelmesi ve Türkçülüğü ön plana çıkaran yazılar yazması, bunların aydın zümre tarafından okunması, Türkçülüğün gelişiminin önemli aşamalarından olacaktır.

¹⁰⁰ Encüment Kuran, "Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesi ve Yusuf Akçura", *Türk Kültürü*, Cilt: IV, Sayı: 42, s. 529.

¹⁰¹ David Kursen, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Kervan Yayınları, İstanbul, s.11 (pdf).

¹⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz: İlber Ortaylı "Osmanlı İmparatorluğunda Arap Milliyetçiliği", TCTA, Cilt:V, s.1033.

¹⁰³ Mehmet Şükrü Hanioğlu, "Türkçülük", TCTA, Cilt:5, İstanbul, s.1394.

¹⁰⁴ David Kursen, a.g.e., s. 15.

¹⁰⁵ Bu eserlerle ilgili Ayrıntılı bilgi için bk: David Kurshen, a.g.e., s.15–17.

¹⁰⁶ Aynı yer.

II. Meşrutiyet döneminde yurt dışındaki muhalefet sütunlarında ki yazılar, tüm ülkeye hızla yayılmıştır. 1908’de Yusuf Akçura’nın içerisinde bulunduğu bir kadronun Türk Derneğini kurduğu görülecektir. 1911 yılında Selanik’te yayınlanan Genç Kalemler dergisi yanı sıra Türk Yurdu Cemiyeti kurulacaktır. Kısa süre sonra bu cemiyet, Türk Ocağı adlı yeni kurulan derneğe katılacaktır. Cemiyet’in yayın organı olan Türk Yurdu önemli isimlerle yayın hayatına başlayacaktır.¹⁰⁷ Özellikle Türk Yurdu dergisinde yayımlanan yazıların halka ulaşması ile milli duyguların kıpırdanmaya başladığı görülecektir. Balkan Savaşları ardından Osmanlılık idealinin artık anlamını yitirdiğinin anlaşılması ile Türkçülük akımı sadece kültürel değil, siyasi yönü ağır basan bir hareket olmuştur. Nitekim Ziya Gökalp, bu muharebe Türklerin ilk kez “biz değil ben varım” diyebildiğini ifade eder.¹⁰⁸ İttihat ve Terakki’nin iktidarı kaybetmesi ardından Kurtuluş Savaşı sonrası kurulacak olan ulus devlet öncesi yükselen bu akım oldukça önemli hale gelir.

¹⁰⁷Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, II.Baskı, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.229-24 ; M.Şükrü Hanioğlu,Türkçülük, s. 1397.

¹⁰⁸ M.Şükrü Hanioğlu, *Türkçülük...a.g.m.*, s.1398. Yusuf Akçura, Ziya Gökalp’in Türk milliyetçiliğini, Türk Ocakları’nda ki konferansları, Türk yurdundaki makaleleri ile sistemli hale getirdiğine değinmektedir. Akçura ,a.g.e., s. 248

II. BÖLÜM

2. II.MEŞRUTİYET DÖNEMİ EĞİTİMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

2.1.Kitlesele Eğitim Anlayışının Doğuşu

Avrupa'nın dini eksen alan yaşam tarzından, seküler bir toplum anlayışına doğru evrildiği yeni çağ ve yakınçağda, Reform ve Rönesans hareketleri ile eğitim konusunda da olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Eğitimin gelişiminde bir diğer önemli olay ise Sanayi Devrimi sonrası Avrupa'da artan sermaye birikimi olmuştur. Sanayi Devrimi sonrası, şehirlerde artan nüfus ile kitlesele eğitim düşüncesi de ortaya çıkmıştır. Gelişen sanayi, Batı'da zenginliği artırırken yaşam koşullarının iyileşmesini de beraberinde getirecektir. Sanayi Devrimi ardından gelen süreç ile modernleşen Batı'da, devlet toplum ilişkisinde önemli değişiklikler görülmüştür. Doğu'nun aksine vergi veren halk, karşılığında devletten hizmet beklemeye başlamıştır. Sağlık, yol, güvenlik, eğitim, belediye vb. kamu hizmetlerinin yerine getirilme zorunluluğu, devletin bunlar için de maddi kaynak ayırması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler merkezileşmeyi gerekli kılacaktır.¹⁰⁹

Modernleşme ve merkezileşme kitlesele eğitim anlayışını da beraberinde getirirken, bu dönem ilkokulun dönüştürücü rolünün yönetici seçkinler tarafından kavranmaya başlandığı görülmektedir.¹¹⁰ Klasik çağda hem batı hem de doğuda geleneksel dini kurumlar tarafından verilen ve kontrol edilen eğitim, Fransız İhtilali sonrası zorunlu ve yaygın hale gelmiştir.¹¹¹ Batı'da yaşanan dünyevileşme ve laikleşmenin getirisi olarak "tanrısal egemenlik" yerini "milli egemenlik" anlayışına bırakmıştır. Yeni düzende yönetici seçkinlerin ihtiyaç duyduğu yeni yurttaş modeli

¹⁰⁹ Mehmet Ö. Alkan, "II. Meşrutiyet'te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya Militer Türk İslam Sentezi", II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek içinde Derleyen: Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s.58.

¹¹⁰ Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, III.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.11.

¹¹¹ Mehmet Alkan, "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", s.84.

de değişmektedir.¹¹² Kitlesel eğitim anlayışının Osmanlı Devleti'ne taşınması ise Batı'nın etkisiyle olmuştur. Bu yönde ilk adımı II. Mahmut atmıştır. 1869'a gelindiğinde eğitim tarihi açısından büyük öneme sahip olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde eğitimin zorunluluğuna vurgu yapılmış ancak Osmanlı halkının eğitime gereken önemi vermemesi hatta gerek görmemesi istenilen düzeye ulaşılmasını engellemiştir. II. Abdülhamit, eğitime kendisinden öncekilere göre daha çok önem vererek yurdun dört bir yanına okullar açmıştır. Ancak zorunlu ve yaygın eğitimin Osmanlı Devleti'nde diğer dönemlere göre en iyi uygulandığı yıllar 1908-1918 yıllarında iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki döneminde olmuştur. Modernleşme döneminin getirisi olan eğitim ile merkezileştirme isteğinin arkasında yatan sebep ise, halkın devlete bağlılığını artırmak ve iktidarın değerlerini halka aşilayarak, egemen gücün kendisini meşru kılma isteğidir. Güçlü eğitimin, devleti kurtaracağına olan inanç, bu dönemin hakim düşüncesi olmuştur.¹¹³

Osmanlı Devleti, milliyetçilik akımı etkisini en az toprak kaybı ile atlatarak, halkın devlete bağlılığını artırmak için eğitim bir araç olarak görecektir. Nitekim 1908-1912 yılları arası imparatorluğun eğitim sisteminde Osmanlıcılık akımı etkindir. Balkan Savaşları ardından eğitimde Türkçülük akımı etkin olurken Cemiyet, devletin kurtulması için Türklere tutunmayı seçmiştir. İttihat ve Terakki, eğitim sisteminde her iki dönemde de kendi iktidarını meşru temellere oturtmayı amaç edinmiştir.

2.2. İttihat ve Terakki'nin Eğitimde Yol Arayışı

II. Meşrutiyet Dönemi dendiğinde, birçok kaynağın birleştiği nokta, eğitim üzerine çok tartışılan, fikir alışverişinin yoğun olduğu, yetersizde olsa birçok çağdaş düşüncenin Osmanlı Devleti'ne kazandırıldığı dönemdir. İstibdat olarak adlandırılan II. Abdülhamit dönemi, imparatorluk içerisinde yazılıp çizilenlerin yanı sıra Avrupa'dan gelen süreli yayınlar ile de ülke içerisinde fikir hareketliliğinin yaşandığı

¹¹² Füsün Üstel, Batı'da yurttaşlık eğitimi dersinin bağımsız olarak verilmeye başlama sebeplerini irdelerken, çocuğa ilişkin bakış açısının değişimi ve çocuğa artık bağımsız bir aktör olarak bakılmaya başlanmasını da eklemektedir. Füsün Üstel, Makbul Vatandaşın Peşinde., a.g.e., s.11.

¹¹³ Ebubekir Keklik, *Osmanlı "Meşrutiyet Döneminde Eğitimi: Problemler, Tartışmalar, Teklifler"*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2018, s.12.

yıllardır. 1839'dan beri yapılan değişikliklerin meyvesinin yendiği bu yıllar,¹¹⁴ batıya yollanan öğrencilerin öğrendikleri dillerle birçok araştırmacının eserini okumaları, pedagoji ismiyle anılan eğitimi Osmanlı'ya taşımaları açısından da önemlidir.¹¹⁵ Bu süreç doğrularıyla yanlışlarıyla da olsa Cumhuriyet'e ulusal eğitim felsefesi bırakacaktır.¹¹⁶

Cemiyet, II. Abdülhamit'i tahtan indirmesinin ardından iktidarı hemen ele almamıştır. Hükümete Cemiyet üyesi birkaç bakan göndererek yetinmiş, tabiri caizse denetim iktidarı kurmuştur. 23 Temmuz 1908'den Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihe kadar süren II. Meşrutiyet dönemi, ister denetim isterse de tam iktidar olarak olsun İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce devletin yönetildiği yıllar olarak kayda geçer. Bu dönem eğitim tarihi kaynaklarında genel olarak iki başlığa ayrılmaktadır. Birinci dönem; Balkan Savaşları'na kadar olan İttihat-ı Anasır'ı(Osmanlı Birliği) amaç edinen yıllardır. İkinci dönem; Balkan Savaşları'ndan I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan ve Türkçülük politikası çerçevesinde insan yetiştirmeyi amaç edinen dönem diye ayrılmaktadır. Halil AYTEKİN ise II. Meşrutiyet devri eğitim faaliyetlerini üç kısma ayırarak ele almaktadır.¹¹⁷Bunlar,

A) Eğitimde kararsızlık devri.

B)Eğitimde denge politikasının uygulanması ve arayış devri.

C)Eğitimin millileşmesi ve kararlılık devridir.

2.2.1. Eğitimde Kararsızlık Devri

Halil AYTEKİN'in kararsızlık devri adını verdiği bu dönemin, II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlaması Cemiyet'in bu hususta çalışmalarının eskiye dayandığını gösterir. İttihatçıların, Meşrutiyet ilan edilmeden önce eğitimle ilgili düşünceleri ve ilk nizamnamelerinde dahi eğitimin üzerinde durmaları bu hususa verdikleri önemi de göstermektedir. Bu dönem Cemiyet'in önde gelen isimlerinin eğitimden beklentileri

¹¹⁴ Mehmet Şükrü Hanioğlu, "Bilim ve Osmanlı Düşüncesi", TCTA, Cilt: II, İstanbul, s.347.

¹¹⁵ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri* (1908-1914), Ankara, 1996, s.41.

¹¹⁶ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.125.

¹¹⁷ Halil AYTEKİN, *İttihat ve Terakki Eğitim Yönetimi*,(Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1987, s. 167-171.

yüksektir. İdareyi ele geçiren Cemiyet'in, devlet tecrübesi olmadığı gibi ehemmiyetle üstünde durduğu eğitim hususunda da hiçbir planı da yoktu. AYTEKİN'in kararsızlık devri olarak isimlendirdiği bu dönemde “yedi maarif nazırının değişmesi”¹¹⁸onun tabirini haklı çıkarır niteliktedir. Dönemde eğitim konusunda olumlu gelişmeler olsada tasvip edilir düzeyde olmadığını Cemiyet de bilmekteydi.¹¹⁹ Tanzimat'tan beri gösterilen çabalara rağmen rayına oturtulamayan maarif sistemi için girişimlere çok gecikmeden başlanmalıydı.

2.2.2. Eğitimde İttihat-ı Anasır Dönemi

Eğitimde denge politikasının izlendiği bu dönem, birçok kaynakta II. Meşrutiyet'in ilanından Balkan Savaşları'nın kaybedilmesine kadar ki süreç olarak tanımlanır. Bu dönem devleti kaçınılmaz sondan kurtarmayı amaçlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, devleti bir arada tutmak için eğitimi araç olarak görmüşler ve “Osmanlılık akımını” etkin şekilde kullanmışlardır. Balkan topraklarında başlayan milliyetçi ayaklanmalar devleti her geçen gün daha derin bir kaosa sürüklemiştir. Ancak İttihatçılara göre Balkan uluslarının derdi II. Abdülhamit'in istibdat yönetimi idi. Bunun böyle olmadığını İttihat ve Terakki Cemiyeti daha ilk aylarında anlamaya başlasada umudunu Balkan Savaşları'na kadar korumuştur. Vatanı kurtarmak amacı ile tüm okullarda yetişen çocukları Osmanlılık bilinci ile devlete bağlama, dönem şartlarında hiç de kolay olmayacağı gibi sadece arzu olarak kalmıştır. Özellikle Tanzimat sonrası ülke çapında açılan yeni mekteplerin yanı sıra gayrimüslim ve batı tarzı okulların sayısında artış mevcuttur. Bunların arasında artan milliyetçilik akımı nedeni ile ayrılıkçı faaliyet yürütenleri kontrol altında tutmak oldukça zor olacaktır.

Tanzimat Fermanı ile başlayan süreç sonrası, eşit yurttaşlık çerçevesinde Osmanlı milleti yaratma çabalarına zaten başlanmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ardından süre gelen gelişmelerde devlet, Osmanlılık akımı etkisi ile yaratılmak

¹¹⁸ Halil AYTEKİN'in İttihat ve Terakki'nin eğitimde kararsızlık devri olarak nitelendirdiği dönemde, İbrahim Hakkı Paşa, Recai zâde Mahmud Ekrem Bey, İbrahim Hakkı Bey (2. Defa), Abdurrahman Şeref Bey (Vekâleten), Yusuf Ziya Paşa, Abdurrahman Şeref Bey maarif nazırlığı koltuğunda oturan isimlerdir. Mehmet Salih Erkek, “II.Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXVIII, 2013, s. 387.

¹¹⁹ Halil AYTEKİN, a.g.t., s.167-168

istenen Osmanlı vatandaşına ulaşma görevini mekteplere vermiştir. Cemiyet'in bu hedef doğrultusunda kurduğu mekteplerde eğitim goren yine T1rk asıllı oğrenciler olmuştur. Bu sebeple mektepler amacına ulaşamamıştır. Islahat Fermanı'nın getirdiği yeni ayrıcalıklarla ise 1lke genelinde artan gayrim1slim ve cemaat okulları, Osmanlı eğitim istemini tamamen darmadağın etmiştir.¹²⁰ Burada ki acı ger1ek ise Osmanlıcılık fikrini sahiplenenin de yine devletin esas unsuru olmasına karşın hi1bir zaman bu artıyı elinde bulunduramayan T1rklerin olmasıdır. T1rkler, Osmanlıcılık fikrini sahiplenmiş, Fransız İhtilali ile sarsılan d1nyada kendi kimliklerine sahip 1ıkmaları bir1ok ihanetin ardından akıllarına gelmiştir.¹²¹

2.2.3. Eğitimde Millileşme D1nemi

İttihat ve Terakki'nin y1netimi elinde bulundurduğu yıllarda, maarifte millileşmenin hedeflendiği g1r1lecektir. 1zellikle Balkan Savaşları sonrasında Osmanlıcılık akımının ge1erliliğini yitirdiğinin net bir şekilde g1r1lmesi ile T1rk11l1k akımının 1ne 1ıktığı bilinir. T1rk1e oğretiminin zorunlu hal alması, T1rk tarihinin ders olarak okutulmasına ağırlık verilmesi, T1rklerin coğrafyası, T1rk tarihindeki 1nemli isimlerin derslerde işlenmeye başlanması, T1rk k1lt1r1 ve edebiyatına verilen 1nemin kitaplarda da karşımıza 1ıkması, T1rk11l1đ1n eğitime yansımalarının en net kanıtlarındandır. Bu akımın eğitime yansımada Cemiyet'in fikir ideologu olan Ziya G1kalp'ın etkinliği s1z konusu olmuştur. D1nemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en b1y1k başarısı Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu olmuştur.

¹²⁰Bayram Kodaman, Giriş s. XIII.

¹²¹ Eğitimde kararsızlık devri olarak tanımlayabileceğimiz 1909'dan Balkan Savaşları'na kadar s1ren bu d1nemde, maarifle ilgili 1ıkartılan nizamnamelere kısaca değinmek gerekirse, şubat 1325'te 1ıkartılan "Medaris-i İlmiyye Nizamnamesi" ile oğrenim s1resi on iki yıla 1ıkartılan medreselere hesap, Sarf-ı Osmani, hendese, mantık kozmografya gibi dersler eklenerek ders programları iyileştirilmeye 1alışıldı. 1326 tarihli "Maarif Nişanı Nizamnamesi" ile maarife maddi ve manevi hizmet edenlere verilen nişanla diğer vatandaşların maarife yardım i1in teşvik edilmeye 1alışıldığı g1r1ld1. Yine bu yıllar arasında 1ıkartılan "Tahsil-i İptidaiyyi İdare ve Teftiş ile Muvazzaf olan Memurin Vazaifi Hakkında Nizamname" ile maarifte g1revli m1d1r, umumi maarif m1fettişlerinin maarif-i İbtidaiye m1fettişlerinin, fahri maarif m1fettişlerinin vazifeleri ve ibtidaiye meclislerinin 1alışma esasları d1zenlendi. Halil Aytakin, a.g.t., s.169-170.

2.3. Emrullah Efendi ve Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati

2.3.1. Emrullah Efendi

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından maarif teşkilatını düzenleme ve ülke genelinde okul sayılarını artırma yolunu seçen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, maarifte en etkili dönemlerinden biri Emrullah Efendi nazırlığında olmuştur.¹²² Bu dönem maarif teşkilatı 1869 yılında çıkartılan Maarifi Umumiye Nizamnamesi ile yürütülüyordu. İttihatçılar biran önce bu sistemi değiştirmek için harekete geçmiştir. Balkan Savaşları'na kadar olan dönemde Osmanlı okullarında eğitimin birleştirilmesi, yeni yasal düzenlemeler, öğretmen okullarının açılması, gayrimüslim okullarının denetlenmesi gibi birçok yeniliğe imza atmıştır.¹²³

Emrullah Efendi nazırlığa gelir gelmez, önemli düzenlemeler hedeflesede bu biraz zaman almıştır. Maarif nazırı olarak, bu dönemde memurların halkla ilişkisine çeki düzen vermesi konusunda genelge göndermiştir. Memurlar ve yöneticilerin çalışma esaslarını belirlerken, herkesin yetki ve sorumluluklarını bilmesi, bu hususta birbirlerini uymalarını istemiştir. Yazışmaların hızlı ve sade bir dille yapılması üzerinde durmuştur. Memurların halka karşı dikkatli davranıp yumuşak olmaları istemesi de genelgede belirtilenler arasındadır.¹²⁴ Emrullah Efendi'nin bir diğer önemli çalışması da eğitim harcamalarında aldığı yeni önlemlerdir. A'şar ve emlak

¹²² Tüccar Ali Efendi'nin oğlu olan Emrullah Efendi Lüleburgaz doğumlu olup ilk ve orta öğretimini burada tamamlamıştır. 1881'de Mekteb-i Mülkiye'den mezun olmuştur. Yanya, Selanik, Halep ardından Aydın' da maarif müdürlüklerinde bulunmuştur. Bir süre siyasi sebeplerle yurt dışına çıkmıştır. Yurda dönüşü ardından 1900'da Meclis-i Maarif üyeliğine getirilecektir. II. Meşrutiyet ilanı ardından meclise giren Emrullah Efendi birçok görev ardından İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde, 1910 yılında ilk maarif nazırlığı görevine gelecektir. İkinci maarif nazırlığı ise 1912 senesinde Küçük Mehmed Said kabinesinde yapmıştır. Ziya Kazıcı, "Emrullah Efendi" ,TCİA, Cilt:11, İstanbul, 1995, s.165. Emrullah Efendi, Cemiyet'in önde gelen isimlerinden biri olduğu gibi cemiyetin eğitim alanında görüşlerinin şekillenmesinde de etkili bir isimdi. Mustafa Ergün, "Emrullah Efendi Hayatı Görüşleri Çalışmaları" *DTCF Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 1-2, s.9. Oldukça kısa süren iki nazırlık dönemine rağmen, Osmanlı Devleti eğitim teşkilatına adını yazdırarak, gerek dönemi gerekse sonrasında adından söz ettirecektir.

¹²³ Mustafa Ergün, II.Meşrutiyet Devri..., a.g.e., s.63.

¹²⁴ Ancak zamanla maarifte ki düzensizliğin birkaç genelge ile düzeltilemeyeceği görülecekti. Feridun Merter, *II.Meşrutiyet Dönemi Eğitim Sisteminde Politika Teşkilatlanma ve Teftiş Çalışmaları*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1986, s.96.

vergilerinden alınan eğitim paylarını birleştirerek, bakanlığa bağlı yerlerdeki eğitim harcamalarını sınırlandırma çalışmalarında bulunmuştur¹²⁵

Emrullah Efendi'nin bir sene üç ay on üç günlük nazırlığının en önemli işi Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu olmuştur. Osman Ergin beş ciltlik "Maarif Tarihi"nde İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Emrullah Efendi hakkındaki görüşlerine ver vermiştir. *Baltacıoğlu, Emrullah Efendi'nin maarif tarihimizdeki önemine değinirken, eğitim kademelerindeki katkılarını övmüş, Darülfünun fikrine verdiği önemden bahsetmiştir. Baltacıoğlu Emrullah Efendi'nin İttihat ve Terakki'de milli şuuru harekete geçiren kişi olduğunu da eklemiştir.*"¹²⁶

2.3.2. Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi ele geçirdiği zamandan beri kafasında olan eğitim sistemindeki düzenleme çalışmaları için atılan bu önemli adım, 1913 senesinde yüz bir maddeden oluşan kanun teklifinin kabulü ile gerçekleşmiştir. Geçici olarak düşünülmesine rağmen Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati Cumhuriyet devrinde yapılan bazı değişikliklerle yarım asra yakın yürürlükte kalacaktır.¹²⁷ Kanun, Mektepleri kategorize ederek kuruluş şartlarını belirleyen maddeleri içerirken en önemli noktası eğitimin zorunlu ve parasız olması hususundadır. Okutulacak derslerin belirlendiği, özellikle muallimliğin bir meslek haline getirilmesi, ehliyetnameleri, azil ve tayin işlerinin kurala bağlanması önemlidir. Genel olarak dönemine göre oldukça iyi hazırlanmış olan kanun teklifinin "eğitim öğretim faaliyetlerine izin verilen ibtidailerde Türkçe dilinin kullanımının mecburi olduğu" maddesi ise azınlıklarca çok tartışılacağı gibi eğitimin millileşmesi hususunda atılmış önemli bir adımdır.¹²⁸

Emrullah Efendi'ye göre eğitim, topluma sunulması gereken en temel haktır. Bu sebeple kendisi eğitimin zorunluluğu üzerinde önemle durmaktadır. Örneğin; Emrullah Efendi, Fransa'da eğitimin onlarca yıldır zorunlu tutulduğu ve devletin

¹²⁵ "Maarif Nezaretinin bir kararnamesi", Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesi,16 Mart 1910; Ergün, II.Meşrutiyet Devrinde..., a.g.e., s.65.

¹²⁶ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, Cilt: III-IV, İstanbul, 1977, s.1304.

¹²⁷ Halil Aytekin, a.g.t., s.172.

¹²⁸ Halil Aytekin,a.g.t., s.172-174 .

halka bu yönde baskı yaptığını belirtmektedir.¹²⁹ Aslında eğitimin zorunluluğu Kanun-ı Esasi’de de vardı ancak uygulanmasında sorunlar mevcuttur.

2.4. II.Meşrutiyet Döneminde Anaokulları

Okul öncesi eğitim kurumları olarak adlandırılan ana okulları, Osmanlı İmparatorluğunda II. Meşrutiyet dönemi öncesi de görülmektedir.¹³⁰ Ancak Osmanlı Devleti’nde resmi anaokullarının açılışı Balkan Savaşları sonrasında gerçekleşmiştir. ¹³¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti anaokulları üzerine eğilerek Müslüman halkı, kendi okullarını açarak gayrimüslim ve yabancı okulları etkisinden korumak istemiştir. Meşrutiyetin ilanı ile İttihat ve Terakki Kulüpleri aracılığı ile eğitim kurumlarını himayesine almaya başlayan cemiyet, ana sınıflarını da ihmal etmemiştir. Kazım Nami Duru anılarında, Cemiyet’in Meşrutiyetin ilanı sonrası eğitim kurumlarına verdiği öneme dikkat çekerek, Selanik’te kendisinin de mensup olduğu birinci kulübün himayesi altına aldığı Ravza-ı Sıbyan mektebinde ilk ana sınıfını açarak memlekette bu öğrenim şubesinin ilk kurucusu olma şerefini yaşadığını anlatmaktadır.¹³²

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendi adına açtığı okullarda okul öncesi eğitime de yer vererek bu kurumlara “anaokulu”, “kindergarden” yada “çocuk bahçesi” adını vermiştir.¹³³ Örneğin; Beşiktaş İttihat ve Terakki Mektebi’ne 4-6 yaş arası çocuklar kabul edilmektedir. Bu okulun malzemelerini de Avrupa’dan temin edilerek zenginleştirilecektir. Yeni girişilen bu eğitim kademesi için yetiştirilmiş öğretmen olmadığından Türk okullarına Ermeni ve Yahudi muallimler getirilip onlara teslim

¹²⁹ Nafi Atıf Kansu, *Türk Eğitim Tarihi*, II.Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara, 2016, s.155-156.

¹³⁰ Osmanlı Devleti’nde okul öncesi eğitim için ilk girişim, II.Abdülhamit dönemindeydi. Sait Paşa’nın Almanya’da gördüğü çocuk bahçesi üzerine yazdığı layihalarda karşımıza çıkar. Musa Bardak, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Okul Öncesi Eğitim* (1908-1918), (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2010, s.201.

¹³¹ Ergin, a.g.e., s.1338.

¹³² Kazım Nami Duru’nun ana sınıfı açması Avusturya – Macaristan seyahati sonrasına denk düşer. Peşte, Viyana ve Prag’da fabrikalar yerine okulları görmek istediğine değinen Duru, Peşte’de gittiği Yüksek Ticaret Akademisi’nde gördüğü ana sınıfını beğenerek açtığı Ravza-ı Sıbyan ana sınıfında bu örneği model almıştır. Duru, a.g.e., s.44. Bu dönem yetişmiş anasınıfı öğretmeni bulmaktaki zorluk nedeniyle, Allians İsrailit’ten yetişmiş öğretmenlere başvurulmuştur.

¹³³ İttihat Mektepleri Çocuk Bahçesi İbtidai Programı “Kindergarden-Çocuk Bahçesi Programı” için bakınız: İbrahim Caner Türk, “Osmanlı Devleti’nde Okul Öncesi Eğitim”, Milli Eğitim, Sayı: 192, 2011, s.163-164.

edilmiştir.¹³⁴ 1913 yılında yürürlüğe giren Tedrisat-ı İptidaiyye Kanunu, anaokulları hakkında da hükümler getirerek bu kademeyi “anaokulu ve sıbyan sınıfları” adı altında ilköğretim teşkilatı içinde saymıştır. Yine 1915 senesinde yayınlanan anaokulları nizamnamesi ile bu eğitim kademesinin sayısında artış görülmüştür.¹³⁵

1915 tarihli Ana Mektepler Nizamnamesi’nde okulun maksat ve gayeleri belirlenmiştir. Ana okullarında dört altı yaş arası kız ve erkek çocuklarına bir arada sıhhi ve ahlaki oyunları göstermek, yürüyüş ve beden hareketleri yaptırmak, dini ve milli hikayeler, resim ve el işleri vb. aktivitelerle ilköğretime sıkmadan hazırlanacağı belirtilmiştir. Çocukların sayısına göre bahçesinin geniş olması, her türlü terbiye levazımının hazır olması şart koşulmuştur. Yine bu okullarda öğretmen olabilmek için şartlara da nizamnamede yer verilmiştir. En önemli şartlarından biri Türkçe bilmek ve iyi şekilde yazabilmektir.¹³⁶

Yukarıda da değinildiği gibi nizamnamenin basılan nüshasında kız ve erkeklerin beraber öğrenim gördüğü bu eğitim kurumu için hükümet, vilayet yanı sıra hususi olarak da açılabileceği söylenmektedir. Hususi olan mekteplerinde bu nizamnameye tabi olduğu belirtilmiştir. Ücretli yada ücretsiz olmak üzere iki kısım olan ana sınıfları 1, 2 veya 3 dersaneli olabilmektedir. Nizamname ardından,¹³⁷ İstanbul ve büyük şehirlerde birçok çocuk bahçesi açılmıştır.¹³⁸

İstanbul’da, anaokulu öğretmeni yetiştirmek amacıyla bir Darülmuallimat kurulmuş ve bunlar için Avrupa’dan getirilen 60 kadar anaokulu kitabı eğitimde faydalı olması için Türkçeye çevrilmiştir. Ancak bu yıllarda baş gösteren I. Dünya Savaşı, bu girişimin sonuçsuz kalmasına neden olacaktır.¹³⁹ Osmanlı Devleti, Cumhuriyet’e okul öncesi öğretimde pek parlak bir miras bırakamamıştır. İttihat ve

¹³⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Yahya Akyüz, Anaokullarının Türkiye’de Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi Milli Eğitim Dergisi, Sayı: 132, 1996, s.11-17; A.Oktay, Türkiye’de Okul Öncesi Eğitimin Dünü ve Bugünü”, Eğitim ve Bilim Dergisi, Sayı:7, 1983, s.3-7; Yasemin Tümer Erdem, “Osmanlı Devleti’nde Okul Öncesi Eğitim: Ana Mektepleri”, Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı: 20, 2008, s.499-519.

¹³⁵ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi..., a.g.e., s. 267-268.

¹³⁶ Osman Ergin, a.g.e., s.1406-1407.

¹³⁷BOA.MF.MKT 1204/46 (1333 H 16).

¹³⁸ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964, s.164; İbrahim Caner Türk, “Osmanlı Devleti’nde Okul Öncesi Eğitim”, Milli Eğitim, Sayı:192, 2011, s.160-172.

¹³⁹ Mustafa Ergün, II.Meşrutiyet Devrinde..., a.g.e., s.274.

Terakki Cemiyeti girişimleri ile açılan birçok okul öncesi öğrenim kurumu, fikrin yanı sıra deneyim olarak da Cumhuriyet döneminde gelişecek ve II. Meşrutiyet dönemindeki girişimler bu öğrenim kademesinin ilk basamağı olacaktır.

2.5. İlköğretim

II. Abdülhamit döneminde açılan okullar, yapılan ıslahat çalışmalarına rağmen mali imkansızlık, bina ve araç gereçlerin noksanlığıyla istenilen seviye ulaşamamıştır. Halk, eğitimi gerekli görmemesi sebebiyle çocukları okula göndermeye yanaşmamaktadır. Evde olan kitapların okunması, yeni masrafa gerek duyulmaması gibi tutumlarda istenilen seviyeye gelinememesinde en önemli unsurdur. Yine II. Abdülhamit döneminde öğretmen eksikliği de bir diğer önemli sorundur. Ancak II. Abdülhamit'in eğitimde atağa geçmiş olması, II. Meşrutiyet dönemi için önemli bir basamak olmuştur.¹⁴⁰

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında ilköğretim okulları oldukça kötü durumdaydı. İlköğretim okulları, sıbyan ve ibtidai okulları olmak üzere ayrılırken, sıbyan okulları hemen hemen her mahallede bulunmaktaydı. Bu mektepler eğitim usulleri olarak çağın oldukça gerisindeydi. İbtidai okulları ise genellikle İstanbul ve bazı büyük şehirlerde bulunmanın ötesine gidememişti.

II. Meşrutiyet devrinde ilköğretimdeki eksikler kendini iyice gösterirken bir an önce düzeltilme çalışmalarına başlanmıştır. Emrullah Efendi'nin uzun çalışmaları sonrasında kabul edilen "Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkati" ilköğretim için atılan en büyük adımdır. Kanun ile ilköğretim zorunlu ve parasız olduğu gibi, velilere de çocuklarını okula yollamamaları halinde verilecek cezalara değinildiğinden bağlayıcı yönüyle de önemlidir.¹⁴¹ Öğretmen yetiştirme, okul binası ve programının yanı sıra o zamana kadar ibtidai ve rüşdi adları ile varlığını sürdüren

¹⁴⁰1905-1906 eğitim yılında imparatorluk sınırları içerisinde eski usul ile eğitim yapan okullar için bk. Bayram Kodaman, a.g.e., s. 89.

¹⁴¹ Çocuklarını okula yollamayan velilere ceza kesilmesine dair belgeye Osmanlı Arşivinde rastlanmaktadır. Bu belgede gördüğümüz üzere İdare-i Umumiye Vilayet Kanununun 74. Maddesi gereğince verilen cezaların tahsilinde vilayetin en büyük mülki amiri işaret edilmiştir. MF.İBT 507/16 (1333 H 12).

okullar birleştirilerek “Mekatib-i İptidaiye Umumiye” adını almıştır.¹⁴² Yeni düzenleme ile devre-i ula, devre-i mutavassıta ve devre-i aliye olmak üzere 2 yıl süreli devrelere ayrılarak toplam 6 yıl olarak belirlenmiştir.¹⁴³ Rüştiyelerin ise maaş ve masrafları halk ve vakıflar arasında karşılanırken personel masrafları, Maarif Nezareti tarafından karşılanmaktadır. Rüşdiyeler, ilköğretime göre nispeten daha iyi durumdadır.¹⁴⁴ Bahsedilen dönemde ilköğretimin içler acısı halini en iyi anlatanlardan biri 1909 yılında Anadolu’ya çeşitli seyahatler düzenleyen Ahmet Şerif olmuştur.¹⁴⁵

31 Mart Hadisesi sonrası İttihat ve Terakki eğitimin ilk basamağı olan ilköğretime ilgisini çevirecektir. Örneğin, Maarif Nezareti bütçesinden ilköğretime 1910 yılı için 100.000 ve 1911 yılı için 160.000 tahsilat ayrılması planlanmıştır.¹⁴⁶ İttihat ve Terakki’nin iktidarı tam olarak eline almadığı yıllarda bile maarif bütçesindeki artış önemlidir. Emrullah Efendi’nin nazırlığa getirilmesi maarif lehine adımlarında sebebidir. 1908-1914 seneleri arasında 2017 erkek, 286 kız ve 329 karma olmak üzere 2632 resmi ibtidai mektep açılacaktır.¹⁴⁷

Emrullah Efendi, ilköğretimin amacını herkesin bilgi edinmeye mecbur olduğu, dengeli zihin gelişimi, hayatta işine yarayacak pratikleri öğrenme, orta öğretime hazırlamak gibi sebeplerle zaruri görmektedir. Emrullah Efendi okullara parasal kaynak ayarlarken elde edilecek gelirlerin nasıl harcanması gerektiğini dahi planlamıştır.¹⁴⁸ 1912’de Emrullah Efendi, nazırlıktan ayrılmadan önce, kurdurduğu

¹⁴² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi..*, a.g.e., s.268. Bu süre mektebin bulunduğu bölgenin şartlarına göre değişiklik görülebiliyordu.

¹⁴³ Ahmet Şükrü Bey, bu okulların ıslah işini ele almıştır. Bk. Alev Duran, “*Meşrutiyet Dönemi Eğitimdeki Yenileşme Hareketleri ve Cumhuriyet Dönemine Bıraktığı Miras*”, *Cappadocia: Journal of History and Social Sciences*, 2017, s.70.

¹⁴⁴ Dönemde okulların ders programları için bk. Nafi Atıf Kansu, a.g.e., s. 133-134.

¹⁴⁵ Mehmet Börekçi’nin Anadolu gezileri neticesinde kaleme aldığı bu eserde, maarifin her kademesinde okullarla ilgili gözlemlerine yer vermiştir. Bu eser Osmanlı Devleti son dönem eğitim sistemi ve okulların kötü durumunu gözler önüne sermesiyle önemlidir.

¹⁴⁶ Nafi Kansu, a.g.e., s.135.

¹⁴⁷ S. Tunay Kamer, “II. Meşrutiyet Dönemi İlköğretimde Karma Eğitim Uygulamaları ve Yasal Düzenlemeler”, *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi* Cilt: 5 Sayı: 3, 2014 s.89. Dönemde ibtidai mekteplerle ilgili ayrıntılı bilgi için Bk. Şamil Mutlu, “II.Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim”, *Belleten* , Cilt: XVII, Sayı: 21, 1996, s.133- 134.

¹⁴⁸ Necdet Sakaoğlu, a.g.e., s.135.

Maarif Encümeni, her hafta yaptığı toplantılarla Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu'nun temelini oluşturmuştur.¹⁴⁹

Emrullah Efendi'nin göreve ilk başladığı günden beri aklındakilerden biride ilköğretimde programların ıslahı ve ders kitaplarını belirlemek olsada bu konuda netlik sağlayamamış kitaplar tavsiye niteliğinde kalmıştır. Özellikle 1911 yılında ibtidai mekteplerin ülke geneline yayılması için girişimlere başlanacaktır. Yine bu yıl içerisinde padişahın Rumeli seyahati ardından okul açmaya hız verilecektir.

Şükrü Bey'in görev yılları Cemiyet'in iktidara tam olarak egemen olduğu yıllar olmasının yanı sıra Balkan Savaşları'nın acı kaybı ile eğitim politikasındaki ana çizgiyi net olarak belirlediği yıllardır. Cemiyet, tüm okullarında Şükrü Bey'in Meclis-i Mebusan konuşmasında altını çizdiği gibi vatanını seven milletini tanıyan ve görevini layıkıyla yerine getiren adamlar yetiştirmeyi amaç edinecektir.

2.6. Rüştüyeler

II. Abdülhamit döneminde rüştüyeler daha çok yerel hükümet dairelerine "katib" yetiştirmeyi amaç edinmiştir. II. Meşrutiyet başlarında bu seneye mahsus kaydıyla geçici bir program yapılmıştır. Yine 1910 yılında örnek rüştüye açmak niyeti ile "Numune Rüştüyeleri Layihası" hazırlanmıştır. Buna göre açılan 9 örnek rüştüye Belçika'dan getirilecek yabancı ülke programları uygulanmıştır. Unsurlar arasında kardeşliği sağlamak amacı ile Türklere Fransızca, gayrimüslimlere de Türkçeyi öğretmek amacıyla olan okul, idadilere devam etmeyecek öğrenciler içinde pratik bilgiler verecektir.¹⁵⁰ Daha sonra Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu ile ilköğretimle birleştirilen bu eğitim kademesi daha çok ortaöğretime hazırlık evresi olarak değerlendirilmiştir.

2.7. Ortaöğretim

II. Meşrutiyet devrinde ortaöğretim denince akla idadi ve Sultani gelmektedir. Osmanlı eğitim sisteminde Rüştüyelerde bu kategorideyken yukarıda da bahsedildiği gibi Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu ile rüştüyeler, ilkokul olarak şekillendirilmiştir.

¹⁴⁹ Necdet Sakaoğlu, a.g.e., s.136.

¹⁵⁰ Mustafa Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde..., a.g.e., s.297.

İdadiler, ortaöğretimin basmağı olarak varlıklarını Cumhuriyet'e kadar sürdürmüşlerdir.

İdadiler, Osmanlı Devleti'nde en çok değişikliğin görüldüğü eğitim kademelerinden biridir. Beş yıllık ve yedi yıllık olmak üzere iki çeşidi görülmektedir. Beş yıllık idadiler “liva” merkezlerinde görülür ve yüksekokullara öğrenci yetiştirmektedir. Liva idadileri, bulunulan yörenin özelliklerine göre insan yetiştirmeyi amaç edinen kurumlardır. Bu okullara 10 ila 15 yaşları arasındaki ibtidai mezunu çocuklar alınmaktadır.¹⁵¹ Taşradaki okullara ise, başta ibtidai mezunları alınırken, 1913'de ki yeni ilköğretim düzenlemesi ile rüştiyeyi bitirenler alınmaya başlanmış ve birde hazırlık sınıfı açılmıştır.¹⁵²

II. Meşrutiyet'in ilanı ardından Cemiyet'in eğitimi hızla değiştirme çabaları doğrultusunda idadiler içinde ibtidai ve rüştiye okullarına da yapıldığı gibi “bu seneye mahsus” yeni program yapılmıştır. Bu program doğrultusunda Tarih-i Umumi, Malumat-ı Medeniye gibi II. Abdülhamit devrinde ihmal edilen dersler orta öğretim kademesinde yerini almıştır.¹⁵³ Ahmet Şükrü Bey'in 7 yıllık idadileri sultaniye çevirme ve liva idadilerini ise üç yıla indirmesi sonrası 1914'de yeniden hazırlanan programda daha çok sanayi, ticaret ve ziraat derslerine yer verilmiştir. Üç yıllık idadi programlarının gerekli hazırlıklar ardından 1915 yılında uygulanması kararlaştırılmıştır.¹⁵⁴ 1869 Genel Eğitim Nizamnamesi ile her il merkezinde bir “sultani” kurulması istenmişse de¹⁵⁵ 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ve dönemin koşullarında bu mümkün olamamıştır. Emrullah Efendi'nin nazırlığı döneminde, 10 idadi sultaniye çevrilmiştir. Bu eğitim kurumunun ülke genelinde artırılması istenmiştir.

Sultanilerin çoğaltılmasındaki amaç ise Osmanlı unsurlarının ortak eğitim ve öğretim görme isteğidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olarak bilinen Emrullah Efendi, parçalanmak üzere olan devleti eğitim ile toplayabilme umudu ile atacağı bu

¹⁵¹ Maarifi Umumiye Nezareti, Mekatib-i idadiyeye Mahsus Talimatname, İstanbul, 1325, s.23

¹⁵² Yahya Akyüz, a.g.e., s.273.

¹⁵³ Sâti, “Meşrûtiyetten sonra Maarif tarihi..”, S.657; Mustafa Ergün,II.Meşrutiyet Devrinde..,a.g.e., s. 309.

¹⁵⁴ Aynı yer.

¹⁵⁵ Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de orta öğretim*, Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.159.

adımda ilköğretim kademesinin bu iş için uygun olmadığını düşünerek ortaöğretimi seçmiştir. Ancak ülkede idadilerin sayısının fazla olması sebebi ile Mekatib-i Sultaniye çevirdiği bu okulların müdürlerini Avrupa'dan getirtip son iki sınıfta bazı derslerin Fransızca okutulması istenmiştir.¹⁵⁶

Sultani ders programlarında, 1911 yılında yabancı dil olarak Bulgarca ve İtalyanca da eklenmiştir. Trablusgarb ve Balkan Savaşları öncesi müfredata eklenen bu dersler manidardır.¹⁵⁷ Bulgarcanın ders programına yabancı dil olarak eklenmesi, Osmanlı Devleti'nin Bulgar milletindeki kıpırdanmanın farkında olduğunu ve bu dersi koyarak birlik mesajı vermeyi amaç edindiği şeklinde yorumlanmaktadır. Bununla birlikte İtalyancanın eklenmesi o yıllarda yavaş yavaş İtalya'nın büyük devletler arasına girmeye başlaması ile şirin görünme çabasıdır.

1915 senesine gelindiğinde Sultani ders programlarında Cemiyet'in benimsediği akım olan Türkçülük egemen olmuştur. Ders programlarında bu doğrultuda derslerle donatılmıştır. Cemiyet'in ideolojisiyle de doğru orantılıdır. Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar ihmal edilen bu derslere özellikle Cemiyet'in Türkçülük politikasına eğildiği yıllarda verilen önem artmıştır. Tarih dersinin ortaöğretim yanı sıra ibtidai seviyesinde dahi ders sayısının arttığı görülür.

Tablo 2.1:1331 Tarihli Mekatib-i Sultani Programına Göre İptidaiye Kısmında Okutulan Dersler ¹⁵⁸

Malumat-ı Diniye	Hat	Tarih	El İşleri ve Resim
Kur'an-ı Kerim (Malumat-ı Diniye dersi içinde verilmektedir.)	Hesap ve Hendese	Ders-i Eşya	Terbiye-i Bedeniye
Lisan-ı Osman	Coğrafya	Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye	

¹⁵⁶ Mustafa Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde..., a.g.e., s.312.

¹⁵⁷ Doğan Yörük ve Ferhat Bildik, "İktidar Değişiminin Ders Programlarına ve Tarih Eğitimine Yansımaları (Mekteb-i Sultani Örneği)", *SUTAD*, Nisan 2020, s.195.

¹⁵⁸ Doğan Yörük ve Ferhat Bildik, a.g.m., s.208.

Tablo 2.2:1331 Tarihli Mekatib-i Sultani Programına Göre Sınıf-ı Taliye Devre-i Ula Ders Çizelgesi (MSDP 1331: 70)¹⁵⁹

Ulum-ı Diniye	Fizik	Farisi
Siret-i Nebevi	Kimya	Lisan-ı Ecnebi
Lisan-ı Osmaniye	Hesap ve Cebir	Resim
Tarih	Usul Defteri	Terbiye-i Bedeniye
Coğrafya	Resim, Hat ve Hendese	Gına (Müzik)
Malumat-ı Tıbbiye ve Sıhhiye	Arabi	

Tablo 2.3:1331 Tarihli Mekatib-i Sultani Programına Göre Sınıf-ı Taliye Devre-i Saniye Ders Çizelgesi¹⁶⁰

Ulum-ı Diniye	Hayvanat	Kimya	Mekanik	
Lisan-ı Osmaniye	Nebatat (Bitkiler)	Cebir ve Hesab-ı Nazari (Teorik Hesap)	Mantık ve Felsefe	Lisan-ı Ecnebi
Tarih-i Kadim	İlm-i Arz (Jeoloji)	Müsellesat-ı Müsteviye (Trigonometri)	Resim	Terbiye-i Bedeniye
Tarih	Hıfssıhha (Sağlık)	Hendese ve Resm-i Hattı	Arabi	Tatbikatı Fenniye
Coğrafya	Fizik	Kozmografya	Farisi	

I.Dünya Savaşı yıllarında sultani sayısı 50 ye ulaşmıştır.¹⁶¹ Başlarda bu yeni oluşum için lise adı düşünülse de bu ancak 1922 senesinde gerçekleşmiştir. Sistemde sorunlar yaşanması ardından vilayetlerdeki idadilerin sultaniye çevrilmesi ile sayıları artmış ve bu okullar için “Mekatib-i Sultaniye Nizamnamesi” yayımlanmıştır.¹⁶²

Kız çocuklarının gelişimi için adımların atıldığı bu dönemde, ilk kız sultanisinin açılışı 1911 yılına denk gelmektedir. Bunun ilk adımı binası yanan Darülmualimat yerine Sultan Ahmet civarında açılan 3 sınıflı İnas İdadisidir. 1913 yılında İstanbul “İnas Sultanisi” adını alan bu okul, 1915 yılında “Bezmialem

¹⁵⁹ Doğan Yörük ve Ferhat Bildik, a.g.m., s.208-209.

¹⁶⁰ Doğan Yörük ve Ferhat Bildik, a.g.m., s.209.

¹⁶¹ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, a.g.e., s.273.

¹⁶² Muhammet Şahin ve M. Ahmet Tokdemir, “II.Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 4, 2011, s.862.

Sultanisi” adını almıştır.¹⁶³ Kız sultanilerinin eğitimi 10 yıl olarak düzenlenmiştir. Erkek liselerine göre eğitimi zayıf olan bu okullarda kız öğrencilere yüksekokul açık olmadığından verilen eğitim yeterli görülmektedir. 1916 senesinde kız öğrenciler için de bir Darülfünun açılması ile kız sultanilerinin eğitimindeki eksiklikler ortaya çıkmıştır.¹⁶⁴ Vilayetlerde kız çocuklarının eğitim için kız öğretmen okulları açılmıştır. Vilayetlerde kız çocuklarının idadi düzeyde eğitimi için okul bulunması 1922 yılını bulacaktır. 1922 senesi sonlarında İzmir,1923’te ise Ankara’da ilk kız liseleri açılmıştır.¹⁶⁵

2.8. Darülfünun¹⁶⁶

Üniversiteler bilim yuvası olması bakımından bir ülkenin ilerlemesi ve gelişmesi için oldukça önemlidir. Darülfünun ilk defa 1870 yılında İstanbul’da kurulmuştur. Saffet Paşa’nın 1869 Nizamnamesinin ardından mütevazı bir şekilde açtığı Darülfünun’un; felsefe, edebiyat, hukuk, biyoloji, genel tarih, Fransızca, mantık, resim, coğrafya, matematik vb. ilk etapta verdiği dersler arasındadır. Ancak bu dönemde açılan Osmanlı Devleti’nin ilk üniversitesi kısa süre dayanarak iki yıl sonra kapanmıştır. Saffet Paşa, ikinci nazırlığı sırasında Galatasaray bünyesinde hukuk, edebiyat ve fen bölümlerini açmıştır. Bir çok değişiklik geçirerek istikrar yakalayamayan okul, 1898’de genel din, genel matematik, edebiyat, tıp ve hukuk bölümlerini içeren beş fakülteli bir hal almıştır. 1900’lü¹⁶⁷ yıllara kadar Osmanlı Devleti’nde üniversite fikri tam olarak oturamamış ve engellemelerle süreklilik kazanamamıştır. Oysa Avrupa’da üniversiteler yüzyıllar öncesinden varolan kurumlarken Osmanlı Devleti’nde hak ettiği değeri tam olarak görememiştir.¹⁶⁸

¹⁶³ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi..., a.g.e, s.273.

¹⁶⁴ Osman Ergin, a.g.e., s.1444-1445.

¹⁶⁵ Aynı yer.

¹⁶⁶ II. Meşrutiyet’in ilanı ardından gelen süreçte Darülfünun birçok kere isim değişikliğine uğrayacaktır. Sırasıyla Darülfünun-ı Şahane, Darülfünun-ı Osmani, İstanbul Darülfünunu, Darülfünun-ı Osmani ardında 1922’de İstanbul Darülfünunu adını alacak ve 1933 tarihinde ilga edilene kadar bu isimle devam edecektir.

¹⁶⁷ 1900 senesinde II. Abdülhamit’in tahta çıkmasının 25 yılı şerefine kurulacak olan “Darülfünun-u Şahane” Osmanlı Devleti’nde Üniversite kurma girişimlerin dördüncü olacaktır.

¹⁶⁸ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ekmeleddin İhsanoğlu, Tanzimat Döneminde İstanbul’da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri, TTK Yayını, Ankara, 1992; Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1- Osmanlı Döneminde Darülfünun(1863-1922), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

II. Meşrutiyet döneminde eğitimdeki yükseliş kendini Darülfünun'da da gösterecektir. Gelişmiş bir Darülfünun oluşturmayı amaçlayan İttihat ve Terakki, bunun için kadro tasfiyesi yerine yeni kürsüler kurmuş, genç ve yabancı öğretim elemanlarına yer vermiştir. Avrupa'ya öğrenci yollama, dergi ve kitap yayımlama gibi çeşitli yollar izlemiştir. Ancak II. Meşrutiyet'i izleyen on yılda 14 maarif nazırının değişmesi ve Emrullah Efendi ile Şükrü Bey dışındakilerin kendi uygulamalarını yerleştirebilecek kadar görevde kalmamaları özelde Darülfünunu genel de ise tüm maarifte hedeflenenleri olumsuz etkilemiştir. Darülfünunun esas yükselişi Balkan Savaşları sonrasına denk gelmektedir.

Eylül 1908'de Darülfünun Mülkiye Mektebi'ndeki yerinden Zeynep Hanım Konağı'na taşınarak "Darülfünun Osmani" adını almıştır. Darülhayr'ın ödeneği ile okulun öğrenim için gerekli materyalleri sağlanmıştır. Heyet-i İlmiye toplantıları ardından ders programı yeniden düzenlenmiştir.¹⁶⁹

31 Mart Olayları ardından İttihat ve Terakki'nin biraz daha güçlenmesi ile çalışmalar hızlanmıştır. 1909 yılında yayınlanan Darülfünun Talimatnamesi ile Darülfünun altı şubeye ayrılıyordu. Bu şubeler, Din, Edebiyat, Fen ve Riyaziyat, Hukuk , Tıp, Mülkiye şeklindeydi. Bu dönemde Meclis-i Kebir-i Maarif'in, Avrupa üniversite yapılarının incelemesi için yetkili isimleri yollama isteği ise mali sebeplerle gerçekleşemeyecektir.¹⁷⁰

1912 yılında darülfünun için önemli bir nizamname hazırlamıştır. Emrullah Efendi'ye göre Darülfünunları iyi durumda olan ülkelerin daha alt kademedeki okulları da iyi durumda olmaktadır. Ona atfedilen ve II. Meşrutiyet dönemi eğitim tarihinde önemli tartışmalara sebep olan "Tuba Ağacı Nazariyesi"nin mantığı da bu düşüncesidir. Meşrutiyet'in ilanı ardından, Darülfünun'a artan talep ile yeterli eğitim görmemiş olanlar için "ihtiyat sınıfları" (hazırlık) açılmıştır.

¹⁶⁹ "Dârülfünun Programı", İkdâm, 25 Eylül 1908; Darülfünun şubeleri ders programları ayrıntılı bilgi için bk. Ergün,II.Meşrutiyet Devrinde..., a.g.e., s.361-363.

¹⁷⁰ Mustafa Ergün,II.Meşrutiyet Devrinde..., a.g.e., s.363.

1912 Nizamnamesi ile Darülfünun; edebiyat, din, hukuk, tıp ve fen olmak üzere beş şubeye ayrılmıştır.¹⁷¹ Her şubenin başına “muallimler meclisi” tarafından seçilen bir reis, nezaretçe tayin olunan müdür ve müdür-i umumi bulunması istenmiştir. Çıkarılan başka bir kanunla Darülfünun’da disiplin işleri düzenlenirken fakülte terimi dilimize o yıllarda girmeye başlamıştır.¹⁷² Ancak 1914’te medreselerin ıslahı gündeme geldiği için Ulûm-ı Şeriyeye şubesi kaldırılmıştır.¹⁷³

Darülfünuna girişi belirleyen yönetmelik olan “Mülazemet Rûusu İmtihanına Dair Nizamnâme” yine Emrullah Efendi tarafından kanunlaşacak ve bu nizamnamenin ilk uygulaması ise Ahmet Şükrü Bey döneminde yapılacaktır. Nizamnameye göre, başvuru için idadi veya sultani mezunu olma şartı konulmuş ve Avrupa’da olduğu gibi mezuniyet ruusu (bakalorya) sınavına girme mecburiyeti getirilerek düzene sokulmaya çalışılmıştır.¹⁷⁴

1912 senesi sonrasında Osmanlı Darülfünun’da yaşanan canlılığın sebebi ise nizamnameden çok İttihat ve Terakki Cemiyeti öncülüğünde değişen ideoloji olmuştur. I. Dünya Savaşı yıllarında Darülfünun canlandırma çalışmaları için akademik takviyelerde yapılacaktır. Batıda öğrenim gören Türk gençlerinin de üniversitelere müderris muavini olarak atanması, ideoloji ile canlanan yüksek öğretimde yeni bir gelişmedir.¹⁷⁵

1915 yılında ise İnas Darülfünunu öğrenim hayatına başlamış, böylece Osmanlı Devleti’nde kadınlar ilk defa yükseköğretim hakkı kazanmıştır. Balkan Savaşları ardından özellikle 1914 yılında kızlar için serbest konferans biçimde dersler verilmeye başlanmıştır. Kız ve erkek öğrencilerin aynı binada olması hoş

¹⁷¹Emrullah Efendi’nin ilk nazırlığı sırasında Darülfünunda bir Diller (Elsine) şubesi açmıştır.

¹⁷² İlhan Tekeli – Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK ya., Ankara, 1999, s.96.

¹⁷³ Yasemin Tümer Erdem, “Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey’in II.Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikalarına Katkısı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2015; Tekeli ve İlhan, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi...*, a.g.e., s.96.

¹⁷⁴Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde..*, a.g.e., s.372. Şubelerde görülen dersler için Bk. a.g.e., s.374-385.

¹⁷⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, a.g.e., s.274; İlhan Tekeli - Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi...*, a.g.e., s.96. Dönemde Mektebi Mülkiye, Mühendis Mektebi, posta ve telgraf mektebi alisi, Ticaret Mektebi Alisi, Bölge Yüksek Ziraat Okulları, Mülkiye Baytar Mektebi Alisi, Sanayi Nefise Mektebi, Kadastro Mektebi Alisi, Orman Mektebi Alisi, Kondüktör Mektebi, Maliye Mektabi Alisi, Mekteb-i Nüvvap, Darülmualimin Aliye gibi birçok yükseköğretim mevkuttur.

karşılanmadığından Cağaloğlu'nda eski hukuk mektebi binasında kızlar için “İnas Darülfünunu” açılmıştır. Edebiyat, riyazat ve Tabiiyattan oluşan 3 yıl süreli 3 şubesi olan bu okul, 1917 de ilk mezunlarını verirken 1920 de kaldırılıp, Zeynep Hanım konağındaki Darülfünuna bağlanmıştır.¹⁷⁶

Şükrü Bey'in Maarif nazırlığı sırasında Ziya Gökalp'in Darülfünuna öğretmen olarak girmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Talat Bey'inde ısrarlarına dayanamayan Ziya Gökalp bu görevi kabul etmiştir. İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi üyesi olan Ziya Gökalp, görevi sonrası Şükrü Bey'i ziyaret ederek düşüncelerini onunla paylaşmıştır. Ziya Gökalp, Darülfünunda düşünce özgürlüğüne önem vermiş, milli amacın gerekli olduğunu vurgulamıştır. Sadece bilimsel araştırmaların memlekete ait gerçekleri ortaya çıkaracağını bilmesi, onun darülfünunun önemini anlama sebebidir. Ziya Gökalp'e göre milli kültür, edebiyat fakültesinde şekilleneceğinden buraya önem vermiş, Darülfünunun dergi, ders kitabı gibi yayınlarını desteklemiştir.¹⁷⁷

1919 Ekim ayında Darülfünuna özerklik tanıyan “Darülfünun-u Osmani Nizamnamesi” ile sömestr uygulaması da üniversitelerde uygulanmaya başlamıştır. Burada ilginç olan ise savaş şartlarında Darülfünuna özerklik verilmesidir.¹⁷⁸ Yine bu dönemde üniversite öğrencilerinin gerek iç gerekse dış politikalar karşısında kıpırdanmaları görülmektedir.¹⁷⁹ Sonuç olarak savaş koşullarında atılan adımlara rağmen gerek öğretmen yetersizliği gerekse kitap materyal eksikliği gibi sebeplerle öğretim düzeyi acınır durumda olmuştur. Yine savaş sebebiyle birçok öğrencinin askere alınması ile üniversiteler boşalmıştır. Cemiyet, Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu koşullarda eğitim ile halkı ideolojik olarak etkisi altına almak için yetersizde olsa ilk ve ortaöğretimde olduğu gibi yüksek öğretimde de ülkenin içerisinde bulunduğu zor şartlara rağmen birçok reforma imza atmıştır. Cumhuriyet devrinde ise 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat programı ile kuruma tanınan özerklikle devam etmiştir. Gelişiminin önündeki tüm engeller kalkan üniversiteler, üretecekleri

¹⁷⁶ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, a.g.e., s.275; İlhan Tekeli-Selim İlkin, Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi..., a.g.e., s.98.

¹⁷⁷ Emre Dölen, a.g.e., s.16-17.

¹⁷⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi..., a.g.e., s.98.

¹⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için Bk. Yücel Aktar, II.Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları.

bilgi ve birikimle özerk kurumlar halini almış,¹⁸⁰ Cumhuriyetin aydınlık neslini muasır medeniyetler seviyesine çıkarmıştır.

2.8.1. Tuba Ağacı Nazariyesi

II. Meşrutiyet dönemi eğitim için birçok fikir ortaya atılmış ve tartışmalar uzun soluklu olmuştur. Meşrutiyet'in ilk yıllarında başlayan bu tartışmaların en çok bilineni Emrullah Efendi tarafından ortaya atılan “Tuğba Ağacı Nazariyesi”dir. Tuba Ağacı Nazariyesi; ilköğretimden başlayan reform hareketlerinin kısa sürede sonuç veremeyeceğini düşünen Emrullah Efendi'nin, belirli kriterlere göre seçilmiş kişilerin eğitimine öncelik vererek, yükseköğretimde eğitimini tamamlayan grubun halkı eğitmesini hedeflemektedir. Bunun sonucunda yükseköğretimde başlayan eğitimin ortaöğretim ardından ilköğretime yansıtacağı düşünülmüştür. “Seçkinler eğitimi” adı da verilen bu nazariye ile eğitim reformlarında, yükseköğretime öncelik verilmiştir.¹⁸¹

Emrullah Efendi'nin nazariyesine itiraz Satı Bey'den gelmiş ve aralarında dönem gazetede ve dergilerinde tartışmalar uzun süre sürmüştür. Satı Bey'e göre, reform toplumun belirli kısmını eğitmekle değil de geniş kitle eğitimiyle gerçekleşmelidir. Zayıf bir ilköğretimin üstüne orta ve yükseköğretimden beklenen etki gerçekleşemez.¹⁸² Satı Bey, Tuğba Ağacı Nazariyesine karşılık olarak eğitimin “Kiraz Ağacı” gibi aşağıdan yukarıya doğru başlaması gerektiğini savunmuştur. Mustafa Ergün, Emrullah Efendi'nin bu yolu izleme sebebini açıklarken, ilköğretimde yapılacak ıslahatın meyvelerinin yenmesinin en az 2-3 nesil beklenerek alınabileceği ve buna zaman olmadığı için bu fikri önerdiğini söylemektedir. Ergün, maarifin ıslahı için tek sorunun zaman olmadığını ve maddi yetersizliklerinde olduğunu eklemektedir.¹⁸³

Ziya Gökalp ise Emrullah Efendi'nin Tuba Ağacı Nazariyesine sıcak

¹⁸⁰ Atıf Nafi Kansu, a.g.e., s.105.

¹⁸¹ Tuba Yavaş Dağdelen-Cemil Oruç ve Volkan Çiçek, “Yükseköğretimin yapılandırılmasında Emrullah Efendi'nin Tuba Ağacı Nazariyesi'ni Yeniden düşünmek” *Turkish Studies International Periodical For The Languages Literature and History Of Turkish or Turkic*, 2015, s.1013.

¹⁸² Aynı yer.

¹⁸³ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1970, s.171.

bakanlardandır. Ziya Gökalp "halka doğru" düşüncesiyle yükseköğretimde yetişecek bilimsel bilgi ve birikime sahip seçkinlerin milliyetçiliği yayacağını düşünmektedir. Böylece halkın kültürü ve modern bilim kaynaşarak güçlü toplum oluşması hedeflemiştir.¹⁸⁴

2.9. Öğretmen yetiştirme

2.9.1 Dârümuallimîn

II. Meşrutiyet dönemi öğretmenin öneminin kavrandığı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce eğitim yolu ile yapılmak istenen fikri ve sosyal değişimin öğretmen unsuru olmadan başarıya ulaşamayacağını farkına varıldığı yıllardır.¹⁸⁵ Bu dönemde okul binalarının ve materyalin eksikliği, ders programı ve ders kitaplarının yokluğu, halkın eğitime yeteri kadar önem vermemesi gibi birçok sorunla uğraşılacaktır. Bunların hepsi halledilse bile öğretmenin yeterli olmaması ile çabaların boşa çıkacağı açıktır. İmparatorlukta II. Meşrutiyet ilan edildiğinde, otuz üç adet muallim mektebi olduğu ve muallim ihtiyacının bu mekteplerle karşılandığı görülmektedir.¹⁸⁶ Özellikle Balkan Savaşları'nda, Bulgarların başarılarını eğitime ve dolaylı yoldan Bulgar muallimlerine bağlayanların olması, Cemiyet'in öğretmenlere verdiği önemi de artırıyordu.¹⁸⁷ Peki mevcut öğretmenler yeterli miydi? Maalesef ki değildi. Bu dönemde sadece ilkokul muallimi ihtiyacının yetmiş bin civarında olduğu düşünülürse durum oldukça zordu.¹⁸⁸ Birçok öğretmen yetersiz eğitimi yanı sıra zamanında ödenmeyen maaşlar sebebiyle başka işlerde çalışıyor hatta öğretmenliği ek iş olarak görüyorlardı. Bunun en acı örneklerinden birine Anadolu'yu gezen Ahmet Şerif Bey'in aktardığı bölümlerde şahit olmaktadır;¹⁸⁹

¹⁸⁴ Kemal Bakır, "II.Meşrutiyet Döneminde Milli Seçkincilik ve Eğitim:Emrullah Efendi,Tuba Ağacı Nazariyesi", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 11, Sayı 45, Mayıs, Haziran, Temmuz 2008, s.206 - 207

¹⁸⁵ Bknz. Cemil Öztürk, Türkiye'de Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Tarihi", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 6, Say 12, 2008, s. 487-519.

¹⁸⁶ Halil Aytekin, a.g.t., s.183.

¹⁸⁷ Balkan Savaşları'nda, Bulgarların Çatalca'ya kadar gelmeleri Osmanlı Aydınlarını kendi yenilgi nedenlerini ararken düşmanın başarısının arkasında yatanları da düşünmeye itti. Osmanlı aydınları, Bulgar başarılarını öğretmen ve eğitim sisteminin başarılarıyla doğru orantılı olduğunu düşündü. Osmanlı aydınları bu sonuçta oldukça haklıydı.

¹⁸⁸ Halil Aytekin, a.g.t., s.183.

¹⁸⁹ Ahmet Şerif, Anadolu'da Tanin, hazırlayan:Mehmet Rıfat Börekçi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, Ankara, s.33.

“Tatil olduğu için eğitim-öğretime ara verilmişti, ders yapılmıyordu. Birden dikkatimi beyaz ile siyah arasında kalmış bir yazı tahtası üzerinde 10 adeti geçmiş yazım hatası çekti, dayanamayarak sordum.Yazının hocaya değil,bir öğrenciye ait olduğunu,hocanın yazı yazmayı bilmediğini esefle öğrendim.” İşte dönemde eğitim kurumlarının durumu bu denli kötüdür.

Bu konuda önemli adımlar atanlardan olan Emrullah Efendi, öğretmenliği bir meslek haline getirmek niyetindedir. Bu doğrultuda ilk iş olarak memur muallimlerinin kurumdan temizleme yoluna gitmiştir. Bu kişilerin birçoğunun memurluğu seçmesi ile zaten yetersiz olan öğretmen sayısı iyice azalmıştır¹⁹⁰ Emrullah Efendi bununla yetinmeyip, bir muallim ordusu kurmak istediğini belirterek “seyyar öğretmenleri” kaldırmak istiyor, öğretmenlerin maaşlarını arttırma yolları arıyordu. Terfilerini kurala bağlayarak, emeklilik kurumu kurarak, onların geleceklerini güvence altına alarak öğretmenliği cazip hale getirmek yine onun hedeflerindedir.¹⁹¹ 1910 yılındaki Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Layihası ile öğretmenler arasındaki ayrımları ortadan kaldırıp, ehliyetnameleri belli bir geçerlilik süresine bağlayarak süre sonunda stajyer öğretmenleri, asıl öğretmenliğe geçirmeyi planlıyordu.¹⁹² Ona göre öğretmen okulları leydi olmalı, buralarda yetişen öğretmenler devletin onları yolladığı yerlere giderek ülkenin en ücra köşesine kadar bilgiyi götürmeliydi.¹⁹³

1909 senesinden sonra İstanbul Dârülmualimîn’e müdür olarak atanan Satı Bey, burada giriştiği köklü değişikliklerle Anadolu’daki diğer öğretmen okullarına örnek olmuştur. Satı Bey, okulu Cağaloğlu’ndaki “Lisan Mektebi” binasına getirmiştir. Eğitim süresini iki yıldan üç yıla çıkarmıştır. Öğrencileri sınavdan geçiren Satı Bey, okul dışında başka işle uğraşanları meslekten çıkarmıştır. Öğretmen atamalarında ise genç ve yetenekli olanları seçmeye özen göstermiştir. Tevfik Fikret, Ruşen Eşref, Hamdullah Suphi, Fazıl Ahmet, Fuat Şemsi gibi isimlerle

¹⁹⁰ Mustafa Ergün, ” “Emrullah Efendi Hayatı Görüşleri ve Çalışmaları...”, a.g.m., s.28.

¹⁹¹ Aynı yer.

¹⁹² Mustafa Ergün, Emrullah Efendi Hayatı.. , a.g.m s.29.

¹⁹³ Meşrutiyet döneminde öğretmen yetiştirmek amaçlı çoğu medreselerden 900 öğrenci sınavsız şekilde İstanbul’da ki Darülmualimin-i İbtidaiyeye alındı H. Ali Koçer, a.g.e., s.204–205; “Dârülmualimin”, Tanin, 25 Ocak 1909.

kaliteli bir öğretim kadrosu oluşturmuştur.¹⁹⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öğretmene verdiği önem, 1910 kongresinde de görülmektedir. Cemiyet'in Selanik'te ki kongresinde, "İttihat ve Terakki Dârülmuallimîni" açarak eğitim çalışmalarını genişletmeyi hedeflemiş ancak Cemiyet bu hayaline ulaşamamıştır.¹⁹⁵

Satı Bey'e göre, öğretmenlik bir sanattır ve öğretmen olabilmek için sadece bilgi sahibi olmak yetmez. Mesleğin özgün değerlerine hakim olmak pedagoji(fenn-i Terbiye) bilmek gerekmektedir. Bu doğrultuda kendisinin iki cilt halinde çıkardığı pedagoji kitabı öğretmen okullarında okutulmaya başlanmıştır.¹⁹⁶ O dönemde okulun binası olmaması sebebi ile düşüncelerini tam olarak gerçekleştiremede daha önce olmayan Müzik, Beden Eğitimi, Elishleri gibi tamamen yeni dersler koydurmuştur. Öğretmenlere öğretim metodları ile ilgili konferanslar vererek onları çağa uygun hale getirmeye çalışmıştır. Dönemin maarif nazırı olan Emrullah Efendi'nin desteği ile "Tedrisât-ı İbtidâiye Mecmuası" adlı bir mesleki dergiyi yayımlamaya başlamıştır.¹⁹⁷ Yine bu doğrultuda daha iyi öğretmenler yetiştirmek için bir tatbikat mektebi(uygulama okulu) açtıracak, öğrencilerin mezun olduktan sonra karşılaşılabilecek sorunlara karşı tecrübe kazanmaları sağlanacaktır. İhsan Sungu Bey'in katkılarıyla birlikte İstanbul öğretmen okulu örnek bir hale gelmiştir.

Başkent İstanbul'da bile Meşrutiyetin başlarında acınacak halde olan öğretmenlerin durumu taşrada daha kötüydü. Bu dönemde çıkartılan kanunlar ile her vilayette bir öğretmen okulu açılması istenmiştir. Bu okulların yönetimi ve bütçesi yerel idareye giderleri ve öğretmen maaşları ise vilayet bütçelerine bırakılmıştır. İstanbul Dârülmuallimîn'in mezun vermesi ile buraya yollanan müdür ve öğretmenler ile yavaş yavaş taşrada da canlılık görülmeye başlanmış olsada I. Dünya harbi buna izin vermemiştir. Milli Mücadele yıllarında ağırlaşarak devam eden savaş şartları ve toprak kayıpları ile dârülmuallimlerin birçoğu eğitim faaliyetine devam edememiştir. Taşrada öğretmen okulları istenilen verimliliği gösterememiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi...,a.g.e., s.279-280.

¹⁹⁵ "Büyük Dârülmuallimin", Sabah. 16 Kasım 1910 .

¹⁹⁶ Atıf Nafi Kansu, a.g.e., s. 149.

¹⁹⁷ Mustafa Ergün, II.Meşrutiyet Devrinde.. ,a.g.e., s.431.

¹⁹⁸ Cemil Öztürk, "Darülmuallimin", TDVİA , Cilt:VIII, İstanbul, 1993, s.551.

1915 senesine gelindiğinde nizamname doğrultusunda İstanbul Dârümuallimîn yapısı şöyleydi; yatılı olan okulda ibtidai kısım 4 yıl¹⁹⁹ olup ilkokullara öğretmen yetiştiriyordu. İhzari kısım iki yıl olup Dârümuallimîn-i ibtidailere öğretmen ve müfettiş, Ali kısım ise dört sene olup Edebiyat, Tabiiyat ve Riyaziyat olmak üzere üç şubeden oluşuyordu. Bu şubelerden çıkanlar orta ve yüksek dereceli okullarda öğretmen oluyorlardı.²⁰⁰ Öğretmen okulları 1915 tarihli bu nizamname ile Cumhuriyete kadar devam edecektir.²⁰¹

Tablo 2.5: 2015 Dârümuallimîn-i iptidai ders programı²⁰²

Malumat-ı Diniye (Kuran-ı Kerim ve Tecvid, İbadat, Siret-i Nebeviye)	Kozmografya	Nebatat	El işleri
Türkçe (Sarf, Nahiv, Kırat ve İmla, Ezber ve İnşad, Tahrir, Kavaid-i Edebiye ve Kıraat, Usul-i Tahrir)	Usul-i defteri	Tabakat	Terbiye-i bedeniye
Hat	Cografya	Teşrih ve Fizyoloji-i beşer ve Hıfzıssıhha	Resim
Lisan-ı Ecnebi	Tarih	Hıfzıssıhha-i Mekatip	Ahlak, Malumat-ı medeniye ve hukukiye
Hesap	Fizik	Ziraat	Tatbikat
Cebir	Kimya	Fenn-i Terbiye	
Resm-i Hatti, Hendese, Fenn-i Mesaha	Hayvanat	Musiki ve Gına	

1915 Dârümuallimîn-i ibtidai ders programına bakıldığında, Arapça ve Farsça'nın olmadığı görülür. Bunun sebebi özellikle Balkan Savaşları ardından

¹⁹⁹II .Meşrutiyet Dönemi'nin ilk yıllarında İlkokul öğretmenlerinin öğrenim süresi iki yıl iken, 1911 senesinde "Tedrisat-ı İbtidaiye Layiha-i Kanuniyesi" ile üç yıla çıkmıştır. Okul, 1915 senesinde dört yıla uzatılacaktır. Burada önemli olan ise öğretmen meslek derslerinin 4 yıllık yeni programda "fenn-i Terbiye" yani Eğitim Bilimi (pedagoji) adıyla verilmiş olmasıdır. Satı Bey'in, öğretmen okulları için önemsendiği ve üzerine kaleme aldığı "Fenn-i Terbiye" kitabı yeni programda okutulmuştur. Şahin Oruç ve Güray Kırpık, *Osmanlı'da Modern Öğretim, Strateji, Yöntem ve Teknikleri*, Gazi Kitap Evi, 2006 , giriş .

²⁰⁰ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, a.g.e., s.280.

²⁰¹ H. Ali Koçer, a.g.e., s.205.

²⁰² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, a.g.e., s.281.

Cemiyet'in izlenen milliyetçi politikalar doğrultusunda bu derslerin ibtidai ve rüşti programlardan kaldırılmış olmasıdır.

2.9.2. Dârümuallimât

Tanzimat ile ortaya çıkan kız çocuklarına ait mekteplerin açılması fikri zamanla öğretmen okullarının açılması gerekliliğini doğurmuştur. Kısaca Dârümuallimât'ın durumuna bakmamız gerekirse; ilk olarak 1870'de kurulan bu okulun o tarihlerde eğitim hayatına başlayıp verimli olduğu söylenemezdi. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde kız öğretmen okulunun sadece İstanbul'da olduğu hatta buradan mezun olanların taşraya gitmek istemediği görülmektedir. Meşrutiyetin ilk yıllarında okulun erkek müdürünün okula giremediği gibi kız okullarındaki öğretmenlerinde yaşlı ve çirkin olması gibi çağ dışı yaklaşımlar mevcuttur. Taşrada ki öğretmen okulları ise kız rüştiyelerine eklenerek kurulmaya çalışılmıştır. Beş senelik eğitim veren bu okullar ilkokullara öğretmen yetiştirmektedir.²⁰³

İstanbul Dârümuallimâtı, 1910-1911 ders yılında Fatih Çarşamba'da Leydi Kız Sanayi Mektebi'nde açılarak, kısa süre sonra Derviş konağına taşınacak olan Yatılı kız öğretmen okuluna kavuşacaktır.²⁰⁴ İdadi ve sultanilere öğretmen yetiştiren "Dârülameliyat-ı Aliye"nin açılışı ise 1913 denk gelmektedir. 1913-1914 ders yılında Dârümualliminde olduğu gibi burada da tatbikat mektebi yani uygulama okulu açıldı. İşgal yıllarında zorluklar içinde faaliyet gösteren Dârümuallimât 1919 yılında kapatılacak ancak 1922'de TBMM hükümeti maarif vekaletine bağlanacaktır.

II. Meşrutiyet yılları, çocuğun ilk eğitimini annesinden aldığı dolayısı ile artık kadınların eğitilmesinin zaruri olduğu bilincine ulaşıldığı bir dönemdir. Atılan adımlarda ağır savaş koşullarında başarı sağlanamamış, ancak özellikle Kurtuluş Savaşı'nda Türk kadınının üstün gayreti, fedakarlığı ve desteği ile Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. II. Meşrutiyet döneminde başlatılan yenilikler başarıyla sonuçlanmış ve Meşrutiyet'te atılan adımlar bunun ilk basamağı olmuştur.

²⁰³ Aynı yer.

²⁰⁴ Cemil Öztürk, "Darümuallimat", TDVİA, cilt: VIII, İstanbul, 1993, s.549.

2.10. Medreselerin Islahı

İslam medeniyetinin altın çağındaki en önemli kurumlarından olan medreseler, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemlerinde devletin başarısında önemli paya sahiptir. Medreselerin ıslahının gerekliliği, Tanzimat döneminde yavaş yavaş dile getirilmeye başlanmıştır. Dönemin şartları gereği ulemadan çekinilmesi ile bu ıslahat çalışmalarının herhangi bir başarıya ulaşması söz konusu olamamıştır. Medreseler istenilen düzeyin altında kalarak ehli olmayan kişilerin elinde çürüyüp giderken, açılan yeni ve modern okullar ile beraber varlığını sürdürerek, devlette tam bir ikilik meydana getirmiştir. Beşik ulemalığı usulünün yaygınlaştığı, liyakat sisteminin göz ardı edildiği, bazı dönemler sınavsız girilen ve belli bir programı olmayan medreseler, özellikle II. Abdülhamit döneminde daha içler acısı bir hal almıştır. Medreselerin en düşkün olduğu II. Abdülhamit istibdadının son senelerinde “Askerlikten muafiyet” gibi verilen haklar ile askerlikten kaçmak isteyenler medreselere doluşmuştur. Kiraladıkları bir han odasında yıllarca yaşamışlardır.²⁰⁵

Abdülhamit'in son yıllarında yapılan askerlik düzenlemesi ile askere gitmekten kaçanlarla medresedeki öğrenci sayısı 20.000-25.000'i bulmuştur. İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından bu uygulamaya son vererek medrese öğrencilerini sınava almıştır. Belli not ortalamasını geçemeyenler, askere alınmaya başlanmıştır. Sınava giren öğrencilerin bundan hoşnutsuzluğu ile medrese çevrelerinden de bu uygulamaya direnme gelecektir. Meclis-i Mebusan'a başvurulmasına rağmen Harbiye Nezareti'nin sınavlara devam etmesi, 31 Mart Olayları sırasında medrese öğrencilerini cemiyete karşı kışkırtmada, muhaliflere kolaylık sağlanmıştır²⁰⁶ 31 Mart Olayı ardından Hareket ordusunun olayları bastırması sonrası yaptığı ilk işlerden biri, medresede yoklama yaptırmak olmuştur. Olaylar sonrası memleketlerine kaçanların belirlenmesi ve haziran-temmuz ayına

²⁰⁵ Mustafa Ergün, “II.Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt: 30, Sayı: 1-2, 1982, s.60.

²⁰⁶ 15 Nisan 1909 tarihli nereden ve kim tarafından bastırıldığı belli olmayan bir yazıda, II.Abdülhamit'in medreselerin ıslah çalışmaları için 10.000 lira kadar bir bütçe ayırdığını duyurmuştur. Ancak Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye yaptığı açıklama ile bunu yalanlamıştır. Bu olay medrese öğrencilerinin Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'ye tepkilerine yol açacaktır. Mustafa Ergün, II.Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu..., a.g.m., s.74.

kadar medrese öğrencilerinin kayıtlarını yenilemeleri istenirken, medreselerde kayıtlı öğrenci sayısı tekrardan düşecektir.²⁰⁷

II. Meşrutiyet'in en başından itibaren medreselerin durumuna el atmak isteyen Cemiyet, 31 Mart Olayları ardından bu düşüncesine hız verecektir. İşin acı tarafı Osmanlı Devleti'nde öğrenim görenlerin yarısından fazlası medreselerde eğitimine devam ederken bu öğrencilerin yaş ortalaması ise yüksektir. Yönetim kademesinde de medrese mezunlarının sayısı yadsınamaz durumdadır. Maarif nezaretine bağlı okulların öğretmen ihtiyacının çoğu devletin batı tarzı kurumlara verdiği öneme rağmen yine medreselerden sağlamaktadır. Medreseleri bu durumdan çıkartarak, öğretim programlarını modernleştirmek, aydın kafalı din adamları yetiştirmek gerekmektedir.²⁰⁸

II. Meşrutiyet döneminde, medreselerin ıslahı konusu da oldukça tartışılmıştır. Bu tartışmalar basın yayın organlarında da kendisine yer bulmuştur.²⁰⁹ 16 Eylül 1909 tarihinde Sırât-ı Müstakim'de "Medreseler Kongresi" başlıklı makaleyi kaleme alan Tunalı Hilmi, askeri alanda nasıl yenilikler yapıldıysa medreselerin selameti için de reformların gerekliliğini dile getirmiştir.²¹⁰

1909 senesinde Fatih'te ki Tabhane medresesinde, üst düzey bürokratların katılımıyla ilk ıslahatın adımı atılmıştır. Medrese için oluşturulan yeni programa ulumu riyaziye ve tabiye yanı sıra tarih, coğrafya ve Farisi dersler konulmuştur.²¹¹ Senelerdir bu derslerden mahrum kalarak eğitim yapıldığı düşünülen medreseler için bu bile büyük bir adım olmuştur. Daha sonra küçük değişiklikler ile hükümete sunulan bu tasarı, 1910 yılında Medrese ıslahatında en önemli adımlardan "Medâris-i İlmiye Nizamnamesi" yayınlanmasına ön ayak olmuştur.²¹² Bu aynı zamanda ıslahat için atılan en somut adım olmuştur. Nizamname ile programa eklenen dersler ile eğitimin kalitesi artırılmaya çalışılmıştır. Medreselere 15 ile 35 yaş arası kişilerin

²⁰⁷ Ergün,II.Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu..., a.g.m., s.75.

²⁰⁸ Niyazi Berkes, a.g.e., s.439.

²⁰⁹ İttihat ve Terakki üyelerinin bu konuyu uzun uzun tartıştıkları bilinir. Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, cilt: I-II, İstanbul, 1977, s.118.

²¹⁰ Tunalı Hilmi, "Medreseler Kongresi", Sırâtımüstakim, Sayı:54, c.3, s.25-28 Aktaran; Hasan Yıldız, s. 433.

²¹¹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi I-II.*, a.g.e., s.121-123.

²¹² Düstur. (1330). Tertîb-i Sâni. (C.2). Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, s.127-138.

kayıt edilebileceği belirtilmiştir.²¹³ 48 maddeden oluşan nizamname, ders müfredatından öğrenci giriş şartlarına kadar birçok noktaya değinirken, medresede görev yapan müderrislerin hak ve görevlerini de düzenlemektedir.²¹⁴

Nizamnamenin hazırlanmasının ardından, “Taşra Medârisi Nizamnamesi” adı ile hazırlanan ek nizamname, taşradaki medreselerin yer, tamirat sorunu, geliri, talebe ve müderrisleri hakkında bilgi sağlamaktadır. Yeni programın taşrada da uygulanmasının kontrol altına alınması beklenmektedir. Nizamname istenilen başarıya ulaşamamıştır. Nizamnameler ile medreselerin programına müspet bilimleri alması, medrese talebeliği için belli bir yaş sınırlaması getirmesi, sınavlarda Türkçe kullanılması gibi yenilikleriyle önemlidir.

Bu girişimin ardından 2 Eylül 1914 tarihinde şeyhülislamlığa gelen Mustafa Hayri Efendi'nin çabalarıyla, İstanbul'daki tüm medreseleri Dârü'l Hilâfeti'l- Aliyye Medresesi adı altında toplayacak olan “İslâh-ı Medâris Nizamnamesi”ni çıkartılmıştır. Nizamname ile bu medrese Tali Kısım-ı Evvel, Tali Kısım-ı Sani ve Tali Kısım-ı Ali olmak üzere ayrılırken, her kısmın süresi 4 sene olarak belirlenecektir. Bu kurum dini konularda en yetkili kişiyi yetiştirmeyi amaç edinmiş, ders müfredatları bu doğrultuda genişletilmiştir. Nizamnamenin başarılı yönü ise İstanbul medreselerini tek çatı altında toplaması olmuştur.²¹⁵

Dârü'l Hilâfet-i Aliyye Medreseleri savaş koşullarının olumsuzluklarına rağmen ileride adını sıkça duyacağımız başarılı mezunlar vermiştir. Cumhuriyet döneminde de din hizmetlerinde başvuru ve önemli rol oynayan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Ömer Nasuhi Bilmen ve Ahmed Hamdi Akseki gibi önemli şahsiyetler buradan mezun olmuştur.²¹⁶ 1917 yılında ise Şeyhülislam Musa Efendi'nin çıkardığı nizamname, 1914 nizamnamesi ile arasında çok fark yoktur. Ancak bu nizamname ile açılacak olan “Medrese-i Süleymaniye”, Dârü'l Hilâfeti'l Aliyye'nin bir üst basamağı olarak düşünülmüştür.²¹⁷ Bu nizamname ile Meşîhate

²¹³Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi..., a.g.e., s.285; Halil Aytekin,a.g.t., s.169.

²¹⁴ Adem Ölmez, ‘II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme’, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 41, 2014, s.132.

²¹⁵ Adem Ölmez, a.g.m., s.137.

²¹⁶ Aynı yer.

²¹⁷ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi...,a.g.e., s.268.

bağlanacak olan medreselerde diğer kurumlardaki gibi devlet denetimi artmıştır. II. Meşrutiyet devrinde Osmanlı Devleti'nin en önemli eğitim kurumu olan medreseler çağın oldukça gerisinde kalmıştır. Osmanlı medreseleri, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerindeki ihtişamını yitirmiş, bilim ve fenden uzaklaşmış durumdadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti eğitime verdiği önemle bu kadim kuruma el atarken amacı, medreseleri devrin modern eğitim kurumu mekteple aynı seviyeye getirmektir. Devrin olağan üstü koşulları sebebiyle İstanbul ve bazı önemli taşra şehirleri dışında yaygınlaşamayan medrese ıslahatı, Cumhuriyet döneminde bu kurumların kapatılmasıyla son bulmuştur.

2.11. Gayrimüslim Okulları ve Cemiyetin Denetim Sorunu

İttihat ve Terakki Cemiyeti, ülkede ortak bir eğitim sistemi uygulamayı hedefleri arasına koyarken bu sırada ayrılıkçı faaliyetler yürüten gayrimüslim okullarını da denetim altına alması gerektiğinin farkındadır. Cemiyet'in eğitimde birlik ve okulları denetim isteğine en büyük karşı çıkış, Meclis-i Mebusan'da Rum vekillerden gelecektir.

Osmanlı Devleti, kurulduğu günden itibaren içindeki etnik unsurlara hoşgörölü tavrıyla topraklarını genişletirken, Fatih'in İstanbul'u alması ile imparatorluk haline gelip cihana hükmettiği yıllardan yıkılışına kadar aynı hoşgörü politikasını sürdürmüştür. Fatih Sultan Mehmet, fethin ardından gayrimüslimlerin, tüm dini haklarını özgürce yaşamalarına izin vermiş, okul, kilise ve vakıflarını yönetme hakkını ellerinde bulundurmalarını sağlamıştır. Osmanlı Devleti eğitimde birlik konusunun önemini bu yıllarda anlayamamıştır.²¹⁸ İmparatorluğun, askeri ve siyasi açıdan güçlü olduğu dönemde azınlıklara verilen bu ayrıcalıklar herhangi bir sıkıntı oluşturmamıştır. Ancak devletin eski gücünü kaybetmesi ardından gelen süreçte azınlıkların bu haklarının artarak devam ettiği bilinmektedir. Azınlık okullarının sorun haline gelmesi ise Fransız İhtilali ardından ortaya çıkan milliyetçilik akımı ile doğru orantılıdır.

Nafi Kansu, "Türk Eğitim Tarihi" adlı eserinde 1868 yılında Mithat Paşa'nın Bâb-ı Âli'ye yolladığı rapora yer vermektedir. Raporda Mithat Paşa; Bulgar

²¹⁸ Nafi Atuf Kansu, a.g.e., s.105.

cemaatinin, ilim ve eğitimin önemini kavradığını, bunun eksikliğini gördüklerinden beri okul açma telaşı içinde olduklarını yazmaktadır. Eksiklikleri sebebi ile Rusya'dan yardım taleplerinden bahsederek eğitimin önemine o yıllarda dikkat çekmektedir.²¹⁹ Diğer devletlerin eğitim yardımı ise gayrimüslim halka milli bilinç kazandırma amacıyla Osmanlı Devleti'ne zarar verme istediğindedir.

Batılılaşma ile birlikte önemli konuma sahip olan eğitim kurumlarında zamanla sekülerleşme yoluna gidilirken, batıda olduğu gibi bina, bina içi teçhizat, ders kitabı ve ders programı gibi birçok ihtiyaç baş göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde eğitimin modernleşmesi adına yapılan hamlelerden birisi, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi olduğu dile getirilmiştir. Bu nizamname ile eğitimin ilk defa devlet işi olduğu belirtilerek yeni bir boyut kazandırılmıştır. Nizamnamede, sıbyan mekteplerine kaydolmanın zorunlu olduğuna yer verilmesi, kuşkusuz en önemli maddedir. Yine açılacak hususi mekteplerin, şartları yerine getirememesi durumunda okulların kapanacağı belirtilmiştir. Eğitimcilerin tahsil durumu, göreve gelişleri ve öğrencilerin sınav usulleri gibi birçok maddeyi içeren nizamname sonrası, Türk ve Müslümanların okul açmada gayretleri yetersiz kalmıştır. Özellikle Islahat Fermanı ile özel okul ruhsatı alan cemaatler dışında Fransa, İngiltere, Amerika gibi devletlerde, Osmanlı sınırları içerisinde çok sayıda okul kuracaklardır. Yine Kanuni Esasi'nin de özel eğitim kurumu kurma hakkı tanınması, ülke içindeki yabancı okul sayısını artmıştır.²²⁰ II. Meşrutiyet ortamının getirdiği özgürlükçü hava ile gayrimüslimlerin özel öğrenim kurumları açması iyice hızlanmıştır.²²¹

Gayrimüslim azınlıkların ilköğretim alanındaki çalışmaları Müslümanlardan daha önce başlamıştır. Gayrimüslimler, ilköğretim alanında oldukça iyi örgütlenmiş durumdayken, Müslüman okulları örgütlenmede başarılı olamadığı gibi sayı olarak da iyi durumda değildir. Müslümanların okulları sayıca az olduğu gibi hükümetin de

²¹⁹ Nafi Atuf Kansu, a.g.e., s.107-108.

²²⁰ Taner Aslan, a.g.t., s.219-227.

²²¹ Bu dönemde II.Abdülhamit'de kendi siyaseti doğrultusunda nesil yetiştirmek, reformları yaymak amacı ile eğitim kurumlar açmayı kendine ilke edinmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nde açılan okulların sayısında artışa sebep olacaktır.²²¹ Kemal Karpat, "Pan İslamizm ve II.Abdülhamit Bir Yanlış Görüşün Düzeltilmesi", *Türk Dünyası Araştırma Dergisi*, 1997, s.34.

bütün ülkede 10-15 ibtidaisi vardır. Osmanlı Devleti'ndeki toplam okulların sayısı 9.600 civarındadır.²²²

Meşrutiyet ilanı sonrası Maarif Nezareti, azınlık okullarını teftiş etme ve programlarını düzenleme, öğretmenlerini seçme, Türkçe eğitimi mecbur kılmak gibi teşebbüslerle cemaat ve yabancı okullarını kontrol altına alarak engellemeye çalışmıştır.²²³ Maarif Nezareti gayrimüslim okullarını denetim altına alıp, öğretmenleri kontrol altında tutma isteği ise patrikhanenin itirazlarına sebep olmuştur.²²⁴ Patrikhane bununla da yetinmeyip bakanlığın ilköğretim için ayırdığı paradan kendilerine düşenin verilmesini istiyorlardı.²²⁵ Bakanlığın azınlık ve yabancı okulları denetleme isteği ve gayrimüslim vekillerin buna karşı çıkışı Meclis-i Mebusan'da da uzun tartışmalara sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nde yüzyıllardır en ayrıcalıklı grubun başında gelen Rumlar, imparatorluğun pek çok yerinde okullaşmaya gitmiştir. Fener Rum Patrikhanesi'nin ayrıcalıklarından yararlanarak okul programlarını ve öğretmenlerini kendisi belirleyen Rumlar, bu ayrıcalıklarını kaybetmek istememişlerdir.

Medrese-mektep ikilemi içinde olan devlette, özel, gayrimüslim yanı sıra yabancı devletlerinde okullarının sayısı her geçen gün artarken içinde bulunulan şartlar gereği bu okulların denetimi oldukça zor hale gelmiştir.²²⁶ Osmanlılık fikri ile yetişen gençleri eğitmek amacıyla olan Cemiyet, bu hedefinin aksine işleyiş sergileyen birçok kuruluşu da kapatmıştır.²²⁷ Oysa Osmanlı Devleti bu konuda geç kalmış, yüzyıllardır içerisinde hoşgörü ile yaşayan milletler çoktan ona düşman olmuştur.

²²² Mustafa Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde..., a.g.e, s.278-279.

²²³ Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi..., a.g.e., s.1292; Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", TCTA, Cilt: II, İstanbul, 1985, s.488.

²²⁴ Bu sorunun kökeni II. Abdülhamit zamanına dayanıyordu. Dönemde artan milliyetçilik hareketleri sonucu kliselerini Rumlardan ayıranlar oldu. Zamanla şiddetlenen çatışmalarda bölgede nüfusa göre klise, okul gibi kurumlar paylaşıldı. Ortaya çıkan sorunlarda Abdülhamit çözmek yerine bu unsurların birbirleriyle çatışmalarını kendi lehine olarak düşündü.

²²⁵ Mustafa Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde..., a.g.e., s.279.

²²⁶ Osmanlı Devleti sınırlarında, Türklerin özel okul açma girişimlerinde bulunması, yabancılar ve gayrimüslimlerden çok sonra gerçekleşecektir. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk özel okullarının sayısı da hızla artacaktır.

²²⁷ Emine Asçı, a.g.t., s.55-56.

“Mektepler Meselesi” mecliste Kanun-ı Esasi görüşmeleri sırasında uzunca tartışılan bir sorundur. Esas itibari ile 1909 senesinde alevlenecek olan meseleye gayrimüslim vekiller büyük tepki verecektir. Cemiyet’in hedeflediği Osmanlı vatandaşı yaratma çabasında, ortaöğretimde eğitimin Osmanlıca olarak yapılması bunun yanında diğer dillerinde öğretilmesinin istenmesi mektepler meselesini alevlendirecektir.²²⁸

II. Meşrutiyet öncesinde yayımlanan Hayyalel-Felah Risalesinde, Osmanlı Devleti’nde bulunan halkların birbirlerini anlayabilmesi için farklı dilleri ayrı ayrı öğrenmelerinin imkansızlığına değinmiştir. Osmanlıcanın bu imkansızlığının önüne geçmek için gerekliliği üzerinde durulmuştur.²²⁹ İttihat ve Terakki’nin ortaöğretimde resmi dil olarak Osmanlıca’yı kabul etmesi Meclisi Mebusan’da özellikle Rum vekiller tarafından sert şekilde tepki buldu. Onlara göre bu karar, hükümetin Türkleştirme çalışmasının ilk aşamasıydı.

Rum Patrikhanesi, Fatih Sultan Mehmet sonrasında diğer padişahlarca onaylanan hakların ellerinden alınmasına razı olmadıklarını ve haklarını savunacaklarını dile getirerek ısrarlarını sürdürmüşlerdir.²³⁰ Cemiyet, gayrimüslim mekteplerin öğrencilere ne tür eğitim verdiğini görebilmek için bu mektepleri denetlemek istemektedir. Bu denetleme isteğinin altında, azınlık ve yabancı okullarının ayrılıkçı faaliyetlerinin artması vardır.²³¹ Emrullah Efendi, 1910 yılında gayrimüslim okullarında o güne kadar verilen diplomaların yalnız o toplumun dili ile yazıldığını gündeme getirmiştir. Diplomaların o tarihten sonra bir yüzünün Türkçe yazılması istenmiştir.²³² Cemiyet’in bu görüşü, Meclis-i Mebusan’da özellikle Rum vekiller tarafından sert şekilde tepki bulmuştur. İttihat ve Terakki’ye göre, mekteplerini istedikleri gibi oluşturarak idare eden, benimsedikleri düşüncelyi

²²⁸ Aslında II.Meşrutiyet’e kadar tartışılan bir okul sorunu yoktu ancak II.Abdülhamit dönemi bazı okulları açtırmamak yada bazı hocaların kökenini araştırmak gibi küçük sorunlar mevcuttu. Mustafa Ergün, II.Meşrutiyet Devrinde..., a.g.e, s.483.

²²⁹ Hayyalel-Felâh. (1326). Selanik. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin Kardaşlarına Hediyesidir, 4-7.

²³⁰ Hasan Taner Kerimoğlu, “II.Meşrutiyet’in İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Eğitim Politikası ve Rumlar” *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:22, 2007, s.136.

²³¹ Örneğin; Ergeli’deki bazı Rum ilkokullarında okutulan kitaplarda Osmanlı topraklarının Yunanistan toprağıymış gibi gösterilip anlatılması toplatılmasına sebep olacaktır. Ergün, II.Meşrutiyet Devrinde..., a.g.e., s.491.

²³² Mustafa Ergün, II.Meşrutiyet Devrinde..., a.g.e., s.489.

aşıl原因 bazı cemaatler, milletin yararına konulan kanunlara riayet etmek zorundalardır.²³³

Rumlar mebuslar, meclisteki sert çıkışlarıyla sorunu büyüterek Fatih'in kendilerine verdikleri ayrıcalıkları sürdürmek istemektedir. Okul programlarına karışılmaması, kendilerinin denetlemesini istememe sebepleri, Osmanlı Devleti'nin okullarda verdikleri ayrılıkçı ve milliyetçi uygulamalardan haberdar olmamasıydı. Hüseyin Cahit Yalçın Tanin'de; Rumların artık Kanun-ı Esasi ile Osmanlı vatandaşı olduğunu, böyle ayrıcalıklara ihtiyacı olmadığını ve tüm Osmanlı vatandaşlarının eşit olduğunu belirterek, isteklerinin hak değil, imtiyaz olduğunu vurgulamıştır.²³⁴

Emrullah Efendi, bakanlığı sırasında özel okulların idaresi ile ilgili bir yasa tasarısı hazırlamıştır. Tasarıyı, meclise sunmak istemişse de duyulur duyulmaz yetkilerin patrikhaneden alınıp, okul müdürlerine dağıtma isteği ile denetimin kolaylaşmasından korkan Rumlar, gürültüyü koparmıştır. Patrikhanenin istekleri bunlarla da sınırlı değildir. Gayrimüslim okullarından mezun olanların sınavsız bir şekilde üst dereceli devlet okullarına girmesini istemektedirler. 1893 yılında elde ettikleri öğretmenlerinin diplomalarını kendileri onaylayıp, maarife kabul ettirme imtiyazını da tekrar elde ederek bu kişileri askerlikten muaf tutmayı da amaçlamaktadırlar²³⁵ 1910 yılında resmi ve gayr-i resmi mekâtib-i müslime ve gayrimüslimede, ecnebi tabiiyetli müdür, muallim ve memur istihdamı yasaklanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, cemaat ve yabancı okullar sorunu ile ilgili düzenlemelerine, savaşlar ve artan muhalefet baskısıyla ara vermiştir. Mektepler meselesinin uzunca tartışıldığı bu dönem ardından konu ile ilgili en net adım Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'nin kabulü ile olmuştur.

2.12. Hususi Mektepler Nizamnamesi

II. Meşrutiyet ilan edildiğinde Osmanlı sınırları içerisinde Türk, azınlık ve yabancılara ait birçok mektep bulunduğu gibi Kanun-i Esasi'nin tanıdığı haklarla

²³³ Yalçın, H. C. (31 Mayıs 1327/1909), s. 1. Aktaran: Asçı, a.g.t.,s.58.

²³⁴ Hüseyin Cahit, "Mektepler Meselesi". Tanin, 13 Haziran 1909.

²³⁵ Mustafa Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde..., a.g.e., s.491.

Meşrutiyet döneminde hususi mekteplerin sayısı hızla artmıştır.²³⁶ Özellikle devletin güç kaybetmesi ve Fransız İhtilali sonrası yayılan milliyetçilik akımı ile Avrupalı devletlerin kışkırtmaları da eklenince bu mektepler, fesat yuvası²³⁷ haline gelmiştir. Osmanlı Devleti, 1914 Ekim ayında savaş öncesi, kapitülasyonları kaldırdığını ilan etmiştir. Bu sebeple daha önce yayımlanan yönetmelikte hususi mekteplerle ilgili yapılan düzenlemeler uygulanamamıştır.²³⁸

Hususi Mektepler Nizamnamesi'nin uygulanması, İtilaf Devletleri tarafıyla iş birliği yapan Rumlar ve Ermeniler başta olmak üzere Balkan Savaşları, Ermeni Tehciri gibi olaylar sonrası imparatorluk sınırları içerisinde kalan azınlık okullarının sayıca azalması ile olacaktır. 1915'te ülke içerisinde kalan hususi mektepleri düzenlemek amacıyla hazırlanan Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi, 45 madde ve bir geçici maddeden oluşuyordu.²³⁹ Bu talimatnamenin ilk maddesi, Türkiyeli cemaat, cemiyet ve şirketler tarafın açılan mektepler biçiminde tanımlanmaktadır.²⁴⁰ Diğer önemli maddesi ise Teba-i ecnebiyeden olan efradın mektep açabilmesinin mektebe ihtiyaç duyacak nüfusa sahip olması şartının getirilmiş olmasıdır.(md. 4)²⁴¹ Nizamnamede mekatib-i hususiyede Türkçe, Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe ve Türk öğretmenler tarafından okutulmasının mecburi olduğu üzerinde durulmuştur.(md.6)²⁴² Mekatib-i hususiyede ruhsat istihsal olmadıkça gayrimüslim okul yöneticilerine izin verilmeyeceğine de yer verilmiştir²⁴³(md.8)

Özetle mekteplerin açılmasının şartta bağlandığı ve azınlıkların sadece kendi nüfus yoğunluklarının fazla olduğu yerlerde izinle okul açabilecekleri nizamname ile karara bağlanmıştır. Ders kitapları için izin alınması, müfredat programlarının incelenmesi ve müfettişlerin her zaman denetleme yetkisinin olduğunu gibi hususlar ile imtiyazlar ortadan kaldırılmıştır. Böylece tüm okullar üzerinde devlet denetimi

²³⁶ Hukuki varlıkları Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 1,29,130,131; Kanun-i Esasi'nin 15,16. Maddelerine dayanıyordu. AYTEKİN, a.g.t., s.180.

²³⁷ Aynı yer.

²³⁸ Mustafa Ergün, a.g.e., 526-527.

²³⁹ Hakan Yılmazlar, "Türkiye'de Özel Okulların Gelişimi(1923 - 1950)", (İstanbul Üniversitesi Yüksek lisans Tez), İstanbul, 2007, s.30 ; Yahya Akyüz, a.g.e., s.277

²⁴⁰ Cemil Koçak, Tanzimattan Sonra..., a.g.m., s.489

²⁴¹ Aynı yer.

²⁴² Aynı yer.

²⁴³ Halil AYTEKİN, a.g.t., s.182

sağlanmaya çalışılmıştır. Talimatnamenin en önemli maddesi özellikle Balkan Harbi sonrasında İttihat ve Terakki'nin Türkçülük politikasının burada da görülmesidir. Osmanlı vatandaşı yetiştirme ümidini yitiren Cemiyet, talimatname ile hususi mekteplerde, Türkçe zorunluluğu yanı sıra Türk tarihi, Türk coğrafyası gibi derslerinde okutulmasını zorunlu tutmuştur. Ancak ağır savaş sonrası gelen yenilgi ile Sevr Anlaşması "Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi"ni de yürürlükten kaldırmış, bu sorun kesin olarak 1923 Lozan Antlaşması ile çözülebilmiştir. Lozan'dan sonra söz konusu okullar üzerinde devlet denetimi kurulmuştur.²⁴⁴

2.13. İttihat ve Terakki'nin Kadın Eğitime Bakışı

II. Meşrutiyet döneminde en çok tartışılan konulardan biride kadının toplumdaki konumu olmuştur. Bu dönemin öncesinde filizlenmeye başlayan tartışmalar, birçok kişi tarafından masaya yatırılmıştır. Eğitimde olduğu gibi Osmanlı toplumunda kadının konumu hakkında da en belirgin adımlar II. Meşrutiyet döneminde atılmıştır. Cemiyeti'nin ilk beyannamesi olarak geçen "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Cemiyetin esbab-ı teşekkülü ve maksadı" isimli belgenin 37. maddesinde, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde bulunan kadınlarında erkekler gibi aynı hukuk ve vazifelerle yükümlü olduğu altı çizilmiştir. Meşrutiyet öncesine rastlayan bu belgedeki vurgu, Cemiyet'in kadına bakışının ilk izlerindedir.

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında eğitime verdiği önemi fiiliyata geçiren Cemiyet'in, kadın konusuna eğilmesinin en önemli sebeplerinden biriside çocuğun eğitime ilk başladığı yerin anne kucağı olmasıdır. II. Meşrutiyet döneminde hürriyetperver meşrutiyetçi kadınlar yetiştirilmesi hedeflenmiş ve öğreticilerini kadınların oluşturduğu "terbiye-i medeniye" projesi öne çıkarılmıştır.²⁴⁵ Yeni neslin yetiştiricisi olarak görülen kadınların eğitimi konusunda verdiği önem, Cemiyet'in önde gelen isimlerince de dile getirilmiştir. Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Hakkı Tarık gibi isimler çocuk eğitiminde kadının rolüne sıkça değinerek modernleşme için kadın eğitimin kaçınılmazlığına vurgu yapmışlardır.²⁴⁶ Örneğin,

²⁴⁴ Cemil Koçak, 'Tanzimattan Sonra..', a.g.m., s.490-491.

²⁴⁵ Emine Aşçı,a.g.t., s.380.

²⁴⁶Ümüt Akagündüz, "Kadın ve kadınlığa dair II.Meşrutiyet dönemi dergilerinden yansılar (1908 1918)", Folklor Edebiyat Dergisi, Cilt:19, Sayı:73, s.63-74.

Cemiyet'in Selanik Mebusu Mehmed Cavid, Jön Türk dergisi olan "Kadın"ın ilk sayısında "nes-i müstakbel"(gelecek nesli) yetiştirecek olması üzerinde durmuştur.²⁴⁷

Ziya Gökalp'de bu konu üzerinde durmuştur. Milletin ailelerden oluştuğu, ailenin en önemli üyesinin de anne olduğu dolayısıyla milleti şekillendirecek olanında kadın olacağını her fırsatta dile getirecektir. Türkçülüğün önemli isimlerinin kadına bakış açısında esas aldıkları, eski Türk kültüründe kadının yeridir. İttihat ve Terakki, ideolojisine paralel olarak parti içinde de kadınlara yer vermiş, oluşturulan İttihat ve Terakki kadın şubesi, düzenlediği toplantılar ile ülke meseleleriyle yakından ilgilenmiş ve faaliyetlerde bulunmuştur.²⁴⁸

İttihat ve Terakki döneminde kadına verilen önem eğitimde de kendini göstermiştir. Ülke çapında kızlar için okulların yaygınlaştırılmasına çalışılmış, 1913 senesinde ilk kız lisesi olan İstanbul İnas Sultanisi açılmıştır. Bunu Erenköy, Çamlıca, Kandilli'de açılan okullar izlemiştir. 1914 senesinde darülfünun, kızlara yönelik eğitim vermeye başlarken İnas Dârülfünun'nu da bu dönemde açılmıştır.²⁴⁹ Halide Edip, Nezihe Muhittin gibi isimler eğitim kurumlarında müfetişliğe kadar yükselmiştir.²⁵⁰

İttihat ve Terakki modernleşme sürecine paralel olarak gelişen kadın algısını öncelikle "aile" kavramıyla ele almıştır. Bir ideolojinin üretilmesi ve benimsetilmesi için belki de en etkili kurum olan ailenin bir "kadın" etrafında şekillendiğini ve "nesil" yetiştirmek için önce "kadın" yetiştirmek gerektiğini göz önünde bulundurulmuştur.²⁵¹ Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durum sebebiyle birçok yardım derneği kurulmuştur. Cemiyet-i

²⁴⁷ Emine Aşçı, a.g.t., s.381.

²⁴⁸ Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,1998 s.63-64 Aktaran: Dilara Göktaş, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kadın Algısı (Selma Rıza Örneği),Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, 2019, s.69.

²⁴⁹ Ahmet Özkiraz-M.Nazan Arslanel, "II.Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", Gaziantep Üniversitesi *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 3, No:1, 2011, s.1-10.

²⁵⁰ Dilara Göktaş, a.g.t., s.70.

²⁵¹ Atıl Cem Çiçek-Selçuk Aydın ve Bülent Yağcı , "Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme" *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 9, s.279.

İmdadiye, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi Teali Vatan Hanımlar Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Hanımlar Cemiyeti²⁵² vb. bunlardan bazılarıdır.²⁵³

II. Meşrutiyet döneminde kurulan derneklerden biride, Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği'dir. Derneğin amacı, 1913 yılında savaş sonrası geride kalan yardıma muhtaç dul ve yetimlerle ilgilenmektir. Bu dönemde kurulan kadın dernekleri, kadınları her alanda eğiterek geliştirmeyi ortak amaçları olarak görmüşlerdir. Dönemde kurulan derneklerden İttihat ve Terakki Cemiyeti oldukça memnun olup desteklemiştir.²⁵⁴ Özellikle "Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği" programının birinci maddesinde yer alan "*İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebine nakden ve fiilen yardım etmek*" cümlesinden de bu derneğin, Cemiyet ile fikir birliği içinde olduğu anlaşılmaktadır.²⁵⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarının yanı sıra o dönemde erkeklerin çoğu zaman cephede olması, kadınlara sosyal hayatta duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Açılan derneklerle istihdam alanı açılmış, kurulan kadın işçi taburları ile Osmanlı kadınları askere alınmıştır.²⁵⁶

Kadına verilen önem ders kitaplarına yansımıştır. Özellikle tarih derslerinde kadın dini ve milli kahramanlara yer verilmiştir. Kara Fatma, Boşnak Şerife, Mebruke Hanım vb. Türk kadınlarının kahramanlıklarına okul kitaplarında rastlanacaktır. Gerek I. Dünya Savaşı gerekse Kurtuluş Savaşı döneminde kadınların erkeklerle omuz omuza savaşması ve Yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni beraber kurmaları, ders kitaplarında anlatılan milli kadın kahramanları arttırmıştır. İttihat ve Terakki'nin ideolojisini benimsemiş bilgili kadınlar, Türk milliyetçiliğinin öğreticileri ve gelecek nesillerin yaratıcıları olacaktır.

²⁵² Balkan Savaşları sonrasında yaraları sarmaya çalışan bu derneğin kurucusu olan Dr.Besim Ömer Paşa'nın, yüksekokulda verdiği konferanslardan özellikle sağlık alanında olanlar I.Dünya Savaşı'nda kadınların önemli başarılarında etkili olacaktır.

²⁵³II. Meşrutiyet döneminde kadınlar dernek kurmakla kalmamış çıkardıkları dergilerle kendi sesleri olmayı da başarmışlardır. II.Meşrutiyet dönemi kadın dergileri için Bk.Zafer Toprak, "II.Meşrutiyet'te Fikir Dergileri",TCTA, Cilt:1, İletişim Yayınları , İstanbul , s.126-132.

²⁵⁴ Ahmet Özkiraz ve M.Nazan Arslanel, a.g.m., s.7.

²⁵⁵ Serpil Çakır, *Osmanlı'da Kadın Olmak*, Metis Yayınları, İstanbul , 2016 , s.92.

²⁵⁶ Serpil Çakır, a.g.e., s.94-95.

III. BÖLÜM

3. İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN EĞİTİM POLİTİKALARININ HAYATA GEÇİRİLMESİ

3.1.Osmanlı İttihat Mektepleri Heyet-i Tesisyesi’nin Kurulması

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet’in ilk yıllarında “İttihad-ı Anasır” yani “Osmanlı birliği” oluşturma amaçlı eğitim politikası izlemiştir. Balkan Savaşları sonrasında bu politikasını değiştirerek, yıllarca ihmal edilmiş olan ülkenin esas unsuru Müslüman Türkleri, milliyetçi duygularla eğitime yolunu seçmiştir. Toplumun dönüşümü ve Cemiyet’in meşru zeminlere oturtulması için özellikle 31 Mart Hadisesi ve muhalif grubun oluşması ardından tüm yurt Cemiyet’e bağlı gazeteler, dergiler ve İttihat ve Terakki Kulüpleri ile donatılmıştır. Cemiyet, küçük yaşta eğitmeye başladığı çocuklara kendi politik çıkarlarına göre yön vermeyi amaçlamıştır. Meşrutiyet döneminin öngördüğü rejimin teminatı olan “yeni çocuk tipi” 1908-1913 yılları arasında eğitime başlanmıştır. Balkan Savaşları ardından gelen yenilgi sonrası eğitim politikası milliyetçilik vurgusuyla keskinleşecektir.

Ziya Gökalp’ın, dönemde yazıp çizdikleri Balkan Savaşları’nda yıllarca kardeşçe yaşadığı uluslarının zulümlerini gören Türklerin, bu tarihten sonra “Türkçülük” fikrine sığınarak, eğitim başta olmak üzere ekonomik, kültürel birçok alanda adımlar atacaklarının en net sinyallerindedir. 31 Mart ayaklanmasının bastırılması ardından Cemiyet, eğitim üzerinde daha çok yoğunlaşmıştır. 1910 yılında Selanik’te toplanan ve 13 gün süren kongresi ardından yayınladığı beyannamenin 5.maddesinde: “*Cemiyet sahip olduğu tüm imkanları ile ilmi birikimiyle, yararlı eserleri, siyasi ve sosyal teşebbüsleriyle kamuoyuna gereken hizmeti sunmayla görevlidir*”²⁵⁷ demektedir.

Milli bilinci uyandırmak amaçlı Balkanlar başta olmak üzere çeşitli vilayetlerde Müslüman Türk çocuklarının eğitimi için Cemiyet ilk adımını 1909 yılında atmıştır. “Osmanlı İttihat ve Terakki Mektepleri” adı ile aynı yıl içerisinde bir dernek kurmuş, bu okulları, Maarif nezareti katkısı olmadan hususi mektep olarak

²⁵⁷Nafi Atuf Kansu, a.g.e., s.143; Z.Tarık Tunaya , a.g.e., s.64.

açmıştır. Okulların programı Cemiyet merkezinde hazırlanırken “maarif onluğu” adı altında alınacak vergi ile de bu mekteplerin masrafları karşılanmıştır. Osmanlı çocuklarının yabancı okullara gitmesini önlemenin yanı sıra yeni rejime sadık nesiller yetiştirmeyi amaç edinen bu okullar, “Osmanlı İttihat Mektepleri Heyet-i Tesisyesi” çabalarıyla İstanbul, İzmir, Bursa gibi büyük şehirlere hızla yayılmıştır.²⁵⁸ Meşrutiyet’in ikinci yılına gelindiğinde açılan gece dersleriyle beraber Cemiyet’in okulları 600’e ulaşmıştır.²⁵⁹

Cemiyet’in bu okulları açmaktaki en önemli maksadını en iyi anlatan örneklerden biri, 1909 tarihli sabah gazetesindeki ilandır:

“Kadıköy İttihat ve Terakki Kulübünde bilcümle anasırı Osmaniye-ye mensup erbabı hamiyetten mürekkep olarak Osmanlı İttihat Mektepleri Cemiyeti namıyla bir cemiyet teşekkül etmiştir. Cemiyetin maksadı: Kadıköy’ünde ecnebler tarafından tesis edilmiş olan mekteplerden daha mükemmel ve muntazam Zükur ve İnas mektepleri tesis eylemek, mükemmel tahsil görmeğe heveskâr olan Osmanlı evlâdını Mekâtibi Ecnebiyeye arzı iftikar eylemekten kurtararak ittihadı anasıra hadim ciddi bir tahsil ve terbiye verebilmektir.”²⁶⁰

1910 yılında Cemiyet, 31 Mart Hadisesi sonrası ipleri daha çok eline almışken yapılan kongrede gençlerin cemiyet-i mukaddese nasıl bağlanacağı tartışılmıştır. Çekici fikirleri olan Ziya Gökalp, bu tarihe kadar çok tanınmamış olmasına karşın Selanik’te Talat Paşa’nın daveti üzerine gittiği kongrede İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azalığına getirilmiş ve gençleri Cemiyet’in idealine bağlama görevi ona verilmiştir.²⁶¹ Cemiyet ile bağları kuvvetlenen Ziya Gökalp, başladığı çalışmalarında Balkan Harbi sonrası Cemiyet’in çizgisini Müslüman Türkler lehine çizecektir.

Ziya Gökalp kongre sonrası yapacağı işleri 7 madde olarak Merkez-i Umumiye’ye sunmuştur.²⁶² Selanik’te uygulanmaya başlayan bu plan yavaş yavaş Cemiyet tarafından ülke geneline yayılmaya çalışılmıştır. Ziya Gökalp’ın İttihat ve

²⁵⁸ Nafi Atuf Kansu, a.g.e s.143; Necdet Sakaoğlu, a.g.e., s.134.

²⁵⁹ “Gece Dersleri”, Tanin, 18 Haziran 1910.

²⁶⁰ Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi III-IV..., a.g.e., s.1449.

²⁶¹ Bu maddeler için bk. Mehmet Emin Erişirgil, Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp, III. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara, 2007, s.52-53.

²⁶² M.Emin Erişirgil, a.g.e., s.54.

Terakki Merkez-i Umumisi'ne sunduğu bu maddeler Osmanlı Devleti'nin son dönem eğitim politikası halini almıştır.

3.2.İttihat ve Terakki'nin Fikir İdeologu Ziya Gökalp'ın Eğitim

Anlayışı

Ziya Gökalp'ın eğitim anlayışının oluşumunda Yeni Osmanlı Cemiyet'in önemli isimleri, idadide öğrendiği Fransızca ile de Le Bon, Alfred Fouillee, Henri Bergson ve Emile Durkheim gibi batı dünyasının önemli fikir adamlarının eserlerini okumasının büyük katkısı vardır. İmparatorluğun sürgün şehirlerinden biri olan Diyarbakır'da doğan Ziya Gökalp, dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartları şehrinin kozmopolitik yapısı sebebi ile daha iyi kavramıştır. Değişik eğitim kademelerindeki okullarda ders vermiştir. Edindiği tecrübeler onun sistemin eksikliklerini yaşarak görmesini sağlamış, onu çözüm yolları aramaya sevk etmiştir.²⁶³

Mustafa Ergün “II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri” adlı eserinde Ziya Gökalp'ın eğitim görüşünü üç aşamaya ayırır.

- I. 1909 yılında ileri sürdüğü reform önlemleri.
- II. 1913 yılındaki ütöpik eğitim düzeni.
- III. 1913 – 1914 “Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak” tezine paralel geliştirdiği eğitim düzeni.²⁶⁴

1909 ve sonrası Ziya Gökalp'ın eğitim görüşlerinin yeni yeni filizlendiği yıllardır. Ziya Gökalp, bu dönem özellikle Medreselerin ıslahı üzerinde durur. Ona göre medreselerin en parlak dönemi aynı zamanda doğu medeniyetlerinin de yükselişte olduğu yıllardır. Doğu medeniyetlerinin zayıflamasıyla medreselerin içinde bulunduğu içler acısı durum birbirine paraleldir. Eğitim olarak içi boşaltılan medreselerin kötü durumu devletin zayıflamasının da temel sebeplerindedir. Bu doğrultuda Meşrutiyet rejiminin de sağlamlığı medreselerde “hürriyet, uhuvvet, müsavat ve adalet” kavramlarının öğretilmesine kısacası medreselerin ıslahına

²⁶³ Suat Anar, “ Ziya Gökalp Eğitim Anlayışı”, *TDVİA*, Cilt:14, İstanbul,1996, s.131.

²⁶⁴ Mustafa Ergün, *II.Meşrutiyet Devrinde...*, a.g.e., s.194.

bağlıdır.²⁶⁵ Ergün'ün, Ziya Gökalp'ın eğitim görüşünde ikinci aşama olarak bahsettiği ütopyik eğitim düzeni ise “Kızıl Elma” dizelerinde sunduğu mükemmel eğitim düzenidir.

Gökalp'ın esas eğitim anlayışının oluştuğu yıllar ise Balkan Savaşları sonrasına denk gelir. Onun meşhur “Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Muasırlaşmak” formülünü bu yıllarda eğitimde de uyguladığını görürüz. Osmanlı medreseleri, yükselme dönemindeki görüntüsünün aksi bir yol çizerek müspet ilimleri ders programından çıkartarak sadece dini bir eğitim vermekteydi. Tanzimat Fermanı ardından açılan çağdaş eğitim kurumları bunun aksi yol izledi. İstanbul'da bulunan Sahaflar çarşısı medrese öğrencilerine, Beyoğlu'ndaki kitapçılar batı tarzı eğitim yapan okullara, Bâb-ı Âli'deki kitap evleri ise Tanzimat okullarına yönelik işletiliyordu.²⁶⁶ Ziya Gökalp bu çatışmanın doğru olmadığı ve üç eğitim sisteminin birbirine yardımcı olarak bir bütün oluşturması gerekliliği üzerinde duruyordu.²⁶⁷ Ziya Gökalp, “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak” adlı ünlü eserini eğitim felsefesine de yansıtmıştır. Muasırlaşmak ile batının bilim ve tekniğinin alınıp Osmanlı Devleti'ne uyarlanmasını gerekli görmektedir. Gökalp, bu uyarlamanın eğitimin bir parçası haline getirilmesinin gerekli olduğunu savunur.

Ziya Gökalp, eğitim ve öğretimi ikiye ayırırken eğitim, hars dediğimiz kültür aktarımı kısmını ifade eder. Öğretim ise medeniyetle ulaşılan gerçeklik yargılarının aktarılmasıdır. Ziya Gökalp'e göre Medeniyet beynelmiledir (milletler arası). Hars ise değişmezdir ve kendi doğası vardır. Örneğin, Avrupa medeniyeti vardır. Ancak bunun içinde Fransız Harsı, Alman harsı vardır.²⁶⁸ Gökalp'e göre Talim ve Terbiye meselesinde terbiye milli talim ise çağdaşlığı temsil etmektedir. Avrupa medeniyetinin bilim ve fenninden faydalanılması gerekirken kendi kültürüyle yoğurmalıdır. Tanzimat Fermanı ardından gelen süreçte batıyı taklide varan uygulamalar doğru değildir. Ona göre öğretim beynelmiledir ve Avrupa'dan alınmasında bir sakınca yoktur. Geleneksel Türk eğitimi sistemi ile çağdaş eğitimin

²⁶⁵ Aynı yer.

²⁶⁶ Aktaran; Anar, s.132.

²⁶⁷ Mustafa Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde., a.g.e., s.197.

²⁶⁸ Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, Ötüken Yayınları, II.Baskı, İstanbul, 2015, s.48.

birleşmesinde denge oldukça önemlidir. Kültürü canlı bir uzviyete benzetirken medeniyet ise onu beslediğini düşünür.²⁶⁹

Ziya Gökalp'e göre milli terbiyeyi öğrencilere kazandırarak verebilirsek medeniyete ve öğretime geçilebilecektir. Maarifte bir takım reformlar gerekmektedir. Türk Tiyatrosu, Türk üniversitesi, Türk konservatuvarı, Türkiyat enstitüsü kurulmalı yani önce milli kültürü arayıp bulmak sonrada bunları çeşitli alanlarda batı medeniyetine aşlamak gerekir.²⁷⁰ Onun eğitim görüşüne göre önce milli kültür aşılmalı ardından medeniyetle kendi kültürünün doğruları göz önünde bulundurulurken eğitimle öğrencilere kazandırılmalıdır.

Ziya Gökalp'e göre bir insanın milliyetini belirleyen onun ırksal kökeni değil beşikten itibaren aldığı terbiyedir. İnsan en içten yani en derin duygularını küçük yaşlarda alır ve daha beşikteyken işittiği ninniler ile ana dilli etkisinde kalır.²⁷¹ Beşikte başlayan milli kültür aktarımı eğitim kurumlarında kuşaktan kuşağa aktarılır. Bu sebeple çocukluk devresinde alınan eğitim de oldukça önemlidir. İttihat ve Terakki döneminde kadın eğitime verilen önemin temel gerekçesi de ilk eğitimin ve kültür aktarımının annede başlamasıdır. Bu sebeple kadın eğitiminin, vazgeçilmez bir ehemmiyet taşımasının farkına varılacaktır. II. Meşrutiyet'in getirileri ile yetişen kadın, iyi aileyi oluşturken bu ailelerde büyüyen çocuklar daha sağlam milletleri doğuracaktır.

Durkheim göre eğitim, mevcut değerlerin yeni nesillere, yetişmiş nesillerce kazandırılmasıdır.²⁷² Ziya Gökalp eğitimi, toplumda yetişmiş neslin kendisinden sonra gelen nesle toplumun kültürünü aktarması²⁷³ şeklinde tanımlar. Bu kültür aktarımı onun için toplumun kurulması demektir. Ona göre eğitimin amacı milli fertler yetiştirmektir. Bu gayesinin sonucu ise doğrudan doğruya millet yapmaya çıkar.²⁷⁴

²⁶⁹ Selim Uçak, "Ziya Gökalp'in Eğitim Anlayışı", (Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, s.68.

²⁷⁰ Selim Uçak, a.g.t., s.70.

²⁷¹ Ziya Gökalp, a.g.e., s.37.

²⁷² Selim Uçak, a.g.t., s.84.

²⁷³ Suat Anar, a.g.m., s.133.

²⁷⁴ Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, İstanbul, 1997, s.224.

Ona göre eğitimde yetiştirilen milli seçkinler ve halk arasındaki farklılık azaltılmalıdır. Devam eden kültür medeniyet diyalogunda vatanseverlik, milliyetçiliğin yanı sıra kendini idare eden yaratıcılığa kavuşmuş bireyler yetiştirilmelidir. Bu diyalogla yetişen bireyler, demokrasi ve çağdaşlığı ülkede yerleştirecektir.²⁷⁵ Ziya Gökalp'e göre, toplumda meydana gelen hadiselerin kavranması önemlidir. Milletin yaşadığı savaşlar, krizler, doğal afetler gibi toplumda iz bırakan olaylar eğitimde sembollere dönüşmektedir.²⁷⁶

Eğitimde karma eğitimi savunan Ziya Gökalp, öğretmenlerinde önemine vurgu yaparak öğrencileri frenlemekten ziyade onları nasıl kontrol altında tutabileceğini ve nasıl davranılması gerektiğinin üzerinde durur. Ona göre, öğretmen çocuğa ahlaki, kültürel ve milli duyguları vererek gelişmesine katkı sağlar. Türk eğitim sistemi, Avrupa medeniyetinden aldığı bilim ve teknoloji ile çağdaşlaşma adımlarında kendi din ve kültürünü yoğurmalıdır. Böylece idealist gençler yetiştirmeyi amaç edinen bir milli eğitim sistemi sağlanacaktır. Osmanlı Devleti böyle bir eğitim sisteminden geçerek eğitilecek öğrenciler ile geleceğe güvenle bakabilecektir.

3.3.Yeni Kimlik İnşasında İttihat ve Terakki'ye Bağlı Kuruluşlar

3.3.1.İttihat ve Terakki Kulüpleri

Cemiyet'in örgütsel yapısında, halka ulaşması için önemli kuruluşlarından biri de maalesef hakkında çok fazla bilginin bulunmadığı İttihat ve Terakki Kulüpleridir. Gerek sosyal, gerek kültürel birçok alanda çalışan İttihat ve Terakki Kulüpleri, Cemiyet'in merkez ve kırsalda halkla bağını kurmaktadır. Kulüpler, Cemiyet'in programını, ideolojisini halka yansıttığı gibi uygulanması konusunda da onun en önemli destekçisidir. Kısa süre içerisinde ülkenin geneline yayılan İttihat ve Terakki Kulüpleri, buldukları yerlerin hemen hemen hepsinde hızla gece dersleri

²⁷⁵ Suat Anar, a.g.m., s.133.

²⁷⁶ Aynı yer.

açmıştır. Buldukları bölgede en az bir eğitim kurumunu himaye altına alarak eğitim öğretim faaliyetlerini yaygınlaştırmışlardır.²⁷⁷

Kulüplerin Cemiyet için önemini anlamının en iyi yolu partinin kongre ve tüzüklerinde ona ayrılan maddelerin yoğunluğudur.²⁷⁸ Cemiyet, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından kulüpler vasıtası ile kimi okulları himayesi altına almıştır.²⁷⁹ Her kulüp açtığı gece dersleri ve konferanslarla halkı hızla eğitirken, Cemiyet'e bağlı yeni okullar açılmasında da kulüplerin payı büyük olmuştur. İttihat ve Terakki bu kulüpleri kısa sürede ülkenin geneline yaymayı başarmıştır. Örneğin; Ahmet Şerif Anadolu gezisinde Ankara,²⁸⁰ Terme,²⁸¹ Ünye,²⁸² Giresun,²⁸³ Trabzon,²⁸⁴ Polathane,²⁸⁵ Gümüşhane,²⁸⁶ Bayburt,²⁸⁷ Düzce,²⁸⁸ Eskişehir'de²⁸⁹ kulüplerini ziyaret ederek oralarda konaklamasından bahsetmektedir.

İttihat ve Terakki, 1909 nizamnamesinde ilk defa kulüplerden bahseder. Bu nizamnamesinin 30. ila 61. maddeleri arası komple kulüplere ayrılmış olup ayrıntılı şekilde kulüplerden beklentilerini ve vazifeleri anlatmaktadır.²⁹⁰ 30. madde kulüplerin fonksiyonunu açıklar. Burada ırk ve mezhep ayrımı yapılmayacağı vurgusu ile terakki için her türlü fedakarlıktan kaçınılmayacağına altı çizilmektedir. Örneğin; 41. maddede kulüplerin siyasi, fenni, edebi konferanslar verebileceği ancak konusunun önceden idare heyetine bildirilmesi gerektiğine değinmektedir. 42. Maddede, Kulüplerin her zanaat erbabına ayrı ayrı komisyonlar teşkil ederek

²⁷⁷ Ahmet Şerif, a.g.e., s.199; Ercan Uyanık, *II.Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki'nin Eğitim Politikası ve İzmir*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2000 s.97.

²⁷⁸ Sina Akşin, İttihat ve Terakki Kulüplerini Chp'nin tek parti dönemindeki halk evlerine benzetmektedir.

²⁷⁹ Kazım Nami Duru, II.Meşrutiyet'in ilanı ile beraber Cemiyet'in maarife ve mekteplere büyük ilgi gösterdiğinden bahsetmektedir. Her kulübün bir mektebi himayesine aldığını, kendisinin bağlı olduğu Yalılar kulübünün ise kız – erkek Ravza-i Sıbyan Mektebini himayesine alındığını ve mektebin idaresi için kurulan heyetin başkanlığına da kendisinin seçildiğini yazmaktadır. Duru, a.g.e., s.42.

²⁸⁰ Ahmet Şerif, a.g.e., s.73.

²⁸¹ Ahmet Şerif, a.g.e., s.274-276.

²⁸² Ahmet Şerif, a.g.e., s.283.

²⁸³ Ahmet Şerif, a.g.e., s.288.

²⁸⁴ Ahmet Şerif, a.g.e., s.290.

²⁸⁵ Ahmet Şerif, a.g.e., s.307.

²⁸⁶ Ahmet Şerif, a.g.e., s.318.

²⁸⁷ Ahmet Şerif, a.g.e., s.328.

²⁸⁸ Ahmet Şerif, a.g.e., s.393.

²⁸⁹ Ahmet Şerif, a.g.e., s.417.

²⁹⁰ Z.Tarık Tunaya, a.g.e., s.70-74.

bunların gelişimi için çabalamasını, bu raporlarında idare heyetine bildirilmesi istenmiştir. Yine aynı nizamnamenin 44.maddesi ile Cemiyet'in eğitime verdiği önem doğrultusunda, münasip mevsimde her kulübün gece dersleri tertip etmesi istenmiştir. Bir veya birkaç mektebi himayesine alarak eğitimini düzenlemesi görevi de kulüplere verilmiştir. Bu Cemiyet'in, kulüpler vasıtası ile kendine bağlı okulların sayısını arttırarak halkı bilinçlendirme ve daha çok insana ulaşma çabasıdır. 45. madde, bu çabanın farklı boyutu olarak kulüplerin fırsat oldukça köylere yolladıkları heyetler ile II. Meşrutiyet'e bağlılıklarını güçlendirmesini istemektedir. İstibdat yönetimine nefretlerini diri tutmaları da hedeflenmiştir.²⁹¹ Bu devletin her köşesine kadar nüfuz etme ve etkili olma isteğini gösteren en net maddelerdendir.

Yine Cemiyet'in 1911 yılında düzenlenen nizamnamesinde 55 ila 89 maddeler arası kulüplere ayrılmıştır. Nizamnamenin 55-58. maddeler arası idari, 59-80 arası kulüplerin vazifeleri, 81-83. maddeler arasında da İctima-i Umumi olmak üzere kulüplere uzunca yer verilmiştir.²⁹² Bu nizamnamenin 62. maddesinde, her kulübün Cemiyet'in nizamname ve programına uygun olarak davranacağı yanı sıra vakit vakit konferans ve gece dersleri tertip etmesini istemiştir.

Maddelerde, İttihat ve Terakki'nin maksadının ilim olduğu ve bu sebeple Cemiyet üyesi olmayanlarında bu etkinliklere katılabileceği aktarılmıştır. Bu toplumun her kesimini eğitime isteğinden kaynaklanmaktadır. Aynı nizamnamenin 65-66-67-68. maddeleri bir önceki gibi gece dersleri düzenleme, fırsat buldukça köyleri ziyaretle II. Meşrutiyet'in önemini anlatma gibi benzer maddeleri içerir.

1913 yılındaki tüzüğünde ise 70 ila 75. maddeler kulüplerle ilgili bilgiler içerir. 73. maddede esnaf ve amele kulüplerinden bahsederken 74. maddede avcılık, nişancılık, yarış, cirit, binicilik, bisiklet ve futbol gibi idman kulüplerinin açılacağından bahseder.²⁹³ Toplumla temas kurmak adına atılan bu adımlar oldukça

²⁹¹Z.Tarık Tunaya, a.g.e., s.73.

²⁹² Z.Tarık Tunaya,a.g.e., s.89-93.

²⁹³ Z.Tarık Tunaya, a.g.e., s.117-118.

önemlidir. Bugün de varlığını sürdüren üç güzide futbol kulübün(Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe) güçlenmesi de bu döneme dayanır.²⁹⁴,

İttihat ve Terakki Kulüpleri, yöneticilerin halk ile arasında ki bağı kurmuştur. Ülkenin geneline yayılan kulüpler, Cemiyet için çalışan en alt birim olmuştur. Kulüpler toplumu dönüştürmek amacı ile eğitim ve kültür faaliyetlerinde bulunmuştur. Kulüpler eğitim faaliyetleri yanı sıra yerli malı üretimi ve kullanımı, spor faaliyetleri yanı sıra sosyal yardımlarda bulunmak gibi birçok çalışmada aktif rol oynamışlardır.²⁹⁵

Ahmet Şerif, Düzcce'de maarif ve okullarından bahsederken; “ *İttihat ve Terakki kulübü mensubları, burada, bir kız okulu yapmayı tasarlamış ve teşebbüs etmişler. Gayretleriyle, otuz bin kuruş kadar yardım toplanmış daha sonra, maarif de, iki def'ada on bin kuruş vermiş, gezdiğimiz bina meydana gelmiştir. Teşebbüs ve sonuç gerçekten beğenmeye ve örnek olmaya değer*”²⁹⁶ diyerek övmektedir.

İttihat ve Terakki, tıpkı Düzcce'de olduğu gibi pek çok bölgede özellikle kendi adını verdiği mekteplerde kulüp üyelerin maddi manevi desteği ile eğitim kurumları vücuda getirecektir. Düzenlediği gece dersleriyle de halkı aydınlatacaktır. Devlet içerisinde var olan birçok okulu da kulüpler aracılığı ile himaye altına alarak yeni kimlik inşasında kendi ideolojisi için insan yetiştiren kurumlar haline getirecektir. En önemlisi de bu eğitim kurumlarını daha iyi düzeylere çekecektir.

3.3.2.Gece Dersleri

II. Meşrutiyet devrinde yaygın eğitim yöntemlerinden biri olarak kullanılan gece dersleri, ilk olarak İzmir'de “Hadika-i Maarif Mektebi'nde” açılacaktır. Bu dönemde farklı siyasi görüşteki partilerin yanı sıra gece derslerini en çok kullananlardan biri yönetimi elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur.

²⁹⁴ Bu dönemde spor kulüplerinin tüzüklerinde de milliyetçilik vurgusuna rastlanır. Ali Çiftçi, “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Örgütlenme ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:37, Yıl:2015, s.125; Yaşar Semiz, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2014, Sayı: 35, s.217.

²⁹⁵ “Ziya Gökalp, yeni açılan İttihat ve Terakki Kulübü salonunda topladığı gençlere “hürriyet, adalet, uhuvvet” kavramlarını açıklamakta “istibdadın fenalıklarını, yeni rejimin feyizlerini” anlatmaktadır.” Enver Benan Şapolyo, Ziya Göklap İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, Güven Matbaası, İstanbul, 1943, s.70.

²⁹⁶ Ahmet Şerif,a.g.e., s.393.

Cemiyet himayesindeki kulüplerden, maarifin yayılmasına hizmet ve gayret edilmesini, bu doğrultuda da gece dersleri açılmasını istemiştir.²⁹⁷ Ahmet Şerif, Anadolu gezilerinde; “Anadolu’daki cemiyet kulüplerinden hiçbiri yoktur ki, maarif hakkında gece dersleri açmak teşebbüsünde bulunmamış olsun”²⁹⁸ diyerek kulüplerin bu hususa verdiği önemi gözlemlemiştir.

Gece derslerinin belli bir programı yoktur. Bu sebeple her kulüp kendi bölgesine özgü koşulları göz önünde bulundurarak gerekli gördüğü dersleri okutmaktadır.²⁹⁹ İttihat ve Terakki Kulüpleri’nin düzenlediği bu gece derslerinden birkaç örnek verebiliriz.

Tanin gazetesinde 3 Ekim 1909 tarihli “Gece Dersleri” başlıklı yazıda, Üsküdar İttihat ve Terakki Kulübü tarafından açılan gece dersinden bahsedilmektedir. Şimdilik ibtidai seviyesinde olmak üzere Üsküdar iskelesi civarında ve Süleymaniye’de iki gece dersi küşat edilmiştir. Bu derslerin 9 zat tarafından teşkil edildiği belirtilmektedir. Haftada 6 geceye bölünen derslerin bahar gecesi iki saat olacağı, her sınıf sonunda imtihan yapılacağı ve birinci sınıf imtihanını verebilenin ikinci sınıfa geçeceği yanı sıra en iyi notu alanında mükafatlandırılacağı yazmaktadır.³⁰⁰

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Davudpaşa ve Fatih Rüşdiyeleri müdüriyetlerine yolladığı yazıyla mekteplerinde gece dersleri tertip edileceği bildirilmiş ve bu konuda kolaylık sağlanması da talep edilmiştir.³⁰¹ Fatih Kulübü tarafından açılan gece derslerinde hiç eğitim görmemiş olanla okuma yazma bilen birbirinden ayrılacak şekilde program düzenlenmiştir. Yine Tanin, İttihat ve Terakki Cemiyeti,

²⁹⁷ Mustafa Ergün, II.Meşrutiyet Devrinde...,a.g.e s.476 – 477; “Gece dersleri”. İnkılâp dergisi, 1325, s. 162.

²⁹⁸ Ahmet Şerif,a.g.e., s.199.

²⁹⁹ Aynı cemiyetin Aksaray Kulübü şu programı takip ediyordu: Akaidi Diniye ve Kur’an-ı Kerim, Elifba, Hesap, Usulü Defteri, İktisat, Tarih, Coğrafya, Malûmatı Medeniye.

Şehzadebaşı Kulübü de şu programı takip ediyordu: 1-Kur’anı Kerim, Ulumu Diniye, İlmihali Dinî, İlmihali Dünyevî, İlmihali Siyasî, 2 — Hesap, 3 — Usulü Defteri. 4 — Memaliki Osmaniye ve İslâmiye vesaire Coğrafyası. 5 — Osmanlı, İslâm ve Mileli saire Tarihi. 6 — Dürusi Eşya, Malûmatı Fenniye ve Medeniyye.

³⁰⁰ “Gece Dersleri”, Tanin , 3 Ekim 1909

³⁰¹ BOA.MF.İBT 247/53 (1327 H 06). Mahmudiye Rüşdiyesi Müdüriyetine yazılan yazıda da Davudpaşa ve Fatih Rüşdiyelerine yollanan yazı gibi İttihat ve Terakki Kulübü’nün burada düzenleyeceği gece dersleri için kolaylık sağlanması istenmiştir. BOA.MF.İBT 246/ 74 (1332 H 28)

Davudpaşa Kulübü tarafından açılan gece derslerinin mektep binasına nakil edildiğini yazmaktadır. Binanın daha büyük, tedrisata daha müsait olmasının yanı sıra daha fazla kayıt kabul edilmesi durumu bu naklin sebepleri arasındadır. Aslında buda Cemiyet'in daha çok insana ulaşma isteğinin göstergesidir. Buranın ders programı ise tedrisat-ı iptidaiye, ticariye ve lisaniye olmak üzere üç kısımdır. Derslerin başlama tarihinin verildiği bu yazıda arzu edenlerin Davudpaşa kulübüne başvurularını istenmektedir.³⁰²

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Pangaltı Kulübü'nün de gece dersleri açma ve daha geniş kitlelere ulaşma arzusunu Tanin'in 2 Kasım 1909 tarihli nüshasında görülen şu ilandan öğreniyoruz :

*“Bu gün artık mektebe gidemeyecek bir yaşta bulunan yahut temini maişet için sabahtan akşama kadar çalışmağa mecbur olan bir çok Osmanlılar vardır ki her türlü tahsil ve terbiyeden mahrum kalmış, yahut Mekatib-i İptidaiyede öğrendiğini Abdülhamid'in İstibdatı mecnunanesi neticesi olarak okuyacak bir şey bulamadığı cihetle artık tamamen unutmüş bulunanlara tedrisat icrası için gece dersleri tertibinden başka çare yoktur”*³⁰³ denmektedir. Bu gece derslerinde lisanı türki, hesap, tarih ve coğrafya-yi osmanî, ilmi eşya, malumat-ı medeniye okutulan dersler arasındadır.³⁰⁴

İttihat ve Terakki Konya Kulübünün açtığı gece derslerine talep oldukça fazla olacaktır.³⁰⁵ Osman Ergin, *“Bu dersler alelâde okuyup yazma öğrenmek isteyenlerden tutunuz da muayyen bir meslekte ihtisas sahibi olmak isteyenlere kadar teşmil ediliyordu. Bilhassa yabancı dil ve banka memurluğu, tüccar kâtipliği yapabilmek için hesap ve banka muameleleri öğrenilmek için bile kayıtların olduğu”* yazmaktadır.³⁰⁶ Cemiyet'in gece dersleri faaliyetinin hapishaneler kadar yayılacak,

³⁰² “Gece Dersleri” ,Tanin, 24 Ekim 1909.

³⁰³ Osman Ergin,a.g.e., s.1499.

³⁰⁴ Aynı yer.

³⁰⁵ Bk. “Konya’da Gece Mektepleri”, Tanin, 15 Temmuz 1909.

³⁰⁶Osman Ergin, a.g.e., s.1486.

bu sebeple mahkumlara Türkçe, Bulgarca, Rumca ilkokul müfredatına uygun olarak temel bilgiler öğretmek amacıyla bir dersane açılacaktır.³⁰⁷

Gece Okulu programları, İstanbul'da olduğu gibi Anadolu'da da aynı vilayet içinde bulunan kulüplerde dahi farklılık gösterebilmektedir. Bunun sebebi yukarıda bahsettiğimiz gibi belli bir programın belirlenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin; Tilkilik Kulübünde 1909'da açılan Gece Okulu programında; Türkçe, Dini İlmihal, Fransızca, Defter Tutma Usulü, Hesap, Genel Tarih derslerine yer verilmiştir. Eşref Paşa caddesinde açılan Sultaniye kulübünün İbtidaiye seviyesinde olduğu belirtilmiş, ilk sene için Elifba, Kuran-ı Kerim, ulum-ı diniye, kıraat, imla hesap, kavaid-i osmaniye, hüsnü hat gibi dersler belirlenmiştir.³⁰⁸

Ahmet Şerif'in, Anadolu'da Tanin adı ile gezintilerine ilişkin notlarını kaleme aldığı eserde, gece derslerinden gözlemlerini de aktarmıştır. Örneğin; Beypazarı'na gittiğinde götürüldüğü ilk yerin gece okulu olduğunu yazmaktadır. Gündüzleri eğitim alamayan esnaf çıraklarının yoğunlukta olduğu bu okulda, onları cehaletten kurtarmanın yanı sıra dini terbiyelerini kuvvetlendirmek için gece dersleri açıldığından bahsetmiştir. Devam-devamsızlık üzerinde ehemmiyetle durulduğunu belirten Şerif, yine kulüp tarafından tayin edilen 4 öğretmenin burada görevli olduğunu yazar. *“Aralarında birkaç tane 25–30 yaşlarında bıyıklı çocuklar da görülüyor. Öğrenciler kürsüde oturan hoca ile beraber çalışıyorlar. Herkesin önünde kitabı, içinden hocayı takip ediyor. Pek akıllı, uslu olan bu talebenin terbiyesinden öğretmenlerin pek memnun olduğunu zannederim”* diyerek gözlemlerini de eklemiştir.³⁰⁹

Kulüpler açtıkları gece dersleri ile elde edilen başarıları Cemiyet gazetelerine gururla taşımışlardır. Kulüpler gece derslerinin yanı sıra himayelerine aldıkları okullarda da yaptıkları değişiklikler ve yoğun programları ile eğitim ve öğretimin gelişimi için ellerinden geleni yapmışlardır. Maarifin terakkisi için Cemiyet'in en

³⁰⁷ Hakan Aydın, “İttihat ve Terakki Mekteplerinin Yapısal Özellikleri Üzerine Bir İnceleme”,(Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Konya, 2008, s.29.

³⁰⁸ Ercan Uyanık, a.g.t., s.38. Örneğin İşkodra'da İttihat ve Terakki şubesi tarafından açılan gece dersleri sınıfları için yeni usulde elif ba ve kırat kitapları istenmiştir. BOA.MF.İBT 320/ 48 (1329 H 02).

³⁰⁹ Ahmet Şerif, a.g.e., s.82.

önemli arka bahçesi kulüpler ve gece dersleri olmuştur. Cemiyet, gece okullarında eğitim görmemiş öğrencilere, okuma yazma öğretmek onların en azından gazete ve dergiler yolu ile bilinçlenmesini sağlamayı amaç edinmiştir. Az tahsil görmüşler dışında kimi zaman bölgenin koşullarına uygun derslerle halkı eğitime yoluna gitmişlerdir. Cemiyet gece derslerinde de meşrutiyete bağlı gençler yaratma çabasını sürdürmüş, halktan kendisine eğitim olanağı sağlayan Cemiyete bağlılığını beklemişlerdir.³¹⁰

3.3.3. Türk Ocakları

II. Meşrutiyet devrinde, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlarda tabiri caizse “kendini tanımlama” akımı olarak doğan Türkçülük, Türk Derneği,³¹¹ Genç Kalemler Hareketi³¹² ve Türk Yurdu Cemiyeti gibi isimlerle teşkilatlanma yoluna gitmiştir. Bu teşkilatlanmalar içerisinde en uzun ömürlü olanı ise Türk Ocakları olmuştur. İlk olarak İstanbul'da Fransızca çıkmakta olan Jeune Turc(Genç Türk) gazetesi ve ardından Celal Nuri'nin³¹³ yazılarında ortaya atılan fikirler ışığında “190 tıbbiyeli Türk evladı” tarafından bir bildiri kaleme alınmıştır. Türklerin her yönüyle geliştirilmesi için yeni reformlara ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda çalışacak bir Cemiyet'in kurulması gereği dile getirilmiştir. Çalışmalara başlayan Türk Ocağı Derneği 25 Mart 1912 resmen kurulmuştur.³¹⁴

Kuruluş öncesi 1911 yılındaki kongresinde tespit edilen esaslara ve 1913 yılında basılan tüzüğüne göre Türk Ocağı derneğinin kuruluş amacı: “*Türklerin milli*

³¹⁰Hakan Aydın, a.g.t., s.33.

³¹¹ Türk Derneği adıyla kurulan bu yapı Jön Türk döneminin ilk milliyetçi örgütüdür. Osmanlı Devleti sınırları içinde ve dışında Türkleri bir araya getiren ilk teşkilatlanma olma özelliğini de taşır. Mülkiye Mektebi müdürü Mehmet Celal'in odasındaki toplantıda kurulmasına karar verilen derneğin nizamnamesi 25 Aralıkta yayınlanacaktır. Derneğin üyeleri ve nizamnamesi için bk. Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İletişim Yayınları, VI.Baskı, İstanbul, 2016, s.28-48.

³¹² Genç Kalemler, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın ilişki içerisinde bulunmaktadır. Genç Kalemlerin dönemde en büyük katkısı “yeni lisan” üzerine yapılan tartışmalar ve oluşturulan heyet ile birçok yabancı eseri tercüme ederek kazandırması olacaktır. Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki Kulübü'nde buluşarak çeşitli konularda tartışan Genç Kalemler üyelerinin, tartışma sonuçları İttihat ve Terakki Mektepleri'nde konferans olarak öğrencilere sunulacaktır. Selanik'te yayınladıkları 4 okuma kitabı ve 2 imla kitabı da maarif nezareti izni ile okullarda kullanılmıştır. Masami Arai, a.g.e., s. 75-76. Yeni toplun inşasına genç kalemler üyeleri cemiyet lehine katkı sunmuşlardır.

³¹³ Yusuf Akçura, özellikle tıbbiyeli gençlerin Celal Nuri'den ilham aldıklarını yazar. Yusuf Akçura, a.g.e., s. 241.

³¹⁴ Yusuf Sarınoy, “Türk Ocağı”, TDVİA, cilt:41, İstanbul, 2012, s.545; Kenan Akyüz, “Türk Ocakları”, *Belleten*, Cilt: L, Sayı: 196, 1986, s.201-202.

terbiye ve ilmi, ictimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve i'tası ile Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmak” demektedir. Üçüncü madde; Cemiyetin hedefine ulaşmak için dersler, konferanslar, müsamereler yanı sıra kitap ve risaleler çevirerek mektepler açacak denmiştir.³¹⁵ Kesinlikle siyasi partilere hizmet etmeyeceğini açıklamasına rağmen İttihat ve Terakki'nin hedefleri ile ne denli birleştiğini anlamamıza sebep olan ibareler kullanılmıştır.³¹⁶

Yusuf Akçura, Türk Yurdu, Türk Ocağı gibi kuruluşları Cemiyet'in kendine mâl etmeye çalıştığını, gidip gelmenin yanı sıra yardımda bulunduğu bahseder. Bu kuruluşların İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çöküp dağılışına kadar bağımsızlığını muhafaza ettiğini dile getirmektedir.³¹⁷ Ancak Cemiyet ile savunulan fikirlerin çelişmemesi sebebi ile bu kuruluşlar açtıkları dersler, düzenledikleri konferanslar ile halkı bilinçlendirirken Cemiyet'in politikalarına ister istemez destek olmuştur. Örneğin, İstanbul Türk Ocağı'nda Feride Müfid, Halide Edip gibi kadınlarımız gerek o yıllar gerekse savaş yıllarında destanlar yazacaklardır. Meşrutiyet ardından İstanbul'daki Türkçü aydınlar, İttihatçıların düzenlediği okul açılışı, konferans gibi etkinliklere katılmışlardır. İzmir Türk Ocağı'nın refakatinde kente gelerek incelemelerde bulunan derneğin önemli isimleri çeşitli konularda halka konferanslar vermiştir. İzmirli taraından ilgi ile karşılanan bu etkinlikte Mehmet Fuat'ın kaleme aldığı “Türk'ün Duası” adlı tiyatro oyunu da İttihat ve Terakki Numune Mektebi'nde piyes şeklinde gösterilmiştir.³¹⁸ Cemiyet'in kadınların toplumsal hayatın içine girebilmesi için yaptığı çalışmalarına Türk Ocakları da destek olmuştur. Kadınlara açık konferanslar verme, onların sahneye çıkması ve kadın-erkek aynı salonda izlemeleri gibi toplumsal yapının yabancı olup kınadığı etkinler Türk Ocakları'nda başlamıştır.³¹⁹

³¹⁵ Yusuf Akçura, a.g.e., s.237.

³¹⁶ Türk Ocakları'na ilk yardımı da İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden Tanin Gazetesi baş yazarı Hüseyin Cahit Bey 50 Osmanlı altını vererek yapar. Yusuf Akçura, a.g.e., s.242.

³¹⁷ Yusuf Akçura, a.g.e., s.245-246.

³¹⁸ Günver Güneş, “İzmir Türk Ocağı (1912-1919)”, *Kebikeç*, Sayı: 4, 1996, s.150.

³¹⁹ Günver Güneş, a.g.m., s.152. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bk. Füsün Üstel, İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931), İstanbul, İletişim Yayınları.

3.4.İttihat ve Terakki Mektepleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, kendi adını taşıyan, yurdun değişik yerlerindeki mekteplerinden ulaşabildiğimiz okullara değineceğimiz bu başlık, özgünlüğü sebebiyle önemlidir. Gerek arşiv belgeleri gerekse yazılı kaynaklarda yaptığımız araştırmalarda ortaya çıkan bu eğitim kurumları hakkında kimi zaman geniş bilgilere ulaşabilirken kimi mekteplerin sadece varlığından haberdar olunabilmiştir. Bâb-ı Âli Baskını öncesindeki dönemde, yeni kimlik inşasında Cemiyet'in kendi ideolojisini en net yayan kurumlardan biri İttihat ve Terakki okulları olmuştur. Cemiyet, Balkan Savaşları'ndan sonraki dönemde tüm ülkedeki eğitim kurumlarında kendi ideolojisini yansıtacaktır. Bu sebeple Balkan Savaşları sonrasındaki dönemde kendi adını taşıyan bu eğitim müesseselerini açmaya verdiği hızın azaldığı görülmüştür. Çoğunlukla 1909-1912 yılları arasında yaygınlaştığı görülen bu okulların nerelerde açıldığı ve ders programları bu alanda oldukça sınırlı olan literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır. Araştırmalar sonucu varlığına ulaştığımız bu okullar, Rumeli, Anadolu, Kuzey Afrika, Orta Doğu ve İstanbul başlıklarıyla ele alınmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uzun yıllar merkezi konumda olan Selanik'te açtığı kendi adını taşıyan Selanik İttihat ve Terakki Mektebi diğer okullara örnek oluşturması bakımından ayrı bir başlıkta incelenmiştir.

Tablo 3.1: Cemiyetin adını taşıyan okulların bölgelere göre dağılımı.

• Rumeli Eyaleti	Anadolu Eyaleti	Kuzey Afrika	Orta Doğu
<ul style="list-style-type: none">• Selanik İttihat ve Terakki Mektebi• Edirne İttihat ve Terakki Mektebi• İlbasan İttihat ve Terakki Mektebi(Manastır)• Priştine İttihat ve Terakki Mektebi• Rodos İnas İbtidai İttihat ve Terakki Mektebi• Üsküp İttihat ve Terakki Mektebi	<ul style="list-style-type: none">• İzmir Merkez Ticaret İttihat ve Terakki Mektebi• İzmir Karantina İttihat ve Terakki Mektebi*• Düzce İttihat ve Terakki Mektebi• Bolu İttihat ve Terakki Mektebi• Manisa İttihat ve Terakki• Tarsus İttihat ve Terakki Mektebi• Ayntab İttihat ve Terakki Ana mektebi• İskenderiye İttihat ve Terakki Mektebi	<ul style="list-style-type: none">• Trablusgarb İttihat ve Terakki Nehari mektebi• Akka İttihat ve Terakki Mektebi	<ul style="list-style-type: none">• Bağdat İttihat ve Terakki Mektebi• Medine-i Münevverelİttihad ve Terakki Mektebi• Suriye İttihat ve Terakki Ticaret Mektebi• Beyrut İttihad ve Terakki Mektebi• Trablusşam İttihat ve Terakki Mektebi• Halep İttihat ve Terakki

<ul style="list-style-type: none"> • Ohri İttihat ve Terakki İbtidai Mektebi • Debre İttihat ve Terakki Mektebi • Görice İttihat ve Terakki İbtidai Mektebi • Drama İttihat Terakki Sanayi Mektebi • Siroz İttihat ve Terakki Mektebi • Karaferye İttihat ve Terakki Mektebi 	<ul style="list-style-type: none"> • Amasya İttihat ve Terakki Mektebi • Samsun İttihat ve Terakki Numune Mektebi • Van İttihat ve Terakki Medresesi • Konya İttihat ve Terakki Mektebi • Trabzon İttihat ve Terakki Mektebi • Palu İttihat ve Terakki İbtidai (Diyarbakır) • Ağırnas(Kayseri)İttihat ve Terakki Mektebi • Bursa İttihat ve Terakki Mektebi • Karesi İttihat ve Terakki Mektebi • Mamuretülaziz (Elazığ) İttihat ve Terakki Mektebi • Antalya İttihat ve Terakki Mektebi 		Mektebi
--	---	--	---------

3.4.1.İttihat ve Terakki Okullarına Örnek: Selanik İttihat ve Terakki Mektebi

İttihat ve Terakki'nin eğitime verdiği önemde Cemiyet'in şekillendiği esas yer olan Selanik önemlidir. Makedonya'nın bu şehri, gerek kozmopolit konumu gerekse çeşitli din ve mezhepte insanın yarattığı havanın getirileri ile gelişimini Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerine göre daha hızlı tamamlamıştır. Çeşitli siyasi fikir hareketlerine sahne olmuş,³²⁰ eğitim konusunda da imparatorluğun diğer şehirlerinden daha parlak durumda olduğu gibi onlara örnek teşkil etmiştir. Selanik'te ilk özel okul girişimine Yahudiler öncülük ederken burada gelişen Rum okullarını, Bulgar okulları izlemiş ve Selanik'teki bu gelişmeler Türkler üzerinde etkili olmuştur.³²¹ Hukuk mektebi, yabancı azınlık ve Türk liselerinin yanı sıra Emrullah Efendi de liseye çevirdiği Selanik idadisine en başarılı öğretmenleri tayin

³²⁰İttihat ve Terakki Cemiyeti'de Selanik'te doğduğu gibi II. Meşrutiyet'in ilanı ardından merkezini İstanbul'a hemen taşımamış, şehrin elden çıkması ile ardından Cemiyet'in merkezi İstanbul'a alınmıştır.

³²¹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e.,s. 363-366.

etmiştir. Basın yayın faaliyetlerinin de fazlalığıyla burası tam bir ilim şehri haline gelmiştir.³²²

İttihat ve Terakki, doğup büyüdüğü ve elden çıkana kadarda Cemiyet'in merkezi olan Selanik'te, İttihat ve Terakki öğretmen okulu açmayı dahi tasarlamış,³²³ bu hedefinde başarıya ulaşamamıştır. Ancak burada açılan "İttihat ve Terakki Mektebi" Cemiyet'in diğer okullarına örnek olmuştur.

Selanik İttihat ve Terakki Mektebi'ne gelecek olursak, İnkılaptan önce Talat Bey'in idare ettiği yatılı-gündüzlü Ticaret Sanayi Mektebi satın alınmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ardından Cemiyet buradaki eğitim faaliyetlerine hız vermiştir. Tanin gazetesinde, "Vilayet İttihat Terakki Mektebi" adı ile yayımlanan yazıda övgü ile bu okuldan bahsedilmiştir.³²⁴ Hürriyetin ilanının ardından hak ettiği dereceye geleceğine değinilen yazıda, Cemiyet'in mektebin iyi duruma gelmesi için pek çevik çalıştığı ve Hamidiye bölgesinde yükselen bina için 10 bin lira harcadığı eklenmiştir.³²⁵ Arsanın genişliği ve 250 kadar leydi(gece) talebenin kayıt edilebileceği, payitahta böyle bir mektep binasının olmadığı vurgulanmıştır. Mektepten iyi notla çıkacak iki talebenin yurt dışına yollanabileceği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Cemiyet'in mektep için daimi varidat bulabilmek amacı ile dükkanlar inşa ederek, mektebe hasır etmek niyetinde olduğu ve bunun gerçekleşmesinin oldukça olumlu olacağından bahseden gazete mektep hakkında bilgiler vermiştir.

Selanik İttihat ve Terakki Mektebi hakkında bir diğer bilgi kaynağımızda Konya'da neşredilen Hakem gazetesidir. Hakem'de yer alan bilgilere göre, Yatılı-Gündüzlü İttihat ve Terakki Okulu'nun ders programı şöyledir:³²⁶

İlkokul Sınıflarının Ders Programı: Kur'an-ı Kerîm, Tecvîd, İlm-i Hâl, Kıraat-ı Türkiye, İmlâ, İnşâ, Lugat, Kavâid-i Türkiye, Arabî, Hesap, Coğrafya, Tarih-i

³²² M. Emin Erişirgil, a.g.e., s.52.

³²³ Nafi Atuf Kansu, a.g.e., s.143.

³²⁴ "Vilayet İttihat Terakki Mektebi", Tanin , 15 Ekim 1910.

³²⁵ Selanik'te inşa edilmekte olan Leydi ve Nehari İttihat ve Terakki mektebi için Hazine -i Hassadan Hazine-i maliyeye devredilmiş arsanın Vilayet umumi meclisi tarafından belirlenen miktarının tefrik ve tahsili istenmiş, belgede haritaya da yer verilmiştir. Adı geçen arsa İttihat ve Terakki Mektebi adına kaydedilmiştir. BOA. İ.DFE 23/ 43 (1327 H 06)

³²⁶ Aktaran: Hakan Aydın, a.g.t., s.87- 88.

Enbiya, Malumat-ı Nafia, Hüsn-i Hatt, Resim, Jimnastik. Fransızca: Kıraat, Hüsn-i Hatt, Mükâleme.

Ortaokul Sınıflarının Ders Programı: Ulûm-i Diniye, Kıraat-ı Türkiye, Sarf Nahvi Osmanî, İnşâ, İmlâ, Müntahabât-ı Osmaniye, Sarf ü Nahv-i Arabî, Farsî, Hesap, Hendese, Coğrafya, Fünûn-i Tabiiye, Tarih-i Umûmî, Hüsn-i Hatt, Resim, Jimnastik. Fransızca: Kıraat, Kavâid, İnşâ, İmlâ, Tercüme, Hüsn-i Hatt, Müntahabât ve Mükâleme.

Lise Sınıflarının Ders Programı: Ulûm-u Diniye, İlm-i Mantık, Lisan-ı Osmanî, Edebiyat, İnşa-yı Resmî ve Gayr-ı Resmî, Müntahabât, Tatbikat-ı Arabiye, Lisan-ı Farsî, Usûl-i Defterî, Hesap, Hendese, Cebir, Fünûn-i Tabiiye, Hayvanât, Nebâtât, Tabakât, Hikmet, Kimya, Mufassal-ı Coğrafya-yı Osmanî, Ticarî, Mufassal-ı Tarih-i Osmanî, Kavânîn, Hıfzıssıhha, Hüsn-i Hatt, Resim, Jimnastik. Fransızca: Kıraat, Edebiyat, İmlâ, İnşâ, Müntahabât, Tercüme, Tatbikat, ve Mükâlemedir.³²⁷

Ders programındaki zenginlikle dikkat çeken mektep, Cemiyet'in kendi adını taşıyan diğer okullara örnektir. Bu okul, İttihat ve Terakki'nin kültür politikalarının da tartışılıp karara bağlandığı yer olma özelliğine sahiptir. Örneğin; Şapolyo, Genç kalemlerin başlattığı dilde sadeleşme hareketlerinin Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin, Mehmet Ali Tevfik, Kazım Nami Duru, Rasim Haşmet, Âkil Koyuncu gibi isimler toplantılarını Ziya Gökalp öncülüğünde Selanik İttihat ve Terakki Mektebi'nde gerçekleştirdiklerini yazmaktadır.³²⁸ Anadolu ve yurdun diğer bölgelerinde açılacak olan okullar, Selanik İttihat ve Terakki Mektebi gibi Cemiyet'in kalbi olma özelliğine erişemeseler de yeni kimlik inşasında yerleri önemli olacaktır.

3.4.2.Rumeli Bölgesindeki İttihat ve Terakki Mektepleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti, en aktif olduğu bölge olan Rumeli Eyaleti'nde de kendi adını taşıyan birçok okul açmıştır. Edirne'de Nimet-i Hürriyet adı ile inşa edilen mektebin adı değiştirilmiş, yeni mektebe İttihat ve Terakki Mektebi adı

³²⁷Selanik İttihat ve Terakki okulu müfredatına Ziya Gökalp ısrarıyla giren sosyoloji ve psikoloji derslerini okutacak kimse olmadığından öğretmenliğini de kendisi yapacaktır. Hakan Aydın, a.g.t., s.88.

³²⁸ E.Behnan Şapolyo, a.g.e., s.76-79.

verilmiştir.³²⁹ Kazım Nami Duru anılarında, çok beğendiğini itiraf ettiği Edirne İttihat ve Terakki Mektebi'nden bahseder. Kurulduğu dönemde İttihat ve Terakki'nin önemli valilerinden Hacı Adil Bey'in burada görev yaptığı bilgisinin yanı sıra mektebin Kıyık denilen yerde olduğu ve okulun müdürlüğüne Nafi Atuf Kansu'nun atandığını anılarında anlatmaktadır.³³⁰ Edirne İttihat Terakki Mektebi'nin arşivde ulaştığımız tercüme-i hal varakası cetveli ile inas kısmının da olduğu bilgisine ulaşmaktayız.³³¹

İttihat ve Terakki'nin Manastır bölgesindeki mektebi İlbasan kazasında olup hem ibtidai hemde rüşdi kısmı mevcuttur. İbtidai kısmını kayıtları yapılan muallimler, hademe isimleri ve tercüme-i hal varakalarının gönderilmesi hususunun Manastır Maarif Müdürlüğü'ne bildirildiği belgenin varlığından anlamaktayız.³³² Okulun bir rüşdi kısmı olduğu bilgisine ise Harp sebebi ile vazifesinden ayrılan Manastır İttihad ve Terakki rüşdi kısmı dürus-ı eşya ve el işleri dersleri öğretmeni olan Tahsin Efendi'nin tayin belgesinden ulaşılmıştır.³³³

Priştine'de okulun varlığına ise İttihat ve Terakki tarafından inşa edilen mekteb-i ibtidadinin bütün sene açık tutularak bir dershanesi dışındakilerin bitişiğindeki Priştine Mektep İdadisi'ne kiralanması talebinden görmekteyiz.³³⁴

Rodos'ta İttihat ve Terakki Mektebi olduğunu, 1910-1911 sene-i dersiyesine ait imtihan-ı umumi cetvelinin takdim edildiği belgeden öğrenmekteyiz. Rodos'ta Cemiyet'in açtığı ve kendi adını taşıyan bu mektep ibtidai seviyesinde olup inasa mahsustur.

³²⁹ “*Marif Umumiye Nezaret Celilesine; Vilayetten maruz 18 Teşrin Sani 326 tarihli ve altı yüz seksen bir hususi numrolu tahrirat-ı aliye sureti merbutent akdim olunmağla icabının nezaret celilesinde ifası babında emrü ferman hazreti menlehü'l-emrindir.*” BOA. MF.İBT 309 /38 (1329 H 22). İsim değişikliğine verilen izin sonrası, İttihat ve Terakki Edirne kulübü adına takdim edilen levhadan dolayı padişahıta, memnun olduğunu belirtmiştir. BOA.MB.İ 149/60 (1329 H 01)

³³⁰ K. Nami Duru, a.g.e., s.54.

³³¹ Tercüme-i hal varakaları ve ilgili cetvelde, Edirne İttihad ve Terakki Müdürü Nafi Kansu, muallim-i sani Hafız Rakım Efendi, erkek tarafı muallim-i evveli Ahmet Efendi, muallim-i sani Sabri Efendi ve Şevket Efendi ile inas kısmı muallim-i evveli Mustafa Efendi, muallim-i sani, Sırrı Efendi isimleri karşımıza çıkmaktadır. BOA.MF.İBT 369/27 (1330 H 01).

³³² BOA.MF.İBT 314/30 (1329 H 10).

³³³ BOA. MF.İBT 435/5 (1331 H 13).

³³⁴ BOA.MF.MKT 1173/17 (1329 H 14).

Üsküp'te İttihat ve Terakki Mektebi³³⁵ olduğu bilgisi, harpten dolayı Dersaadete hicret etmek durumunda kalan muallimlerin yeni tayin yerlerinin bildirildiği arşiv belgesinde yer almaktadır. Muallimlerin maaş düzenlemeleriyle ilgili belgelerde de bu okulun varlığı görülür.³³⁶

Ohri İttihat ve Terakki İbtidai Mektebi,³³⁷ Debre İttihat ve Terakki Mektebi,³³⁸ Görice İttihat ve Terakki İbtidaisi,³³⁹ Drama İttihat ve Terakki Sanayi Mektebi,³⁴⁰ Siroz,³⁴¹ Karaferye İttihat ve Terakki Mektebi³⁴² arşiv belgelerindeki yazışmalardan varlığından haberdar olduğumuz Cemiyet'in adını taşıyan okullarındandır.

3.4.3. Anadolu Eyaletinde İttihat ve Terakki Mektepleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti kendi adını taşıyan okulları Anadolu'da da açmıştır. Bizim araştırma eserleri yanı sıra çoğunluğuna arşiv belgelerinde ulaştığımız okulların birçoğu Anadolu'da açılmıştır. Bu yönüyle bakıldığında Cemiyet Anadolu ve Balkanlarda kısa sürede yoğun okullaşmaya gitmiştir. Cemiyet'in Anadolu eyaletindeki okullaşmasına bakacak olursak, İzmir'de 3 farklı İttihat ve Terakki Mektebi karşımıza çıkmaktadır.

1906 yılında İbrahim Refik Bey tarafından kurulan Hadika-i Maarif Ticaret Mektebi, Meşrutiyet sonrası dönemde kapanma tehlikesi geçirincede Cemiyet bu okula İttihat ve Terakki İzmir Merkez Ticaret Mektebi adını verecektir. Selanik'ten Necip Necati Bey okula müdür olarak atanmıştır. Cemiyet'in okulu himaye altına alması

³³⁵BOA.MF.İBT 417/42 (1331 H 04).Üsküp İttihat ve Terakki Mektebi'nin, ibtidai seviyesinin mevcut olduğu görülürken diğer kademelerde eğitim verip vermediğiyle ilgili bilgiye rastlanamamaktadır.

³³⁶BOA.MF.İBT 425/18 (1331 H 19).

³³⁷BOA.MF.İBT 512/71 (1332 H 28)

³³⁸ Debre'de bir İttihat ve Terakki Mekteb-i İbtidaisi olduğunu Manastır ve Yanya vilayetleri tesis mektep memuriyetinden Maarif umumiye nezaretine yollanan ve bölgedeki diğer okullarında adını vererek, bu okulların ıslahı için bir kanuna ihtiyaç duyulduğunun dile getirildiği evraktan anlamaktayız. BOA.MF.İBT 407/4 (1331 H 01)

³³⁹BOA.MF.İBT 411/87 (1331 H 16)

³⁴⁰BOA.MF.İBT 443/14 (1331 H 19)

³⁴¹BOA.MF.İBT 430/76 (1331 H 22)

³⁴²BOA. MF.İBT 420 /64 (1331 H 20)

İzmir gazetelerinde övgü dolu satırlara sebep olmuştur.³⁴³ Hem kız hem erkek öğrenciler için eğitim faaliyetlerini sürdüren okulun ders programı tablodaki gibidir:

Tablo 3.2: İttihat ve Terakki İzmir Merkez Ticaret Mektebi ders programı³⁴⁴

Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene
<ul style="list-style-type: none"> •Elifba –y1 Osmani •Ecza-y1 Şerife •Eşkal-i Huruf •Hesab-1 Zihni 	<ul style="list-style-type: none"> •Kuran-1 Kerim •Tecvid •Ulum-1 Diniye •Esmâ-i Türkiye •Erkam, Tedat ve Terkim •Hat-1 Sülüs •Tahrir-i Eşkal 	<ul style="list-style-type: none"> •Kuran-1 Kerim •Ulum-1 Diniye •Manalı Kıraat-1 Türkiye •Hesab-1 Erbaa •Tarihçe-i Sultani Osmani •Hat-1 Sülüs ve Rika 	<ul style="list-style-type: none"> •Muhtasar Sarf-1 Osmani •Usul-i Fârisi •Sarf-1 Arabi •Fransızca •Hesaptan- Kesr-i Adı ve İşari •Manalt- Kıraatı Türkiye •Hüsn-ü Hat •Mebad-i Resim 	<ul style="list-style-type: none"> •Nahv-i Arabi •Gülûstan •Tarih-i Umumi •Fransızca •Hesaptan Tenasübe Kadar •Kavaid-i Osmaniye •Mufassal coğrafya-yo Umumi •Hüsn-ü Hat •Resim
Altıncı Sene	Yedinci Sene	Sekizinci Sene	Dokuzuncu sene	Onuncu Sene
<ul style="list-style-type: none"> •Arabi •Mantık •Ulum-1 Diniye •Belagat-1 Osmani •Tarih-i Umumi Kurun-u Vusta •Fransızca •Mükemmel Hesap •Mebadi-i Cebir •Mufassal Coğrafya-y1 •Muhtasar Hendese •Resim 	<ul style="list-style-type: none"> •Arabiden Usül-ü Tercüme •Fıkıh •Cebir •Hendese •Resim •Fransızca •Edebiyat-1 Osmani •Tarih-i Umumi •Kurun-u Ahire •Coğrafya-y1 Osmani •Müsellesat •Usul-ü Defter 	<ul style="list-style-type: none"> •Arabiden Adap ve Say •Usul-ü Şiir ve İnşa •Cebir •Hendese •Mükemmel Tatbikat-1 Müsellesat ve Küreviye •Coğrafya-y1 Sanayi-i Umumi •Fransızca •Resim •Muhtasar Mükemmel Tabiiye •Kimya 	<ul style="list-style-type: none"> •Arabi •Akaid-i Diniye •Kavanin-i Hususiye •Fransızca •Kitabet-i Resmiye •İlm-i Servet •Coğrafyayı Osmani-i Ticaret ve Sanayi •Mevalid-i Selase •Mükemmel Tarih-i Osmanî •Kimya •Hikmet 	<ul style="list-style-type: none"> •Arabi •Mücmel Usul-ü Fıkıh •Fransızca •Mükemmel- Tarih-i Osmanî •Mecelle •Muhtasar Hıfzısıhha •Kozmografya •Jimnastik •Mevalid-i Selase

Kız öğrenciler için ayrıyeten Nakış, Zubde-i İlmihal, Manalı Vezaif-i Na , Piyano, Tersim Üzere Biçki, El Dikişi ve Makine, Aile ve İdare-i Beytiye gibi dersler

³⁴³Günümüzde İzmir Kız Lisesi olarak hizmet veren binada faaliyet göstermiştir. Okul bir yıllık valide, bir yıllık ihtiyat, üç sene ibtidai, üç sene rüşdi ve idadi olmak üzere toplam 11 yıllık eğitim veriyordu. Ercan Uyanık,a.g.t., s. 93- 95.

³⁴⁴Ercan Uyanık, a.g.t., s.95.

konmuştur.³⁴⁵ Mondros anlaşması sonrasında İzmir İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne el konması ile kapanan okul, İzmir II. İdadi Mektebi olarak hizmete devam etmiştir.³⁴⁶

İttihat ve Terakki İnas Rüşdiye Mektebi, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yalılar Kulübü himayesinde, Karantina da kuruldu. Yeni tarzda düzenlenen programı için İstanbul'dan nitelikli öğretmenler getirildi. İnşaatı sırasında okul için piyango hasılatından yardım edildi.³⁴⁷

Karantina'da bulunan İttihat ve Terakki Numune Mektebine, 1913 yılında birde rüşdiye kısmı eklenmiştir. Ercan Uyanık'ın bölgenin yerel gazetesi olan Ahenk'ten aktardığı bilgilere göre 1913 senesinde okulun müdürü olan Mehmet Sırrı Bey tarafından kaleme alınan "Türk Kanı" isimli iki perdelik tiyatro oyunu İzmir'e gelen Türk misafirlere sergilenmiştir.³⁴⁸ Bu tiyatro oyunu Balkan Savaşları'nın tiyatromuza ilk yansımalarındandır.³⁴⁹

Düzce İttihat ve Terakki İnas Mektebi'nin³⁵⁰ varlığı liva, vakıf ve hususi mekteplerin ikramiyelerinden İttihat ve Terakki Mektebi'ne verilen meblağa ilaveten Düzce İttihat ve Terakki Mektebi'ne de uygun bir hissenin ayrılmasının Bolu mutasarrıflığından talep edilmesine dair belgeden anlaşılmaktadır.³⁵¹

³⁴⁵Mehmet Uysal, "İzmir'de Özel Türk Okulları", (E.Ü.E.F.F.B Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir, 1990, s.124 Aktaran: Ercan Uyanık, a.g.t., s.95.

³⁴⁶ Ercan Uyanık, a.g.t., s.97.

³⁴⁷ Ercan Uyanık, a.g.t., s.103.

³⁴⁸ Aynı yer.

³⁴⁹ Mehmet Sırrı Bey'in tiyatro oyununda birinci perde şu şekilde kapanır:

"Ne olacak sulhtan sonra beybaba?

Bir dakika bize rahat vermeyen

Paramızı, ordumuzu kemiren

Kırk senelik sa'yımızı mahveden

Hep bu yerler olacak mı bir Gülşen

O vicdansız, o namusuz düşmana

Hayır, hayır Bulgar, Sırp, Yunan'a

Lavlar saçan bir yanardağ, ya viran

Bir mezarlık olacaktır o Balkan

Anlamam ben böyle sulhtan inanınız pederim"... Ayrıntılı bilgi için bkz: Can Şen ve Mustafa Mutlu, "Balkan Savaşlarının Tiyatromuza İlk Yansımalarından Biri:Mehmet Sırrı'nın Türk Kanı Adlı Piyesi", *Jomelips*, Cil:I, 2016, s.117.

³⁵⁰ Ahmet Şerif, a.g.e.,s.393.

³⁵¹ Belgede İttihat ve Terakki Mektebi'ne verilmekte olan beş bin kuruş kabul olmakla birlikte Düzce İttihat ve Terakki Mektebi'ne sekiz bin kuruşun ilave edilmesi istenmektedir. BOA.MF.İBT 366/50 (1330 H 20).

Bolu İttihat ve Terakki Mektebi varlığını yine Ahmet Şerif'in Anadolu'da Tanin adlı kitabında karşımıza çıkar. Ahmet Şerif;

“İttihad ve Terakki mensubları burada bir kız okulu yapmayı tasarlamış ve teşebbüs etmişler...Gayretleriyle otuz bin kuruş kadar yardım toplanmış , daha sonra, marifde, iki def'ada, on bin kuruş vermiş,gezdiğimiz bina meydana gelmiştir.Teşebbüs ve sonuç,gerçekten beğenmeye ve örnek olmaya değer.Binanın yapılış biçimi,biraz söz götürebilse de, bölmeleri fena değildir.En iyi tarafı her taraftan hava ve ışık almasıdır. Şimdilik, binaya uygun hanım öğretmen seçilmesini,okulun,gelecek adamlara, iyi kadın ve anne hazırlamasını temenniden başka ne diyebiliriz ki ?”³⁵² sözleriyle anlatmıştır.

Samsun'da İttihat ve Terakki Numune Mektebi'nin varlığına ise, Mekatib-i vakfiye ve hususiye tahsisatından münasip meblağının verilmesi talebinin bu yıl karşılığı olmadığından gelecek yıl değerlendirileceğinin bildirildiği belgeden anlaşılmaktadır.³⁵³

Manisa'da Cemiyet'in okulunun varlığına Tedrisat İbtidaiye Dairesi Müdürüriyeti ve Maarif nezareti imzalı Manisa İttihat ve Terakki Mektebi için talep olunan levazım-ı tedrisiye'nin gönderildiği³⁵⁴ ve istenilen levazımın ulaştığına dair belgelerin incelenmesiyle öğrenilmektedir.³⁵⁵

Tarsus'ta açılan İttihat ve Terakki Mektebi, Selanik'ten getirilmiş olan bir müdür ile, dört, beş öğretmen tarafından idare edilmekteydi. Rüşdiyenin ilk sınıfı ile ibtidaiden oluşan okulun 1910 Ocak ayında yüz on öğrencisi mevcuttur.³⁵⁶

Ayntab Kurd Tepe'de, İttihat ve Terakki'ye ait bir ana mektebi olduğu bilgisine, mektebin öğretmeni Mani ile ilgili telgraftardan anlaşılmaktadır.³⁵⁷ Okul öncesi eğitimin Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet yıllarında önem kazandığına

³⁵² Ahmet Şerif, a.g.e., s.394.

³⁵³BOA.MF.İBT 369/69 (1330 H 09).

³⁵⁴BOA.MF.İBT 429/71 (1331 H 16).

³⁵⁵BOA.MF.İBT 429/82 (1331 H 17) .

³⁵⁶ Ahmet Şerif, s. 126-127.

³⁵⁷BOA. DH.ŞFR 71/48 (1335 H 24).

yukarıda değinilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu eğitim kademesini kendi adını taşıyan okullarda da ihmal etmemiştir.

İskenderiye’de İttihat ve Terakki Kız Mektebi olduğunu okulun müdürü Mehmet Şakir imzasıyla gönderilen belgeden anlaşılmaktadır. İkinci senesine Türkçe olarak eklenen Osmanlı Coğrafyası, Hıfzıssıha, İlm-i Eşya derslerine ait kitapların talep edilmesi ve gönderildiklerine dair bilgiler belgelerde mevcuttur.³⁵⁸ İttihat ve Terakki’nin İskenderiye’de kızlara ait olan bu okulunun mükafat töreni, verilen hediyeler ve davetliler gibi bilgilere de ulaşılmaktadır.

Amasya’da İttihat ve Terakki Mektebi adını taşıyan bir okulun varlığı 1910 senesine ait bir imtihan cetvelinden öğrenilmektedir. İbtidai seviyesinde ve erkek öğrencilere ait olan bu cetvelden ders programına ulaştığımız okulda okutulan dersler aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.3: Amasya İttihat ve Terakki İbtidai mektebi talebelerine ait 1910 tarihli imtihan cetveline göre mektebin ders programı³⁵⁹

İhtiyat sınıfı	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
Ecza-1 Şerife Eski Huruf Hece-i Rapt Hareke Hat-1 huruf Ahlak	Kuran-1 Kerim Ulum-1 diniye Sarf-1 Osmani Hırsat Hesap Sülüs Ahlak	Kuran-1 Kerim Tecvid Ulum-1 diniye Tarihi İslam Huruf-1 Osmani Coğrafya Malumat-1 fenniye Hesap İmla Sülüs Rika Ahlak	Kuran-1 Kerim Ulum-1 diniye Tarihi Osmani Nahiv-i Osmani Coğrafya Malumat-1 Eşya Malumat-1 medeniye Hesap İmla Sülüs Rika Ahlak

İmtihan cetvelinden anladığımız üzere okulda İhtiyat sınıfı 25, birinci sınıf 15, ikinci sınıf 24, Üçüncü sınıf 12 kişidir.³⁶⁰

³⁵⁸BOA.MF.İBT 401/65.

³⁵⁹BOA.MF.İBT 380/54 (1330 B 14).

Van İttihat ve Terakki Medresesi, Cemiyet'in yeni toplum inşasında, eğitim yoluyla halka nüfusunu farklı coğrafyalarda farklı yollarla benimsetme isteğini göstermektedir. İttihat ve Terakki'nin Van Kulübü tarafından "İttihat ve Terakki Van Medresesi"nin inşaatı Cemiyetin denetleme iktidarı döneminde engellenmeye çalışılacaktır. İktidarı tam olarak eline alan Cemiyet bu girişimine hız verecektir.³⁶¹ Ancak çok geçmeden başlayacak savaş buna engel olacak, Van'da inşaat için gereken paranın savaş sebebi ile gönderilemeyeceği ve inşaatın ertelenmesinin uygun olacağı bildirilecektir.³⁶²

Konya İttihat ve Terakki Cemiyeti, eğitim faaliyetlerine ilk olarak gece ve çıraklık okulu olarak başlar. Bunun ardından 1909 sonunda okul açma çalışmalarına hız verilir. Cemiyet'in Konya'daki önemli yayın organlarından Hakem gazetesi, Cemiyet'in kendi adını taşıyan tam teşekküllü bir ilkokul açmak istediğinden bahsetmiştir. Bu okulun açılmasında yörenin zenginleri başta olmak üzere bölge halkının desteğini sağlamak amaç edinilmiştir. Nakit para yanı sıra dönüm arazi şeklinde de bağış yapılabileceği söylenerek teşvike dair yazılar gazeteleri süslemiştir.³⁶³ 1910 yılında eğitime başlayan okula daha sonra lise kız bölümleri ve ana sınıfı ilave edilecektir.³⁶⁴

Hakan Aydın'ın çalışmasında öğrencilere ait imtihan cetveline ulaşılamadığı ve öğretmenlerin verdiği derslere göre programın tespit edildiği belirtmektedir. Osmanlı arşiv belgelerinde Konya İttihat ve Terakki Mektebine ait imtihan cetvellerine ulaşılamamıştır. Bu konuda Hakan Aydın'ın araştırmasını esas

³⁶¹ Van'ın etnik ve dini yapısına uygunluğu yanı sıra dönemde Ermeni ve Rusların bölge üzerindeki emellerine de bir mesaj olarak kurulmuştur. Medresenin benzerlerinin Erzurum, Bitlis gibi eyaletlere de yaygınlaştırılması düşünülmüş, ancak gerçekleştirilememiştir. Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, Ötüken, İstanbul, 2005, s.133-135.

³⁶²BOA.MF.İBT 419/33 (1331 H 14). Cemiyet bölgenin koşullarına uygun olarak yöre halkının daha çok talep duyacağını düşündüğü Van İttihat ve Terakki Medresesi'nin eğitime başlaması için daha sonra örnek vereceğimiz gibi medrese lehine birçok girişimde bulunacaktır. Bunlardan biride inşa edilecek medresenin vergiden muaf tutulması olacaktır. "Van Vilayeti Tahrirat kalemidahiliye nezaret celilesine, İttihad ve Terakki cemiyeti Van külubü tarafından Van'da inşa edilecek medresenin vergiden muaf tutulması hakkında maliye nezareti celilesinden cevaben alınan tahriratda hayriye ve tedrisatin vergiden istinası Ali ül ahval resmen tasdik mevcudiyetlerine müteveffif bulunmasimezkur medresenin vergiden istişası için bab-ı aliye müracat edilmesi lazım geleceği bildirilmiş olduğunda icra-ı icabına mücade buyrulması..." BOA.DH.İD 33/ 43 (1330 H 07).

³⁶³ Hakan Aydın, a.g.t.,s. 91-93.

³⁶⁴ Aktaran; Hakan Aydın, a.g.t., s.94.

alınmıştır. Buna göre kız okulunda okutulan dersler şöyledir:³⁶⁵

Elifbâ, Kur'an-ı Kerim, Ulûm-i Diniye, Musahabât, Kıraat, Kavâid, Kitabet, inşad, imlâ, Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese, Hüsn-i Hat, Eşya, Elişi, Resim, Musiki, Terbiye-i Bedeniye, Dikiş ve Biçkidir. ³⁶⁶

1909 senesinde Turan'lı Yunus Bekir Bey'in çabası ve Cemiyet'in önemli valilerinden Muammer Bey'in çocukların “*yeni usul üzere okutulmaları, vatanperver olmaları*” fikir öncülüğüyle, Kayseri Ağırnas'ta yapılan İttihat ve Terakki Mektebi³⁶⁷ varlığına, Hakan Aydın'ın çalışmasında rastlanılmaktadır. Ağırnas'taki İttihat ve Terakki Mektebi'nin Osmanlı arşivinde belgesine ulaşılammıştır.

Bursa İttihat ve Terakki Mektebi, hem rüşdi hem ibtidai seviyesindedir.³⁶⁸ Trabzon'da İttihat ve Terakki Cemiyeti namına vücuda getirilen mektep hakkında çekilen telgraf bu eğitim müessesinden haberdar etmektedir.³⁶⁹ Diyarbakır Palu kazasında açılan İttihat ve Terakki İbtidai Mektebi'nin, talim ve tedris masraflarının kulüp azaları tarafından karşılandığı görülür.³⁷⁰ Karesi İttihat ve Terakki Mektebi,³⁷¹ Mamuretülaziz(Elazığ) İttihat ve Terakki İbtidai Mektebi,³⁷² Antalya İttihat ve Terakki Mektebi³⁷³ arşiv belgelerinde varlıklarına rastladığımız Cemiyet okullarındandır.

3.4.4.Kuzey Afrika'da İttihat ve Terakki Mektepleri

İttihat ve Terakki, Kuzey Afrika'da da azda olsa okul açmayı ihmal etmemiştir. Bölgede Trablusgarp ve Akka'da Cemiyet adını taşıyan iki okula

³⁶⁵ Hakan Aydın, a.g.t., s.148.

³⁶⁶ Erkek ibtidai kısmı ders programı için bk.Hakan Aydın, a.g.t., s.148-149.

³⁶⁷ Vali Muammer Bey'in Kayseri'deki çalışmaları için bakınız: bk. Zübeyir Kars, “Kayseri Mutasarrıfı, Adana, Konya ve Sivas Valisi Ahmet Muammer Bey'in Kayseri'nin Çağdaşlaşmasına Katkıları”, III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayını, 2000, s. 269–298. Aktaran; Hakan Aydın, a.g.t., s.18-19.

³⁶⁸BOA. MF.İBT 487/46 (1332 H 15).

³⁶⁹BOA. DH.ŞFR 578/41 (1334 R 20).

³⁷⁰BOA.MF.İBT 259/102 (1328 H 18).

³⁷¹BOA. MF.İBT 351/39 (1329 H 19).

³⁷² Maarif Umumiye Nezaret celilesine yollanan belgede Mamüretü'l aziz İttihad ve Terakki Muallimi Abdullah Efendi'nin Keban Mektebi-i Rüştiyesine tayin edildiğinin bildirildiği belgeden bu okulun ibtidai seviyesinde olduğu anlaşılmaktadır. BOA. MF.İBT 373/47 (1330 H 26).

³⁷³BOA.MF.İBT 376/16 (1330 H 15).

rastlanılmıştır. Varlığından haberdar olmadığımız yada ulaşamadığımız başka şehirlerde de bu Cemiyet okullarının olabileceği unutulmamalıdır.

Trablusgarp’da İttihat ve Terakki Nehari İbtidai Mektebi ³⁷⁴ adıyla Cemiyet okulu karşımıza çıkar. Binanın tamiri için gereken paranın bütçeye alınmasının Meclis-i Mebusan toplantısına kadar ertelenme talebinden Akka’da da Cemiyet’in okulu olduğu bilgisine erişilmektedir. Akka İdadi binasının İttihat ve Terakki Mektebi olarak kullanıldığı öğrenilen bilgiler arasındadır.³⁷⁵

3.4.5.Orta Doğu’da İttihat ve Terakki Mektepleri

Bağdat’ta bir İttihat ve Terakki Mektebi olduğu talep edilen ikramiyenin verilmesinin uygun görüldüğüne dair belgeden anlaşılmaktadır. ³⁷⁶ Medine-i Münevvere’de İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından İttihad Mektebi adıyla kurulan okul, ibtidai ve rüşdi seviyesindedir. Okul kurma talebinin değerlendirildiği belgede ders programına da yer verilmiştir. Dahiliye nezaretine yazılan belgede II. Abdülhamit Han’a ait olan ve emlak-ı emiriyeye devredilmiş hane ve arsanın Medine-i Münevvere İttihad ve Terakki Mektebi’ne terki talep edilmiştir.³⁷⁷ İbtidai ve Rüşdi kısmı olan okulun 1909 senesi ders programı aşağıdaki gibidir:³⁷⁸

³⁷⁴BOA.MF.İBT 359/47 (1330 19 02).

³⁷⁵BOA.MF.MKT 1197/57 (1332 13 06).

³⁷⁶BOA. MF.İBT 418/27 (1331 H 09).

³⁷⁷BOA.DH.İD 26/68 (1330 H 22).

³⁷⁸ “ (...) İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Medine-i Münevvere Merkezi İttihat Mektebi namıyla nehari bir mektep küşadına teşebbüs eylemiş ve takip edeceği program merbuten takdim-i huzur-ı âli-i muhafazat-penahileri kılınmiş olmakla mekteb-i mezkûrun Medine-i Münevvere İttihat ve Terakki Kulübü namına küşadına müsaade buyrulması istirham ve mekteb-i mezkûr hükümet-i seniyyenin kaffe-i kavanin ve nizamatina tabi ve hükümetçe lüzum gösterilecek zamanda teftişe küşade bulunacağı arz olunur (...)” BOA. DH.MUİ 28/40 (1327 H 16).

Tablo 3.4: Medine-i Münevvere İttihat ve Terakki Mektebi ibtidai 1909 senesine ait ders programı

Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
Elif Bâ Ecza-1 Şerif Kıraat-1 Türkiye İlmi Hal Hesap İmla Hat-1 Sülüs	Kuran-1 Kerim İlmi Hal Kıraat-1 Türkiye İmla Hesap Sülüs Rika	Kuran-1 Kerim İlmi Hal Huruf-1 Osmani Kıraat-1 Türkiye İmla Hesap Coğrafya-1 Osmani Tarih-i Osmani Malumat-1 Medeniye Hat-1 Sülüs Hat-1 Rika

Tablo 3.5: Medine-i Münevvere İttihat ve Terakki Mektebi Rüşdiye 1909 senesine ait ders programı

Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
Kuran-1 Kerim Ulum-1 diniye Huruf-1 Osmani İmla Coğrafya Hesap Tarih-i Coğrafya-1 Osmani Hat-1 Rika Hat-1 Sülüs Kıraat	Kuran-1 Kerim Ulum-1 Diniye Mufassal-1 Nahv-i Osmani İmla Malumat – 1 medeniye Nahv-i Arabi Hesap Tarihi Osmani Coğrafya Resim Hat-1 Rika Kıraat	Kuran-1 Kerim Ulum-1 Diniye Kıraat-1 Türkiye Kitabet Malumat-1 Medeniye Nahv-i Arabi Hesap Tarih-i Umumi Coğrafya Hat-1 Rika Resim

Suriye’de İttihat ve Terakki Ticaret Mektebi mevcuttur.³⁷⁹ Beyrut’un Hayfa kazasındaki İttihat ve Terakki Mektebi İbtidai seviyesinde olup diğer kısımlarının varlığına dair bir belgede geçmektedir.³⁸⁰ Trablusşam’da da açılan İttihat ve Terakki Mektebi için Lisan-ı Osmani muallimi talep edildiğine belgelerde rastlanır³⁸¹ Halep’te de bir İttihat ve Terakki mektebi olduğu imtihan cetvelinden

³⁷⁹BOA.MF.İBT 462/65 (1331 H 29).

³⁸⁰BOA.MF.İBT 264/64

³⁸¹BOA.MF.İBT 304/47 (1329 H 25).

anlaşılmaktadır.³⁸² Belge incelendiğinde mektebin ibtidai seviyesinde olup, erkek öğrencilere ait olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.

3.5.6.İstanbul'da İttihat ve Terakki Mektepleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'un değişik semtlerinde İttihat ve Terakki Mektepleri açmıştır. İstanbul'da açılan okullardan Mirgün ve Beşiktaş İttihat ve Terakki Mektebi 1909, Kasımpaşa(İttihad-ı Anasır), Samatya, Anadolu Hisarı, Üsküdar İttihat ve Terakki Mektepleri 1910, Atıkali Paşa İttihat ve Terakki Sanayi Mektebi Ruhsat itası ise 1911 senesinde verilmiştir.

Mirgün (Emirgan)'de, Mektebi Mülkiye mezunu olan Ali Seydi Bey tarafından Kuru Caddesinde, İttihat ve Terakki adı ile mektep küşadına ruhsat verilmiştir.³⁸³ İbtidai seviyesinde olan bu okul erkek öğrenciler içindir. İttihat ve Terakki Mektebine yollanacak eğitim malzemelerine ait kararnamede, iki takım harita, birer takım hurufat, hece irsali ve hesap irsali gibi talepler mektebin ibtidai seviyesinde olduğunu göstermektedir.³⁸⁴

Beşiktaş İttihat ve Terakki Mektebi, Merhum Osman Paşa'dan satın alınmıştır. Emlak-ı Hümayun'a devredilmesi ardından padişah riyaseti altındaki İttihat ve Terakki'ye tesis edilecektir. Cihannüma mahallesi Bakkal sokaktaki Sahilhane, Beşiktaş İttihat ve Terakki Mektebi adıyla eğitime başlayacaktır.³⁸⁵

Samatya'da, Samatya İttihat ve Terakki Kulübü himayesinde, Salim Efendi tarafından İttihat ve Terakki Mektebi adıyla bir okul açılmasına müsaade olunduğu görülmüştür. İbtidai ve rüşdi seviyesinde olan okulun³⁸⁶ Koca Mustafa Paşa Mahallesi'nde açıldığı bilgisinin yanı sıra Mustafa isimli birinin hanesinde tesis ve küşadına izin verildiği bilinmektedir. Binanın mektep olması ile vergiden muaf tutulması isteği de belgelerde karşımıza çıkar. İnas kısmının imtihan cetveline

³⁸²BOA.MF.İBT 465/61 (1331 H 1612).

³⁸³BOA.İ.MF 15/15 (1327 H 28).

³⁸⁴BOA.MF.İBT 365/88 (1330 R 15). Yine mektep için talep olunan eşyanın ödemesi ile ilgili kararnameden almadığımız üzere talep edilen eşyalar mektebe alınmıştır. BOA.MF.İBT 365/70 (1330 H 14).

³⁸⁵BOA.İ. HUS 174/11 (1327 H 12).

³⁸⁶BOA.BEO 3816/ 286184 (1328 H 23).

ulaştığımız okulun erkek kısmı olup olmadığına dair bir bilgiye ulaşamamıştır. Mektebin ders programı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.6: Samatya İttihat ve Terakki İnas İbtidai Mektebi'ne mahsus 1912 senesine ait ders programı³⁸⁷

İhtiyat Sınıfı	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
Elif Ba İmla Hesap	Kuran-ı Kerim İlmi Hal İmla Hesap Kıraat-ı Türkiye Hat-ı Nefi (Güzel hat) Musiki Hüsn-ü hal ve hareket	Kuran-ı Kerim Tecvid İlmi Hal Tarih Hesap Kıraat-ı Türkiye Nakış İmla Rika	Kuran-ı Kerim Tecvid İlmi hal Ahlak Hurifi Osmani İmla Kıraat Hesap Coğrafya-ı Osmani Tarihi Osmani Rika El işi (nakış) Musiki

Anadoluhisarı Göksu Deresinde, Anadoluhisarı İttihat ve Terakki taht-ı himayesinde kurulan mektebin Maarif-ı Umumiye Nizamnamesi'nin 129. Maddesi gereğince ruhsatı verilmiştir.³⁸⁸ Üsküdar İttihat ve Terakki Numune Mektebi ise Kefçe Dede Mahallesi, Bahçe sokakta olup ibtidai ve rüşdi seviyesindedir.³⁸⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti Nuri Osmaniye Kulübü tarafından Karababa Tekkesi Sokağı'nda "Atikalı Paşa İnas Sanayi Mektebi" açılacaktır. İbtidai, rüşdiye ve valide bahçesi olarak düşünülen mektebin ruhsat itası Nuri Osmaniye Kulübü tarafından talep edilmiştir.³⁹⁰

Makriköy İttihat ve Terakki Mektebi'nin³⁹¹ ruhsat talebi ve ona verilen cevaba ulaşamamıştır. Ancak bu okulun varlığı ve bir inas mektebi olduğu bilgisi

³⁸⁷BOA.MF.İBT 388/6 (1330 Ş 29).

³⁸⁸BOA.İ.MF 17/10 (1328 H 20).

³⁸⁹BOA.İ.MF 15/64 (1328 H 26). Üsküdar'da Mustafa Bahaddin Bey tarafından açılan İttihat ve Terakki Numune Mektebi'nin ihtiyaçlarının karşılanması için Mekatib-i Hususiye ikramiye tertibinden bir miktar yardım yapılması, İstanbul Maarif Müdürlüğü'nce uygun bulunmuş ve mektebe yardımda bulunulmuştur. BOA.MF.İBT 509/ 91 (1332 H 5).

³⁹⁰BOA.ŞD 226/71 (1329 H 08). Yine mektep itihaz olunacak hanenin vergiden muaf olduğu ve Maarif Umumiye Nizamnamesi'nin 129. Maddesi hükmü gereğince Şurayı Devlet kararıyla ruhsatı verilmiştir. BOA.İ.MF 17/36 (1329 R 13).

³⁹¹BOA.MF.İBT 207/39 (1326 H 9).

eski muallimlerinden Fridevs bint-i Ziya Efendi'nin Erzurum İnas Mektebi muallimliğine tayin olduğu belgeden anlaşılmaktadır.

İttihat ve Terakki Dersatte bir Dokuma ve Terzi Mektebi de açmıştır. Bu mektebin varlığına, Almanya'dan makine, alet ve edevatın ihracına müsaade verildiğinin Maarif nezaretine bildirildiği belgede rastlanmaktadır.³⁹² Başkentte Cemiyet'in açtığı bu mektebin I. Dünya Savaşı'nda cephedeki askerlerin kıyafet ihtiyaçlarının temininde önemli bir yere sahip olacağı varsayımında bulunmak yanlış olmayacaktır.

Feriköy İttihat ve Terakki Mektebi'nin varlığına, Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuasının yollandığı belgede rastlanmaktadır.³⁹³ Kasımpaşa İttihat ve Terakki kulübünde zükur ve inasa mahsus olmak üzere bir mektep açıldığı ruhsatının itasından anlaşılmaktadır.³⁹⁴ Kadıköy İttihad Osmanlı Mektebi adıyla Cemiyet tarafından kurulan hususi bir mektebin varlığı, Kıtaat-ı humus ve Memalik-i Osmaniye haritalarının yollandığına dair belgede görülmektedir.³⁹⁵

3.4.7.İttihat ve Terakki'nin Himayesindeki Mekteplere Örnek

İttihat ve Terakki Cemiyeti hızla okul açma faaliyetlerinin yanında kimi mektepleri himayesi altına almıştır. Bu okulları düzenlemenin yanı sıra kendi ideolojisine uygun eğitim müesseselerinin sayısını hızla arttırma amacını da güttüğü şüphesizdir. Kazım Nami Duru'nun anılarında her kulübün bir mektebi himayesine aldığı belirtilmiştir. Kendisinin bağlı olduğu Yahılar kulübü ise kız – erkek Ravza-i Sıbyan Mektebini himayesine almış ve mektebin idaresi için kurulan heyetin başkanlığına da kendisi seçilmiştir. Kulüplerin himaye ettiği okullara bazı örnekler verilebilir.

İttihat ve Terakki Bayburt'da bir sanayi mektebi himayesine almıştır.³⁹⁶ Bu Cemiyet'in değişik seviye ve branşlarda da okullara ilgi gösterdiğine dair güzel bir örnektir. Yine Cemiyet'in himayesinde ki Üsküdar Doğancılar Vasıf Efendi

³⁹²BOA.MF.MKT 1214/30 (1334 H 13).

³⁹³BOA.MF.İBT 412/44 (1331 H 20).

³⁹⁴BOA. İ.MF 16/16 (1328 B 12).

³⁹⁵BOA.MF.İBT 481/65 (1332 H 09).

³⁹⁶Ahmet Şerif, s.328.

Konağı'nda Osmanlı Milli Mektebi İnasa mahsustur.³⁹⁷ Cizre'de İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından himaye edilen Feyz-i İttihad Mektebi de inasa mahsus olup ibtidai seviyesindedir.³⁹⁸ Urfa'da Cemiyet himayesinde ki Vatan İbtidai Mektebi'nin varlığına mektebe ait imtihan cetvelinin yollandığına dair Maarif-i Umumiye Nezareti'ne gönderilen belgede rastlanılmaktadır.³⁹⁹

İttihat ve Terakki Merzifon kulübü tarafından Hadika-i Hürriyet⁴⁰⁰ ismiyle bir mektep açılmıştır. Maarif-i Umumiye Nezareti'ne Sivas Maarif Müdürlüğü'nden yollanan 1910 tarihli belge incelendiğinde mektebin ibtidai seviyesinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu okul için "Millet ve Vatana" hizmet için açıldığı vurgusu önemli olduğu gibi Cemiyet'in eğitime verdiği önemin sebeplerinden birini de göstermektedir.

İstanbul Rumeli Hisarı'nda, Alipertek mahallesi Hamam sokaktaki İttihat ve Terakki himayesinde Mekteb-i Hürriyet açılmıştır. Zükur ve inasa mahsus ibtidai derecesinde mektebe bina ve muallim yetersizliği sebebiyle ruhsat verilmediği 1908 tarihli belgeden anlaşılmaktadır.⁴⁰¹ Bu ibtidai mektebin inas kısmına ait 1912 imtihan cetveli sorunun daha sonra çözülerek mektebin açıldığını göstermektedir.⁴⁰²

3.5.İttihat ve Terakki'nin Mekteplere Destek Yolları

İttihat ve Terakki Mektepleri'nden, Cemiyet üyelerinin anılarının yanı sıra dönemin gazetelerinde de övgü ile bahsedilmiştir. Osmanlı okullarının dönemdeki yetersizliği düşünüldüğünde daha modern ve eğitime elverişli olan okullarının binalarını Cemiyet, kimi zaman kendi inşa ettirdiği gibi kimi zamanda kiralama yolunu seçmiştir. Açtığı okullarda eğitim kadrosuna büyük önem vererek bu konuda oldukça seçici davranmıştır. İttihat ve Terakki mekteplerinin eğitim kadrosuna bakıldığında Cemiyet'in önemli isimlerine rastlamamız seçiciliğinin kanıtıdır.⁴⁰³

³⁹⁷BOA.BEO 3762/282126 (1328 H 01).

³⁹⁸BOA.MF.MKT 1174/43 (1329 H 18).

³⁹⁹BOA. MF.İBT 457/15 (1331 H 4).

⁴⁰⁰BOA. MF.İBT 290/07 (1328 H 10).

⁴⁰¹BOA.MF.İBT 214/89 (1326 H 29).

⁴⁰²BOA. MF.İBT 387/79 (1330 H 28).

⁴⁰³Örneğin, Selanik İttihat ve Terakki Mektebi başkanlığına Cemiyet'in önemli isimlerinden Selanikli Doktor Nazım Bey uygun görülmüştür. Hakan Aydın, a.g.t., s.86. Edirne İttihat ve Terakki

II. Meşrutiyet sonrası iktidarı ele alan Cemiyet eğitim faaliyetlerini hızlandırmak için elinden geleni yapmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Maarif Nezareti'nden ayrılan bütçenin yeterli olmadığı farkındadır. Vilayet İdare ve Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunlarıyla ibtidai okul masrafları vilayet hususi bütçelerinden karşılanması kararlaştırılmış, halkın da eğitim için eline cebine atması istenmiştir. Eğitim için gereken paranın toplanması için halktan iane adı altında yardım paraları toplanmıştır. Bunun yanı sıra piyangolar düzenlenmiş, okullar yararına sinema sunumları yapılmış, okullarda hediye sandıkları kurulmuştur.⁴⁰⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendi adını taşıyan okullar için de bunu yaptığına arşiv belgelerinde rastlanmaktadır.

3.5.1.Piyango ve İkramiye Yardım Tertibi

İttihat ve Terakki Cemiyeti, elinde bulundurduğu iktidar gücü yanı sıra bazen de yöre halkından destek sağlamak amaçlı piyangolar ve ikramiyeler düzenlemiştir. Böylece okulların ihtiyaçlarını karşılamayı uygun bulmuştur. Örneğin; Drama kazasında, İttihat ve Terakki Sanayi Mektebi'nin masrafını karşılamak amacı ile ikramiyeli piyango düzenlenmiştir.⁴⁰⁵

Yine Erzurum'da İttihat ve Terakki Mektebi yapımı için Merkez-i Umumice sekiz yüz lira ita kılınmıştır. Mahallince de sekiz yüz lira meblağ tedarik edilmiştir. Ancak bu mektebin tamamlanması için gereken 3500 liranın toplanması için İzmir Sanayi Mektebi'nde olduğu gibi piyango tertibine müsaade verilmiştir.⁴⁰⁶

Konya'da açılacak olan İttihat ve Terakki Mektebi için de yöre halkının desteğine başvurulmuştur. Cemiyet'in gazetesi olan Hakem'de bu yardım için teşvik yazılarına yer verilmiştir. Konya merkezle sınırlı kalmayan destek, ilçelerine de yayılacaktır. Müzayedeye teşvik için katılanların ismine gazetedeki yer verilerek,

Mektebi'nin kuruluşunda müdürü Cemiyet'in önemli isimlerinden Nafi Atuf(Kansu)dur. Cemiyet açtığı okullara Selanik'ten müdür tayin etme uygulamasını yaygın olarak kullanmıştır. Tarsus İttihat ve Terakki Mektebi buna örnektir. Ahmet Şerif, a.g.e., s.126-127.

⁴⁰⁴ Ercan Uyanık, a.g.t., s.147.

⁴⁰⁵BOA. ŞD 2070/34 (1329 H 12).

⁴⁰⁶ “Erzurum'daki İttihat ve Terakki Mektebi için bir bina yaptırılmak üzere Merkez-i Umumice sekiz yüz lira ita kılınmış ve mahallince de sekiz yüz lira kadar bir meblağ tedarik edilmiş ise de mezkûr mektebin ber-mucib-i keşf 3500 lira ile vücuda geleceği anlaşıldığından ve mebalîğ-i mukteziye bakiyesinin temini için İzmir Sanayi Mektebi'nde olduğu gibi bir piyango tertibine müsaade itası...” BOA.MV 152/32 (1329 H 22)

isimlerinin Cemiyet adına açılan bu mektepte yaşayacağı vurgulanmıştır. Nakdi yardımın yanı sıra dönüm arazi bağışları da yapılmıştır. Belirtilen rakamlara bakıldığında 117 dönüm arazi, 886 kuruş yardım Cemiyet'in toplumsal tabanını da göstermektedir.⁴⁰⁷

3.5.2.İktidar İmkanlarını Kullanma

Cemiyet elinde bulundurduğu iktidar imkanlarını da kendi adını taşıyan eğitim kurumları için kullanmış, okullarına bu sayede yardımda bulunmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidar gücüyle bazen olumlu sonuçlar elde ettiği isteklerinin kimi zamanda olumsuz karşılandığı görülecektir. Örneğin, Cemiyet, 31 Mart Olayı ardından iktidardaki gücünü sağlamlaştırırken, devlet imkanlarını kendi eğitim kurumları lehine de kullandığının örneklerine rastlanmaktadır. Aydın Valiliğince İzmir rıhtım şirketinden geri alınan Urla iskelesi resmine ait paranın 157.146 kuruşunun şirketten alınması kararlaştırılmıştır. Ziraat Bankasında emanet tutulan bu paranın İzmir'de inşaatı süren İttihat ve Terakki Mektebi için kullanılması 1915 tarihli bir yazı ile talep edilmiştir.⁴⁰⁸

Van'da açılan İttihat ve Terakki Medresesi, Cemiyet'in iktidar imkanlarını kullandığına güzel örneklerdendir. Cemiyet'in açtığı medresenin inşaatı sırasında halktan para talep edilmesinin yanı sıra⁴⁰⁹ medrese vergiden muaf tutulmuştur. Cemiyet, iktidarı ele geçirdikten sonra medrese için hükümetten maddi destek almıştır. Ancak giderek zorlaşan savaş koşulları nedeniyle devlet maddi yönden sıkıntıya düşmüştür. 1913 yılında Medrese-i İslamiye binasının inşaatı için istenen paranın gönderilemeyeceği ve şimdilik mektep inşaatının ertelenmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.⁴¹⁰

İttihat ve Terakki'nin Selanik'te inşa edilmekte olan leydi ve nehari (gündüzlü- yatsız) mektebi için ise Hazine-i Hassa'dan Hazine-i Maliyeye

⁴⁰⁷ Hakan Aydın, a.g.t., s. 91- 94.

⁴⁰⁸BOA.DH.UMVM 130/ 32 (1333 H 20).

⁴⁰⁹ Erdal Aydoğan, a.g.e., s.13.

⁴¹⁰BOA.MF.İBT 419/33 (1331 H 14).

devredilmiş arsadan Meclis-i Umumi Vilayetçe karar verilen miktarın tefrik ve tahsiline dair olan 1909 tarihli belgede arsanın haritasına da yer verilmiştir.⁴¹¹

Manastır Darülmuallemi ve Debre İttihat ve Terakki Mektebi için Selanik'e gelmiş olan alet ve edevatla ilgili olarak gümrük idaresince istenen sekiz yüz kuruşun mekatibe ait olanının gümrük vergisinden muaf tutulması 1912 tarihinde istenmiştir.⁴¹² Erzurum Ahalisi ve Erzurum İttihat ve Terakki kulübü yardımları ile inşa edilecek olan mektep için maliye nezaretinden Tebrizkapı'daki At Meydanı'nda bulunan arsanın tahsisinin istenmesi başka bir örnektir.⁴¹³

Bozdoğan ve bazı karyelerinde yapılan zebhiye ve miyah-ı mübaha resmi halkın rızası ile İzmir İttihat ve Terakki Mektebi için alınmıştır. Kanunsuz olan bu vergiler varidat-ı esasiyeden olmadıklarından bir müddet sonra kaldırılmıştır.⁴¹⁴ Yine Aydın Valiliğinden Maliye nezaretine yollanan 1912 tarihli belgede, Manisa İttihat ve Terakki Mektebi'ne itti haz olunan binanın ziyadesi ile harap olduğu, keşifnameye leffen 4420 kuruşun havale olunacağı söylenmiştir.⁴¹⁵ Musul Merkez İttihat ve Terakki Mektebi inşaat masrafları için 6153 kuruşun vilayet bütçesinden nakil edilmesinin 1915 tarihinde istenmesi bir diğer örnektir.⁴¹⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, mektepleri lehine devlet imkanlarından faydalanma isteğinin kimi zaman olumsuz karşılandığı da görülmüştür. Örneğin; Selanik'te inşasına devam edilen İttihat ve Terakki Mektebi için gereken kerestenin, Resim verilmeden Katerin Kazası ormanlarından temin edilmesi, 1909 tarihinde caiz görülmemiştir.⁴¹⁷ 1913 tarihinde Erzurum'da inşaatına başlanan İttihat ve Terakki Mektebi'nin bitirilmesi için gerekli olan meblağın bütçede karşılığı olmadığından bu sebeple yollanamayacağı bildirilmiştir.⁴¹⁸

Arşiv belgelerinde karşımıza çıkan ve anlattığımız döneme ışık tutan bu belgelerde gördüğümüz gibi Cemiyet, okulların arsa, bina ve eğitim malzemesi gibi

⁴¹¹BOA. İ.DFE 23/43 (1327 H 06).

⁴¹²BOA.MF.MKT 1177/63 (1330 H 28).

⁴¹³BOA.MF.MKT 1166/ 57 (1329 H 09).

⁴¹⁴BOA. DH.UMVM 47/59 (1337 H 23).

⁴¹⁵BOA. ML.EEM 1128/25 (1330 R 31).

⁴¹⁶BOA.DH.UMVM 133/47 (1333 H 04).

⁴¹⁷BOA. DH.MUİ 45/11 (1327 H 21).

⁴¹⁸BOA. MF.İBT 407/25 (1331 H 04).

pek çok ihtiyacıyla da ilgilenmiştir. Eğitim kurumları için arsa bulmak, yeni yapılan binalarda ihtiyaç üzere para tahsis etmek, okul binalarından vergi almamak gibi yollar izlemiştir. Okullar, gerekli alet ve edevatın temini için gümrük vergilerinden muaf tutulmuştur. Harap olan binaları onarmak, mekteplerin ihtiyaçları için çözüm arama yollarına gitmiştir. Okullar adına dükkan açma, sinema sunumları, piyangolar tertip etme gibi bir çok yönteme başvurulmuştur. İktidarı elinde bulunduran Cemiyet kimi zamanda taleplerinde olumsuz cevap almış özellikle başlayan I. Dünya Savaşı ardından devletin içinde bulunduğu zor durumda isteklerini tam olarak gerçekleştirememiştir.

3.6.Yeni kimlik İnşasında Malumat-ı Medeniye ve Tarih Derslerinin Rolü

II. Meşrutiyet döneminde, toplumsal sorunlara karşı öğrencilerin dikkatini çekmek ve yeni rejimi, meşru temellere oturtmak için müfredata yeni dersler eklenmiştir. İlkokullarda umumi tarih, umumi coğrafya, terbiye-i ahlakiye ve vataniye, malumat-ı medeniye dersleri okutulmuştur. Ortaöğretimde ise Türk edebiyatı dersinin yanı sıra felsefe gibi dersler verilmeye başlanmıştır. Ziya Gökalp'ın istediği üzerine konulacak olan sosyoloji dersi alanda öğretmen olmaması sebebiyle Selanik İttihat ve Terakki Mektebi'nde kendisi tarafından verilmiştir. Yine resim, el işi, jimnastik gibi derslerinde programda yerini alması bu döneme rastlamaktadır.⁴¹⁹ Cemiyet'in iktidara gelmesiyle değişen ders müfredatları vatanına ve yeni rejime sıkı sıkıya bağlı nesiller yetiştirmeyi amaç edinirken bu amacın ders programlarındaki en önemli iki ayağını malumat-ı medeniye ve tarih dersleri oluşturacaktır.

3.6.1.Malumat-ı Medeniye

II. Meşrutiyet döneminde eğitimdeki gelişmeler üç alt başlığa ayrılırsa; II. Meşrutiyetin ilanından II. Abdülhamit'in tahtan indirildiği 31 Mart Olayı'na kadar olan süreçte, ders programları radikal bir değişikliğe uğramamıştır. Bu dönem II. Meşrutiyet'in önemi ve değeri üzerinde durulmaya başlanmıştır. 31 Mart Olayı'ndan Balkan Savaşları'na kadar olan ikinci dönemde, II. Abdülhamit'i tahtan indirmeyi en

⁴¹⁹ Ercan Uyanık, a.g.t., s.141.

önemli amaç olarak kabul eden İttihat ve Terakki Cemiyeti, ders programlarında Abdülhamit dönemini “istibdat” rejimi olarak anlatmıştır. 31 Mart Olayı’na da “şeriatçı ve gerici” bir ayaklanma olarak ders kitaplarında yer vermeye başlamıştır. Üçüncü dönem olan Balkan Savaşları’ndan I. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde geçerliliğini yitiren İttihad-ı Anasır yerine “ulus” ve “ulusçuluk”un önemini aşlamak istemiştir. Bu dönem Cemiyet, Türkçülüğü İslami bir söylemle birleştirmiştir. Savaş yıllarında “Türk ulusçuluğu” vurgusu ders kitaplarında öğrenciye aşılacak istenilen esas tema olmuştur.⁴²⁰

Siyasi ideolojinin yetiştirmek istediği eliti anlamının en iyi yollarından biri, döneme ait ders kitaplarına bakmaktır. Özellikle Tarih, Coğrafya ve Malumat-ı Medeniye dersleri vatanseverlik bilinci uyandırmak amaçlı ders içerikleri ile doldurulmuş olup Cemiyet’in politikalarında en büyük yardımcısıdır. Malumat-ı medeniye dersi yurttaşlık bilgisi içermesi ile de önemlidir. Aslında yurttaşlık bilgisinin öğretim programlarına girmesi, Batı’da merkezi devletlerin kurulmaya başlaması ile doğru orantılıdır. Eğitimin özellikle ilkokulun dönüştürücü rolünün farkına varılması ile tanrısal kaynaklı egemenlik anlayışı zayıflamaya başlamıştır. “Milli egemenlik” kavramının hızla yükselmesi de bununla ilgili olmuştur. Yönetici sınıfın ihtiyaç duyduğu “yeni insan modeli” yine Batı’da 18. yüzyıldan itibaren değişmeye başlayan çocuğu bağımsız bir aktör olarak görme ve ona değer verme ile gelişecektir.⁴²¹

Batı’da Rousseau’nun yanı sıra Aydınlanma dönemi önde gelen düşünürleri iyi yurttaş yetiştirme konusu üzerinde durmuşlardır. Devletin bu konuda üstlenmesi gereken rol aydınlarca vurgulanmıştır. Yurttaşlık eğitimi ile ilgili en karlı ülke Fransa’dır. Özellikle Fransız Devrimi sonrası anayasanın temel ilkeleri incelenmiştir. Böylece öğrencilerde ihtilal sonrası benimsetilmek istenen belli başlı semboller çerçevesinde bir yurttaşlık eğitimi verilmesi hedeflenmiştir. Yurttaşlık eğitimi Belçika’da 1860 – 1878 tarihli yönetmeliklerle, kız ve erkek öğrenciler için zorunlu hale getirilmiştir. Almanya’da 1875 yılındaki eğitim planında vatan severlik duygusu

⁴²⁰ Mehmet Ö.Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim”,*Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:6, Sayı:12, 2008, s.56-57.

⁴²¹ Füsün Üstel, a.g.e., s.11.

ve hanedanlığa bağlılığın yanı sıra prens ve devlet adamlarına sempati geliştirmeyi amaçlayan bir yurttaş eğitimi programa dahil edilmiştir.⁴²² II. Abdülhamit rejiminden kaçarak Avrupa’da faaliyet gösteren Genç Osmanlılar’ın Avrupa ders programlarındaki bu gelişmeleri takip etmediği düşünülemez. II. Meşrutiyet ardından ders programlarına malumat-ı medeniye dersinin dahil edilmiş olması bunun göstergesidir. Cemiyet’in oluşturmak istediği “yeni insan tipi” için bu derslerden faydalanması kaçınılmazdır.

Malumat-ı Medeniye kitaplarında “çocuğun uygar bir insan olarak yetişme kaygısı” görülmektedir.⁴²³ Jön Türklerin eylemleri, Cemiyet lehine olumlu bir hava estirmek için anlatılmıştır. malumat-ı medeniye dersinin farklı kademelerde nasıl okutulacağına dair rehber kitaplar bulunmaktadır. Buna göre birinci devrede doğruluk, çalışkanlık, nezaket, aile ve çevreye karşı görevler gibi konuların işlenmesi istenmiştir. İkinci devrede kendisi ve ailesine karşı görevin yanı sıra daha çok Meşrutiyetin getirdiği kavramlar benimsetilmeye çalışılmıştır. Üçüncü devrede kişinin vazifeleri ile hükümet, vatandaş, Kanun-ı Esasi, Meclis-i Mebusan, seçimler gibi konuların daha ayrıntılı biçimde işlenmesi istenmiştir.⁴²⁴ Bu dersle Cemiyet’in amacının Meşrutiyet ile siyasal iktidarın seçimle iş başına geldiği ve seçmenliğinde bir yurttaşlık görevi olduğunun benimsetilmeye çalışıldığı görülmektedir. İncelenen dönemde Cemiyet, ulusal duyguların coşturulmasını amaç edinirken, ders kitaplarında kaybedilen toprakların geri alınabileceğine dair metinlere de yer vermektedir. II. Abdülhamit dönemi aksine gerçek mermi ile yapılan silah talimleri, “Padişahım çok yaşa sloganı” yanına vatan-millet manzumeleri ve marşları ile milli duyguları kuvvetlendirmeyi amaç edinmiştir.⁴²⁵

Dönemde Malumat-ı Medeniye dersinin müfredatında değişiklikler yapıldığı gibi ismindeki farklılaşmada dikkat çekmektedir. İleriki senelerde ders imtihan cetvellerinde “ahlakiye, hukukiye, iktisadiye, kanuniye” gibi ilaveler yapıldığı ve içeriğin de başlıkla uyumlu olarak genişletilerek öğrenciye aktarıldığına

⁴²² Füsün Üstel, a.g.e., s.16-17.

⁴²³ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 105.

⁴²⁴ Fatma Tunç Yaşar, “Meşrutiyet Döneminde Yurttaşlık, Ahlak ve Medenilik Eğitimi: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, cilt: LII, 2018, a.g.m., s.325.

⁴²⁵ Mehmet Ö. Alkan, *Osmanlı Devleti’nde Modernleşme..*, a.g.m., s.56.

rastlamaktadır.⁴²⁶ Satı Bey, malumat-ı medeniye derslerinin en önemli bahislerinin, Kanun, hak, hakimiyet-i milliye, hakkı-ı hürriyet, hakk-ı müsavat olduğunu “malumat-ı medeniye dersleri” başlıklı yazısında yazmıştır.⁴²⁷

3.6.2.Tarih Dersleri

İttihat ve Terakki döneminde ulusal karakter oluşturma çabasında ders programı ve ders kitaplarının önemi bilinmektedir. Bu dönem özellikle tarih dersine verilen önemin arttığı görülürken dersin içeriği de değişmiştir. Cemiyet, tarih öğretimini, II. Meşrutiyet devrinde Türk tarihini öğretmek, milliyetçi duygularla vatana hizmeti aşlamak için araç olarak görmüştür. Eski Türk tarihine kadar inen müfredatta Osmanlı Tarihi de ihmal edilmemiştir.⁴²⁸ Satı Bey’e göre “*tarih yalnızca geçmiş dönemlerin hikayesi değil vatan tealiyesine hizmet meylinin takviyesidir.*” Bu doğrultuda derslerde milli bilinç oluşturma amaçlı bir yol izlenmiştir. İslam tarihinin içeriği biraz daraltılırken, II. Meşrutiyet’e kadar olan Osmanlı Tarihi içerisine Avrupa tarihi, Fransız İnkılabı ve diğer dönemlerden farklı olarak Osmanlı öncesi Türk Tarihi eklenmiştir.⁴²⁹

Halil Aytekin, 1329 - 1330 tarihlerinde yapılan düzenlemelerle tarih dersleri ile ilgili ilkokullarda önemli değişikliklerin yapıldığından bahseder. Buna göre,⁴³⁰ birinci ve en önemli değişikliklerden biri ders saatlerinin değiştirilmesidir. Daha öncesi seksen dört saat tarih dersi okuyarak ibtidai mektepten mezun olan bir öğrencinin, değişiklik sonrası asgari ikiyüz on, azami dörtyüz yirmi ders saati tarih okuması gerektiğinden bahseder.⁴³¹ Bu dönemde tarih dersi konularının muhtevası değişerek genişletilmiş, tarih dersinin işlenişine yeni bir anlayış getirilmiştir. Yeni anlayışla tarih dersi öğretimi bir amaç değil araç olarak görüşmüştür. Bu amacın

⁴²⁶ Fatma Tunç Yaşar, a.g.m.,s.327.

⁴²⁷ Taner Aslan, a.g.t., s.208.

⁴²⁸ Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuasında “Okullarda Tarih Dersi” başlıklı yazısında Ali Reşat Bey, “*Memleketin ümidi, istikbali olan çocuklar, yükseliş devrimizi takip eden duraklama ve gerilemeden dolayı ümitsiz olmasın Bilakis üzerine düşen vazifeyi ve vatanperverliği anlasın, vatanını sevsin.Geçmişte gördüğü ibret dolu meseleleri daima göz önünde tutsun*” demektedir. Şahin Oruç-Güray Kırpık, a.g.e., s.220.

⁴²⁹ Namık Sinan Turan, “Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve Eğitimin İdeolojik Dönüşümüne dair Gözlemler”, *Folklor Edebiyat*, Cilt:14, Sayı:55, s.127.

⁴³⁰ Halil Aytekin, a.g.t., s.85-88.

⁴³¹ İbtidai mekteplerde haftada iki saat olan tarih dersi bir ve dört dersshaneli mekteplerde altı;iki ve üç dersshaneli mekteplerde beş; beş dersshaneli mekteplerde sekiz; numune mekteplerinde dokuz; altı dersshaneli mekteplerde on ders saatine çıkarılmıştır.

gerçekleşmesi için belirlenen esasın özeti ise Aytekin'e göre öğrenciye tarih öğretilirken milli ruhunda verilmesi gerektiği şeklindedir. Ona göre, Kırım Savaşı ile Fransız-Rus Savaşı arasındaki farkın öğrenciye savaşı tasvir edermiş gibi anlatılması önemlidir.⁴³²

“Türklük” vurgusunun, II. Abdülhamit dönemi kitaplarında da özellikle askeri okullarda okutulması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu okullardan çıkmasının tesadüf olmadığını göstermektedir. Ancak II. Abdülhamit döneminde anlatılan Türklük, İslamiyet'in ortaya çıkışı ile bağlanırken, Cemiyet'in ideolojisini yansıttığı kitaplarda artık Türk tarihi İlkçağ medeniyetindeki Türklerden başlamayacaktır. Türklerin askeri özellikleri, yeniçerilerin başarıları, İslam, Osmanlı ve Türk tarihinin önemli isimlerini de içeren bir ders durumuna gelmiştir.⁴³³ Tarih kitaplarında Şanlı Türk tarihinin çok eskilere gittiği vurgusu sürekli yapılarak “Ergenekon Destanı”nın tüm Türklerin kuruluş bayramı olduğuna sıkça değinilmiştir.⁴³⁴

Yine bu dönemde Tanzimat'tan beri süregelen siyasi gelişmeler, demokratikleşme ekseninde anlatılmıştır. II. Abdülhamit döneminde adı geçmeyen V. Murat, Abdülaziz'in yanı sıra Mithat Paşa, Genç Osmanlılar ve onların çabaları sonucu I. Meşrutiyet'in ilanı, Kanun-i Esasi' de müfredatta yerini almıştır.⁴³⁵

İttihat ve Terakki'nin yetiştirmek istediği yeni nesilden beklediği en önemli şeylerden biri Meşrutiyet'in önemini kavramaları olacaktır. Bu doğrultuda meşruti rejime karşı bir ayaklanma olan 31 Mart hadisesinin önemini kavratılması gerekli olacaktır. II. Meşrutiyet dönemi ders kitapları 31 Mart Hadisesi'nin, erbab-ı fesat taraftarlarının “şariat isteriz”, “şariat elden gidiyor”, “İttihat ve Terakki Cemiyeti hepimizi dinsiz yapacak” gibi sloganlar atarak başlamasını anlatır. Cumhuriyet dönemi tarih kitaplarında aynı ifadeler olumsuz değer yüklemem için İttihat ve

⁴³² Halil Aytekin, a.g.t., s.88-89.

⁴³³ Mehmet Ö.Alkan, Osmanlı Devleti'nde Modernleşme.. a.g.m., s.57.

⁴³⁴ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: III, İstanbul, 1985, s.567.

⁴³⁵ Ahmed Hilmi, Resimli ve Haritalı Milli Küçük Osmanlı Tarihi, (Son Programa Tevfikan Bilumum Mekâtib-i Rüşdiyede Tedris Edilmek Üzere Tertib Olunmuştur.), Dersaadet: Kasbar Matbaası, 1330, s. 134-140.

Terakki adı geçmeden kullanılması ilginç olup bu defada Cumhuriyet lehine kullanıldığı görülür.⁴³⁶

Ders kitaplarında özellikle Selçuklu ve Osmanlıların Türklerin atası olduğu vurgulanırken Anadolu'nun Türklüğünün ısrarla anlatılması önemlidir. Ders kitaplarında göze çarpan bir ayrıntıda vatanın, “hür ve müstakil vatan” ve “esir vatan” diye ayrılmasıdır. Osmanlı Devleti, “hür Osmanlılar”, “esir Osmanlılar” diye ikiye ayrılmış ve Bosna, Arnavutluk, Selanik, Yanya, Girit, Gümölcine, Filibe, Romanya, Kafkasya, Mısır, Bingazi, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir da yaşayan Müslümanlar işgal altında olarak değerlendirilmiştir.⁴³⁷Örneğin; Ali Seydi, kitabında Balkan Savaşları'nda yapılan zulümlere değinmektedir. Görsel anlatımlara da rastlanan eserde, en hainlerin Bulgarlar ve Yunanlılar olduğu söylenmektedir.⁴³⁸

İbtidailer yanı sıra idadiler ve Sultanilerde de en büyük değişime uğrayan tarih dersi olacaktır. İlk kademedan son kademeye kadar tarih dersinin sayısı arttığı gibi içeriği de değişecektir. Ders içeriği, Balkan Savaşları ardından İttihat ve Terakki'nin izlediği Türkçülük politikası doğrultusunda milli şuuru güçlendirmeyi amaç edinen içeriklerle donatılacaktır.

Sultanilerin, 1915 yılındaki ders programlarına bakıldığında çocukların birinci sınıftan itibaren Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese dersleri gördüğü, beş yıl süren ibidai kısmında 12 ders içerisinden sadece malumat-ı diniye dersi dini içerikliydi. Bu derste de vatan, aile, kardeşlik değerleri üzerinde durulmuştur. Sınıfı taliye olarak adlandırılan 6,7,8,9. sınıflarda 17 farklı ders görünürken burada malumat-ı medeniye yerine siret-i nebevi konmuştur. Sınıfı taliyenin ikinci devresi

⁴³⁶ Midhad Sadullah, Mücmel Tarih..., s. 298 aktaran; Mehmet Alkan, Osmanlı Devleti'nde Modernleşme.. a.g.m., s.59. “Bir de Derviş Vahdeti namında bir serseri İttihad-ı Muhammedî namı altında Volkan Cemiyeti teşkil edip Volkan namıyla bir de gazete çıkardı,” diye başlayan anlatım, âsilerin ‘şeriat isteriz’ diyerek, ‘şeriat elden gidiyor’ diyerek İstanbul’daki avcı taburlarını da yanlarına çektikleri birçok insanın öldüğünü, Mahmud Şevket Paşa’nın Selanik’ten gelerek bu isyanı bastırıldığını, II. Abdülhamid’in hal’ edildiğini yaklaşık üç sayfa gibi, kitap için oldukça uzun bir şekilde anlatır (Ahmet Rıza, Küçük Tarih-i Osmanî..., s. 86-95). Diğer bir kitapta 31 Mart Ayaklanması İstanbul’da askerî ihtilal olarak nitelenir. Gericilerin “Şeriat isteriz” diye sokaklarda dolaşmalarından söz edilirken, “Hâlbuki şeriat meydanda duruyordu. Meşrutiyet şeriatın eseridir” yorumu yapılır.. Ahmed Rasim, Küçük Tarih-i Osmanî..., a.g.e.,s. 58-64.

⁴³⁷ Mehmet Ö.Alkan, Osmanlı Devleti'nde Modernleşme.. a.g.m., s.62.

⁴³⁸ Ali Seydi, Mekâtib-i İbtidaiyye Mahsus Musahabat-> Ahlâkiyye, Dersaadet: fiirket-i Mürettibiye Matbaası, 1332, Aktaran: Mehmet Ö.Alkan, Osmanlı Devleti'nde Modernleşme.. a.g.m., s. 73-87.

olan 10,11,12 de görülen 23 dersinde yine tek bir tanesi dini içeriklidir. II. Abdülhamit'in İslamlaştırma politikası ile saltanata bağlılığı artırma stratejisi yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi sultanilerde etkisini yitirmiştir.⁴³⁹ Cemiyet çıkan I. Dünya Savaşı sonrası meşhur İslam ve Osmanlı Tarihi'nin şehit ve gazilerinin hayat kesitlerine tarih derslerinde yer vermeyi ihmal etmemiş, savaş döneminde manevi olarak dini ve milli duyguları diri tutmuştur.⁴⁴⁰

1912-1913 yılında İzmir İttihat ve Terakki Mektebinde, görev yapan ve Osmanlı Tarihi okutan Salih Zeki Bey tarafından Türk tarihi adı ile yayınlanan kitapta, Türk tarihi, Osmanlı öncesi ve sonrası olarak ele alınmıştır. Kitabın girişinde yer alan “*Bir kavim her şeyden önce evvel kendi hayatını bilmeğe mecburdur*” sözleri önemli olduğu gibi tarihin ezber olmadığı, muhakeme edilerek okunması gerektiği gibi noktalara da temas etmiştir.⁴⁴¹

Balkan Savaşları ile tarih dersine verilen önem artmış buna paralel olarak birçok kitap kaleme alınmış olsada bunlar arasından eğitim ve öğretime uygun olanların sayısı sınırlı kalmıştır. II. Meşrutiyet dönemi ders kitaplarından örnekler vermek mümkündür. “Terbiye-i Etfal” rüşdiyelerde okutulmak üzere kaleme alınan, toplumsal değerleri öğretmeyi amaç edinen 1911 tarihli bir eserdir. Bu kitapta uzun uzun Meşrutiyet'in faziletlerinden bahsedilirken, Meşrutiyet neslinin rejime bağlılığı en iyi şekilde çocuklara anlatılmaya çalışılır.⁴⁴² Yine bu eserde “biz meşrutiyet için neye hazırız ? Ölüme” ifadeleri yeni yetişen nesle, Meşrutiyet yöneticilerinin gerektiğinde canlarından vazgeçebileceklerini anlatmaya çalışmışlardır.⁴⁴³

Yine Ali Nazıma'nın 1911 tarihli “On Temmuz Malumat-ı Medeniye ve Tatbikat-ı Ahlakiye ve Saireye Dair Kıraat Kitabı” Meşrutiyet'te çocuklar için kaleme alınan ilk kıraat kitabıdır. Hürriyet, müsavat, adalet ve uhuvvet kitabın ilk konusudur. Yine vatan, Meclis-i Mebusan gibi konuları da içine alır.⁴⁴⁴ Mehmet

⁴³⁹ Doğan Yörük ve Ferhat Bildik, a.g.m.,s.196.

⁴⁴⁰ Doğan Yörük ve Ferhat Bildik, a.g.m., s.202.

⁴⁴¹ Salih Zeki, Türk Tarihi, İttihad Matbaası, İzmir 1328, s. 3-5. Aktaran; Mesut Çapa, “Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Türkiye'de Tarih Öğretiminin Tarihiçesi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, s. 10.

⁴⁴² Taner Aslan, a.g.t., s.209.

⁴⁴³ Taner Aslan, a.g.t.,s.209-210.

⁴⁴⁴ Taner Aslan, a.g.t., s.207.

Hilmi'nin "Osmanlı Hürriyet Elifbası" Cemiyet'in, hürriyet kavramına verdiği önemi ders kitaplarının isminde dahi kullandığını bize gösterir.

Ömer Seyfettin'in "Türklük Ülküsü" kitabı milli bilinci çocuklara aşılama önemli eserlerdendir. Kitapta "Mefkure nedir?" başlıklı ilk bölümde çocuklara milliyet, Türklük, mefkure gibi kavramlar verilmiştir. İkinci bölümünde "Türklük mefkuresi nedir?" başlığı altında lisan, millet, din ve vatan sevgisinden bahsetmektedir. Kitabın üçüncü bölümü ise Meşrutiyet çocuğundan beklenenleri anlatmaktadır. Bahsedilen dönemde kaleme alınan eserlerde bu konular verilmek istenen ana mesajdır. Bu dönem tarih dersi müfredatının yanı sıra öğretiminin sözlü, yazılı ve görsel materyallerle desteklenmesi de gündeme gelmiştir. Öğrencilerin tarihi öneme sahip yerleri görerek incelemesi yanı sıra bazı eserlerin resim ve maketlerinin yapılması gibi yenilikler gündeme gelmiştir.⁴⁴⁵

İttihat ve Terakki'nin iktidar yıllarında ders programında II. Abdülhamit'in aksine dini içerikli ders sayılarında azalmalar görülmüştür. Cemiyetin, II. Abdülhamit'in yetiştirmek istediği insan profilinden farklı olarak milliyetçi, vatanını seven, görev ve sorumluluklarının farkında nesiller yetiştirme planı ile doğru orantılıdır. Cemiyet'in hedeflediği insan profili için malumat-ı medeniye ve tarih derslerinin önemi oldukça fazladır. Yurttaşlık bilgisi, tarih, coğrafya gibi derslerde sürekli işlenen vatan için seve seve canını verme ders kitaplarının ortak noktalarındandır.⁴⁴⁶ Malumat-ı medeniye yukarıda da bahsettiğimiz gibi II. Meşrutiyet döneminde ders programlarına dahil edilirken, tarih derslerinin sayısı bir önceki döneme göre oldukça artacaktır. Dersin saatinin yanı sıra içeriğinde de büyük değişiklikler görülmüştür. Tarih dersi, Osmanlı ve İslam tarihinden ibaret olmaktan çıkarılmıştır. Cemiyet'in iktidar olduğu 1908 - 1918 yılları arasında tarih dersi içeriğinde farklılaşma görülmesi, devletin bu dönemdeki politikası ile ilgilidir. Cemiyet, Balkan Savaşları sonrası değişen politikası ile doğru orantılı olarak milliyetçi nesil yetiştirmeye önem verecektir. Parçalanmakta olan devlette tutunacak tek direk Türk milliyetçiliğinin yükselmesi olacaktır.

⁴⁴⁵ Mesut Çapa, a.g.m., s.13.

⁴⁴⁶ Seval Yenilmez Akagündüz, "II.Meşrutiyet Dönemi Ahlak Eğitimi Örneği Bir Ders Kitabı:İbtidailere Malumat-ı Ahlakîye ve Medeniyye", *Kesit Akademi Dergisi*, Sayı:7, 2017, s.55.

3.7.İttihat ve Terakki'nin Eğitim Politikasında Süreli Yayınların

Yeri

1870'lerde Rusya'da gelişen "Narodnik Hareketinden" ilham alarak halk eğitimine yönelen İttihatçılar; gece dersleri, konferansların yanı sıra gazete ve dergi yayımlayarak da geniş kitleleri eğitime amacı gütmüş ve etkili bir eğitim mekanizması kurmuşlardır.⁴⁴⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı ele aldığı günden beri birçok alanda gösterdiği çabalarından biri de yayın faaliyetlerine hız vermesidir. Basın yayın alanındaki gelişmeler, Cemiyet için diğer alandaki gelişmeleri halka yayması ve benimsetmesi içinde oldukça önemlidir. Özellikle Balkan Savaşları sonrası hakim olan milliyetçi nesil yetiştirme çabasında, Cemiyet'in en önemli destekçisi yeni açılan okullar, değişen dersler ve sayıları, müfredat programlarının yanı sıra çocuk dergileri olmuştur. Eğitimin bütünleyicisi olan bu dergiler, İttihat ve Terakki yönetiminin planladıkları geleceğe uygun nesillerin yetiştiricilerinden biri olacaktır.

Türkçülük akımı faaliyetlerinin hız kazandığı Balkan Savaşları'nın ardından çocuk gazete ve dergiciliği, özellikle savaş sonrası Osmanlı ve İslamcı görüşleri bırakmıştır. Türk milliyetçiliği politikası doğrultusunda yayınlar yapmaya başlamış, çocukları küçüklükten eğitime yolu izlemişlerdir.⁴⁴⁸ Bu dergilerden birkaç örnek vererek anlatmakta yarar vardır. "Çocuk Dünyası" dergisindeki yazılardan bazıları oldukça dikkat çekicidir.

Çocuk Dünyası, Yusuf Akçura'nın liderliğinde 1913 – 1914 yılları arasında 79 sayı yayımlanmıştır. Gelişen Türkçülük akımına paralel olarak çocukların daha çok ders çıkarabileceği hikayelerin, yanı sıra bu bilinci geliştiren şiir, bilmece, eğitim konulu makalelere yer veren bir dergidir. Osmanlılık politikasının geçerliliğini yitirmesi ile Türkçülük akımı doğrultusunda çocuklardaki savaşçı ruhu diri tutmuş ve amaç edindiği politika ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yetiştirmek istediği nesille

⁴⁴⁷ Ercan Uyanık, a.g.t., s.85.

⁴⁴⁸ Dönemde yayınlanan çocuk dergileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999, s. 115-128; Zafer Toprak, "II. Meşrutiyette Fikir Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul İletişim Yayınları, 1985; Bülent Varlık, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, I, İstanbul İletişim Yayınları, 1985.

paralellik göstermiştir. Çocuk Dünyası⁴⁴⁹ gibi yukarıda adı geçen döneme ait dergilerde aynı politikayı takip etmiş ve Cemiyet'in hedefleri doğrultusunda, eğitimin bir parçası olan yazılı basın ile topluma mühendislik etmişlerdir.

Yusuf Akçura önderliğinde çıkarılan derginin, yazar kadrosunda dönemin önemli simaları yazmaktadır.⁴⁵⁰ Dergiye Anadolu'dan 100 okulun abone edilmiş olması bu derginin iktidar çevreleriyle yakınlığına işaret etmektedir.⁴⁵¹

Kendisini Türk kimliği etrafında şekillendiren derginin ilk sayısında "Adaletli" isimli hikaye incelendiğinde, zaman ve mekan vermeden "Türk" kimliği üzerinde durularak etnik vurgu yapıldığı görülür.⁴⁵² Yine derginin 12. sayısında Nazım imzasıyla yayınlanan şiir çocuklara aktarılmak istenen milli bilincin en güzel örneklerindedir. Dergide Ziya Gökalp'in de "Türk Serencamları Ergenekon" (15 Mayıs 1913) "Türk'ün Tufanı" (12 Haziran 1913) "Yeşil Boncuk" (6 Kasım 1913) "Küçük Tomris" (20 Kasım 1913) vb. eserlerine rastlamaktayız.

Hâkim olan Türkçü ve milliyetçi politikaların ışığında, sisteme uygun donatılan çocuklarda diri tutulamaya çalışılan duygulardan biride "kin" olacaktır. Bu tarihten sonra kaleme alınan kitap ve dergilerde "öç ve intikam" alma, Balkan topraklarının Osmanlı Devleti'nin olduğu ve savaşlarda Türk halkına yapılan zulümlerden bahsedilecektir. Başta Selanik olmak üzere Balkan topraklarının bir gün tekrar ele geçirileceği ümidi öğrencilere de işlenecektir.⁴⁵³ Mehmet Alaadin'in Balkan faciasının unutulmaması gerektiği yazısı⁴⁵⁴ "Balkan Haribi Facayiiinden: Bir Fedakar", Remzi Bedii, "İntibah Sahifelerinden: Kazandıklarımız" Balkan

⁴⁴⁹Talebe Defteri, bu dönemde yayımlanan dergiler arasında en uzun soluklulardan biri olduğu gibi yayın politikası olarak Çocuk Dünyası'na daha yakındır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikaları doğrultusunda insan yetiştirmede onun önemli yardımcıları konumundadır. Çocuk Dünyası ve Talebe Defteri birbirlerini kardeş ilan etmiş, 4 Mart 1330 tarihli "Donanma Nüsha-i Fevkaladesi" adıyla 16 sayfalık özel sayı yayımlamışlardır. Sayının tüm gelirlerinin donanma cemiyetine bağlanacağı da ifade edilmiştir. Fatih Tuğluoğlu, "II.Meşrutiyet Döneminde Milliyetçi Bir Çocuk Dergisi:Talebe Defteri(1913-1919)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:XV,2015, s.104.

⁴⁵⁰Derginin yazar kadrosu için bk. Besime Ceylan Erikli, Çocuk Dünyası Dergisinin Halk Edebiyatı ve Folklor Ürünleri Açısından İncelenmesi,(Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2019, s.22.

⁴⁵¹Yavuz Selim Karakışlar, "II.Meşrutiyet'te Bir Çocuk Dergisi Çocuk Dünyası", *Tarih ve Toplum*, Sayı 52, 1988, Ankara, s.27-28.

⁴⁵²"Adaletli" Çocuk Dünyası, 14 Mart 1329, s.3; Eray Yılmaz, "Osmanlıcılıktan Türk Milliyetçiliğine Bir Çocuk Dergisi: Çocuk Dünyası(1913-1914)",*Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt:XXXII, 2017, s.216.

⁴⁵³Taner Aslan,a.g.t., s.212

⁴⁵⁴Mehmet Alaadin "Balkan Haribi Facayiiinden: Bir Fedakar", Çocuk Bahçesi, sayı: 11, 1 Mayıs 1330

topraklarında Türklerin gördükleri zulmün çocuklara anlatılmasını amaç edinmektedir.⁴⁵⁵ İncelediğimiz dönemde yayınlanan bir diğer çocuk dergisi olan “Çocuk Duygusu” , liberal çizgisine rağmen azda olsa bu konuya da değinmektedir. Çocuk Duygusu’nun 8 Ocak 1914 tarihli 30. Sayısında “kin” başlıklı yazısı buna örnektir. Balkan Devletleri’nin saldırgan ve kan dökücü hallerine değinmiş, onlarında içlerindeki kin ile Osmanlı topraklarını zapt ettiğini dile getirmiştir. Hedef olarak uzun yıllardır kinle yetiştirdikleri nesiller gösterilmektedir.⁴⁵⁶

Çocuklara yönelik hazırlanan bu yayınların bir diğer önemli özelliği de döneme ait siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeleri günümüze taşımasıdır. Dönem ve ittihatçılarının politikalarını bize yansıtması ve takibimize olanak sağlamasıdır.⁴⁵⁷

3.8.İttihat ve Terakki’nin Eğitim Politikalarının Benimsetilmesinde Milli Gün ve Bayramlar

Osmanlı Devleti’nde “milli bayram” anlayışının oluşması, II. Meşrutiyet döneminde başlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde oluşturulmak istenilen Meşrutiyet rejimine bağlı, insan tipi yetiştirmek amacına yönelik uygulamalardan biride yeni milli gün ve bayramlar ihdas etmektir. Böylece milli duygular öne çıkarılmış olacaktır.

II. Meşrutiyet’in ilanının ardından bayram olarak kutlanılması görüşülen ilk tarih Osmanlı Devleti’nin kuruluşu olan 27 Ocak 1299 tarihidir.Bugün “İstiklal-i Osmanî günü” adıyla milli bayram olarak kabul edilmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Remzi Bedii “İntibah Sahifelerinden : Kazandıklarımız”, Mektebim sayı: 7, 27 Haziran 1929

⁴⁵⁶ H.Yavuz Yaşar, “Balkan Savaşlarında İnfomal Eğitim;Çocuk Duygusu Dergisi Örneği”, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt:III, Sayı:II, 2020, s.4.

⁴⁵⁷ Cüneyd Okay, “Türkiye’de Çocuk Tarihi: Tespitler, Öneriler”, *Kebikeç*, S.19/2005, s.123.

⁴⁵⁸ Bengül Salman Bolat, *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları(1923-1960)*, (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Enstitüsü Doktora tezi), Ankara, 2007, s.26. Hükümet 1913 senesinde milli duyguları perçinleyecek başka bir bayrama daha ihtiyaç duymuştur. Osmanlı Devleti’nin kuruluş günü olarak karar verdiği 30 Aralık 1913 gününü bayram kabul ederek, okulları tatil ilan edecektir. Ancak burada ilginç olan Osmanlı Devleti’nin kuruluş tarihinde 30 Aralık mı? yoksa 27 Ocak mı? olduğunun tartışılması ve hükümetin bu günü doğru tarihte kutlamak istemesidir. Bunun üzerine Tarih-i Osmanî Encümeni’ni görevlendirecek, ancak çalışmalarından bir sonuç alınamayınca bu gün 30 Aralık tarihinde kutlanmaya devam edilecektir. Bengül Salman Bolat, a.g.t., s.30.

Bunun ardından Hüseyin Cahit Yalçın tarafından gündeme getirilen Meşrutiyet'in ilanını da milli bayram olarak kutlanması teklifi, tartışmalar ardından kabul edilecektir. Osmanlı Mebusan Meclisi, 5 Temmuz 1909 tarihli oturumunda kabul edilen bir maddelik “*her sene 10 Temmuz tarihinin ayad-ı resmîye-i Osmaniyeden addine dair*” kanun ile On Temmuz günü milli bayram olarak onaylanıp tatil ilan edilecektir.⁴⁵⁹ Kutlanmasına 10 Temmuz 1909 ‘da başlayan bu bayrama, İttihat ve Terakki büyük önem vermiş, özellikle İstanbul bayraklarla süslenerek o gün şenlik havasında geçmiştir.

Bunun yanı sıra yeni yetişen nesle çeşitli yarışmalar, marşlar ve şarkılar söyletildiği İstanbul Kağıthane’de okulların büyük çoğunluğunun katıldığı, 1916 tarihli “çocuk bayramı”⁴⁶⁰ o dönemdeki bir diğer yeniliktir. Maarif Nazırı Şükrü Bey başkanlığında organize edilen ve çok sayıda okulun katıldığı yarışma ve jimnastik gösterilerinin yapıldığı “İdman Bayramı”⁴⁶¹ gibi etkinlikler bu kategoride alınabilir. Cemiyet I.Dünya Savaşı sürerken okullarda bu tip milli birlik oluşturma çabalarını ihmal etmeyecektir.⁴⁶²

İttihat ve Terakki milli bayramlara, savaşın getirdiği psikolojik çöküntüde halkın moralini yükselterek rejime olan güvenlerini diri tutmak gibi büyük bir yükleyecektir. İsveçli Felix Karling’in bestesinin Türkçeye uyarlanması olan günümüzde de “Gençlik Marşı” olarak bildiğimiz eser 1916 yılındaki idman bayramında söylenmiştir.⁴⁶³ Çocuklara ağaç ve ormanları sevdirmek amaçlı “ağaç bayramı”, baharda çocukların moralini yüksek tutmak amacıyla “çiçek bayramı” ve “buğday bayramı” bu dönem Cemiyet’in yayın organı olan Tanin gazetesinde karşımıza çıkan okullardaki önemli etkinliklerdendir.

⁴⁵⁹Bengül Salman Bolat,a.g.t., s.28; Taner Aslan,a.g.t. s.205-206.

⁴⁶⁰ “Çocuk Bayramı”, Tanin, 18 Mayıs 1916, s.3. Cüneyd Okay bir makalesinde, Meşrutiyet döneminde de çocuklar için bir bayramın kutlanmasına dayanarak, 23 Nisanın ilk çocuk bayramı olmadığını söylemektedir. Cüneyd Okay, “İlk Çocuk Bayramı”, *Toplumsal Sayı*: 40, Nisan 1997, s.17

⁴⁶¹ “İdman Bayramı”, Tanin, 1 Mayıs 1917, s. 3.

⁴⁶² Kadıköy Kuşdili’nde bulunan İttihat ve Terakki spor kulübü tarafından düzenlenen İdman bayramına davet edilen devlet idaresi makam ve isimleri yazılarak teşekkür buyurmaları ricası ile çağrılmışlardır. BOA.MF. MKT 1234/10 (1336 H 17).

⁴⁶³ Özbay Güven, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni Yetiştiren Okulların Eğitimini Hazırlayıcı Çalışmalar”, *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 1996, s.73.

SONUÇ

Bir yer altı örgütü olarak kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in ilan edilmesi ardından 1908-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin iktidarını elinde bulundurarak, tarih sahnesinde yerini almıştır. 600 yıllık Osmanlı Devleti'nin zor günlerinde meydana gelen II. Jön Türklerin ilk hedefi, II. Abdülhamit ve onun istibdat rejimine son vermektir. II. Abdülhamit'in açtığı okullarda eğitim gören Cemiyet üyelerinin, askeri Tıbbiye'de filizlenmeye başlayan hareketlilikle yurt dışına sürgün edilmeleri, Avrupa'daki pek çok sistemle tanışmalarına da vesile olmuştur. Avrupa'ya giden genç İttihat ve Terakkililer, Osmanlı Devleti'nde ki eğitim sisteminin içler acısı halini daha net görmüşlerdir. Avrupa'da egemen olan kitlesel eğitim anlayışı ile eğitimin dönüştürücü rolünün farkına varılması onları bu konuda reforma yönlendirmiştir.

İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet'in ilanı ardından 31 Mart Vakası ile maruz kaldığı gerici ayaklanma sonucu, küçük yaşta çocukları eğitime girişimlerine hız vermiştir. Bunun yanı sıra artan muhalefet partileri ile Cemiyet'in ideolojisini halka benimsetme ve varlığını meşru temellere oturtma isteği de söz konusudur. Bu dönemde eğitimin ideolojik yönü, Cemiyet'in bekası için bir araç olarak kullanmıştır. İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet'in ilanından I.Dünya Savaşı sonuna kadar ülkenin içinde bulunduğu zor duruma rağmen halkı eğitime isteğinden vazgeçmemiştir.

İttihat ve Terakki, bir partinin taşra örgütü gibi çalışan "kulüpleri" aracılığı ile kurulan eğitim ağında, her kulübün bölgesindeki en az bir okulu himayesine almasını istemiştir. Yine Cemiyet'in kulüpler aracılığı ile açtığı gece derslerinde okuma yazma bilmeyenlerden, gündüz eğitim almayan çıraklara kadar pek çok kesim için kurslar düzenlenmiştir. Böylece okul yaşı geçmiş olanlar da eğitimle yeni sisteme dahil edilmeye çalışılmıştır.

İttihat ve Terakki, gece dersleri, konferanslar, gazeteler, himaye ettiği okullar yanı sıra ideolojisi doğrultusunda hedeflediği yeni insan tipi için en önemli adımını 1909 senesinde atmıştır. Maarif Nezareti katkısı olmadan "hususî mektep" statüsü ile "İttihat ve Terakki Mektepleri" açılacaktır. "İttihat ve Terakki Mektepleri Heyeti

Tesisyesi’’ tarafından bu eğitim kurumları ülke geneline hızla yayılmıştır. Mekteplerin eğitim programları, İttihat ve Terakki genel merkezinde hazırlanmaktadır. Bu da Cemiyet’in eğitim politikasını anlamakta okulları ilk sıraya yazmamıza sebep olmaktadır. Okullar, İttihat ve Terakki ideolojini halka yayarak, faaliyetlerine oluşturduğu meşru zeminle, Cemiyet’in yerel örgütünün bir parçası olmuştur.

İttihat ve Terakki okullarında; vatanını seven, cemiyete sadık, onun fikirlerini benimseyen ve savunan, II. Abdülhamit ve istibdat rejimine karşı, milliyetçi duygularla rejimin önemli gün ve bayramlarını coşkuyla kutlayan, meşrutiyetin getirdiği hürriyet ve adalet kavramlarının değerini bilen yeni insan tipine ulaşmayı hedeflemektedir. Böylelikle iktidarını da sağlam temellere oturtacağını düşünmektedir.

1909-1913 seneleri arasında kendi adını taşıyan okulları açmaya hız verecek olan İttihat ve Terakki, değişik bölgelere yayılarak, geniş halk kitlelerine ulaşmayı hedeflemiştir. İttihat ve Terakki’nin okullaşmaya gittiği yerlerde bölgenin üst düzey yöneticilerinin önemli payı olmuştur. Cemiyet açılan bu eğitim kurumları için birçok zaman iktidar imkanlarını da kullanmaktan geri durmamıştır. Bunun yanı sıra halktan yardım ve iane toplama yoluna gidilmiş, piyango ve ikramiye tertipleri düzenlenmiştir. İttihat ve Terakki okulları kimi zaman uygun binaların kiralanması, kimi zamanda uygun arsalar inşa edilmeleri ile öğrencilerine kavuşacaktır. Osmanlı Devleti’nin içerisinde bulunan okulların acınası haline göre, İttihat ve Terakki mektepleri gerek bina ve teçhizat gerekse özenle seçilmiş eğitim kadrosu ve ders programları ile oldukça iyi durumdadır.

Açtığı okullarda bölgenin şartlarını gözetken İttihat ve Terakki, bölge halklarının desteğini sağlamayı amaç edinmiştir. Bunun en güzel örneği Van İttihat ve Terakki Medresesidir. Bölge şartları gözetilerek halkın daha çok desteğini sağlamayı amaç edinen bu okulun, çevre illerde de açılması hedeflenmiştir. Ancak ülkenin içerisinde bulunduğu savaş ortamı buna müsaade etmemiştir. Cemiyet, liman şehirlerinde ticaret mektebi açmayı ihmal etmemiş, öğrencileri bu yönde eğitmeyi uygun görmüştür. Buna en iyi örneklerden biri, İzmir İttihat ve Terakki Ticaret

Mektebi'dir. Bunun yanı sıra sanayi mektepleri, numune mektepleri, İstanbul'da Dokuma ve Terzi Mektebi'ni de açarak alet ve edavatını Avrupa'dan getirtmiştir. I.Dünya Savaşı'nda cephedeki askerlerin üniforma ve teçhizat temininde bu okullar büyük öneme sahip olacaktır. II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki ile kadın eğitimine verilen önemde artmıştır. İttihat ve Terakki, birçok bölgede inas mektepleri de açmıştır. Örneğin; II. Meşrutiyet dönemi kadın derneklerinden olan Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği programının birinci maddesinde, İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'ne nakden ve fiilen yardım edilmesi isteği, kadın eğitimi için destek bulma çabasının da göstergesidir.

İttihat ve Terakki'nin hedeflediği yeni insan tipine ulaşmada okullardaki en büyük destekçisi ders müfredatları olmuştur. Malumat-ı medeniye dersi, vatandaşın yurttaşlık bilincini geliştirmede etkilidir. Tarih, coğrafya, edebiyat gibi dersler Balkan Savaşları sonrası, Cemiyet'in "milliyetçilik ideolojisi" doğrultusunda vatandaş yetiştirmesine katkı sağlamıştır. Cemiyet tarafından belirlenen önemli gün ve bayramlar bu milliyetçilik duygusunu perçinlemede önemli rol oynayacaktır. Gece dersleri, konferanslar, gazete ve dergiler ile geniş halk kitleleri eğitilmiştir. Cemiyet İttihat ve Terakki okullarıyla da, ana sınıftan başlayarak ilk, orta ve lise seviyesindeki Osmanlı vatandaşlarını eğiterek, hedeflenen yeni insan tipine ulaşmayı beklemiştir.

Balkan Savaşları sonrası ideolojisi netleşen Cemiyet, Bâb-ı Âli Baskını sonrasında iktidar gücünü sağlamlaştırarak yurt genelindeki okullara kendi eğitim felsefesini yansıtmıştır. İttihat ve Terakki'nin egemen olduğu Osmanlı Devleti'nin son yılları, Cumhuriyet dönemi kadrolarını da yetiştirmesi bakımından oldukça önemlidir. Cumhuriyet'in kurucu kadroları İttihat ve Terakki'nin eğitim felsefesi ile yetişmiş dolayısıyla bu felsefe, Cumhuriyet'in ilk yıllarına da yansımıştır. İttihat ve Terakki, Cumhuriyet'e ulusal eğitim felsefesi bırakmıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BOA.BEO: **Bab-ı Ali Evrak Odası** 3762/ 282126 1328 H 01; BOA.BEO; 3816/ 286184, 1328 H 23

BOA.DH.İD:**Dahiliye İdare**26/68, 1330 H 22; 33/ 43 1330 H 07

BOA.DH.MUİ: **Dahiliye Muharebat-ı Umumiye İdaresi** 45/11, 1327 H 21; 28/40 1327 H 16

BOA.DH.UMVM: **Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü**130/ 32, 1333 H 20; 133/47, 1333 H 04; 47/59, 1337 H 23

BOA.DH.ŞFR: **Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi** 71/48, 1335 H 24; BOA.DH.ŞFR; 578/41, 1334 R 20

BOA.İ.DFE: **İrade Defter-i Hakani**23/43, 1327 H 06; 23/ 43, 1327 H 06

BOA.İ. HUS: **İrade Hususi**174/11, 1327 H 12

BOA.MB.İ: **Mabeyn-i Hümayun Evrakı**149/60 1329 H 01

BOA.İ.MF: **İrade Maarif** 16/16, 1328 B 12; 17/10, 1328 H 20; 15/ 64, 1328 H 26; 17/36 1329 R 13; 15/15, 1327 H 28

BOA.ML.EEM: **Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti** 1128/25, 1330 R 31

BOA.MF.İBT: **Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi** 507/16, 1333 H 12; 247/53, 1327 H 06;246/ 74, 1332 H 28; 320/ 48 1329 H 02 ; 369/27, 1330 H 01 ; 314/30, 1329 H 10; 435/5, 1331 H 13 ;417/42, 1331 H 04; 425/18, 1331 H 19; 512/71, 1332 H 28; 407/4, 1331 H 01 ; 411/87, 1331 H 16; 449/12,1331 H 20 ; 443/14, 1331 H 19; 430/76, 1331 H 22 ;420 /64, 1331 H 20; 366/50, 1330 H 20 ;369/69, 1330 H 09; 429/71, 1331 H 16 ;429/82, 1331 H 17;401/65, H ; 380/54 1330 B 14; 419/33, 1331 H 14;487/46, 1332 H 15;259/102, H 1328 18;351/39, 1329 H 19;373/47, 1330 H 26 ;376/16, 1330 H 15;359/47; 1330 19 02;418/27, 1331 H 09; 462/65, 1331 H 29;264/64;304/47, 1329 H 25; 465/61, 1331 1612;365/88, 1330 R 15 ; 365/70, 1330 H 14; 388/6 , 1330 Ş 29;509/ 91, 1332 H 5; 207/39, 1326 H 9; 412/44, 1331 H 20; 481/65, 1332 H 09; 457/15, 1331 H 4; 290/07, 1328 H 10; 214/89, 1326 H 29; 387/79, 1330 H 28; 419/33, 1331 H 14; 407/25 1331 H 04;

BOA.MF.MKT: **Maarif Nezareti Mektubi Kalemi** 1214/30, 1334 H 13; 1174/43, 1329 H 18; MF. MKT; 1234/10, 1336 H 17; 1177/63 1330 H 28;1166/ 57, 1329 H 09; 1197/57, 1332 13 06; 1173/17, 1329 H 14; 1159/9, 1328 Ş 12; 1204/46, 1333 H 16;

BOA.MVMeclis-i Vükela Mazbatalar 152/32 1329 H 22

Gazete ve Dergiler

Alaadin, M.(1 Mayıs 1330).Balkan Haribi Facayiinden: Bir Fedakar Çocuk Bahçesi. sayı: 11.

Bedii, R. (27 Haziran 1929). İntibah Sahifelerinden :Kazandıklarımız . Mektebim sayı: 7

Büyük Dârülmuallimin.(16 Kasım 1910)Sabah.

ÇocukBayramı.(18 Mayıs 1916).Tanin.

Dârülfünun Programı.(25 Eylül 1908).İkdam.

Dârülmuallimin.(25 Ocak 1909).Tanin.

Gece Dersleri.(3 Ekim 1909).Tanin.

Gece Dersleri.(24 Ekim 1909).Tanin.

Gece Dersleri.(18 Haziran 1910).Tanin.

Hilmi T.(16 Eylül 1909).Medreseler Kongresi. Sırâtımüstakîm, Sayı:54, c.3, s.25-28

İdman Bayramı.(1 Mayıs 1917).Tanin, s. 3

Konya’da Gece Mektepleri.(15 Temmuz 1909)Tanin,

Maarif Nezaretinin bir kararnamesi.(16 Mart 1910) Yeni Tasvir-i Efkâr Gazetesi.

Mektepler Meselesi.(13 Haziran 1909). Tanin

Vilayet İttihat Terakki Mektebi.(15 Ekim 1910) .Tanin

Basılı Kaynaklar

Adanır, F. (2001). *Makedonya Sorunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ahmad, F. (2010). *İttihat ve Terakki (1908-1914)*. İstanbul:Kaynak Yayınları.

Akagündüz Ü. (2013). Kadın ve Kadınlığa Dair II.Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar (1908 1918). *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 19(73), 63-74.

Akagündüz, S.Y. (2017). II.Meşrutiyet Dönemi Ahlak Eğitime Örnek Bir Ders Kitabı:İbtidailere Malumat-ı Ahlakıyye ve Medeniyye. *Kesit Akademi Dergisi*, 7, 240-257.

- Akçura, Y. (2001). *Yeni Türk Devletlerinin Öncüleri -1928 Yılı Yazıları-*.Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akşin, S. (1971). İttihat ve Terakki Üzerine. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 151-165
- Akşin, S. (1980). *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Akşin, S., Balcı S. ve Ünlü B. (2017). *100. Yılında Jön Türk Devrimi*. İş Bankası Yayınları: İstanbul.
- Akyüz, K. (1986). Türk Ocakları. *Bellekten*, L(196), 201-228.
- Alkan, M. Ö. (2004). *İmparatorluktan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim*. Kemal H. Karpat içinde, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye* (s. 73-242). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Alkan, M.Ö. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(12), 9-84.
- Alkan, M. Ö. (2009). *II. Meşrutiyet'te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya "Militer Türk-İslam Sentezi*. Ferdan Ergut içinde, *2. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek* (s. 57-85). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Anar, S. (1996). *Ziya Gökalp Eğitim Anlayışı*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Arai, M (2006). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aslan, T. (2005). *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Dönemi Düşünce Yapısının Cumhuriyet Üzerine Tesirleri*.(Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü,Ankara
- Aslan, T. (2008). İttihâd-ı Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal BilimlerDergisi*, 49, 79-120.
- Aşçı, E. (2018). *İttihat ve Terakki'nin Fikri Yapısı ve Siyasi Yansımaları*.(Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Atay, F.R. (2012). *Batış Yılları*. İstanbul: Dünya Yayını.
- Aydemir, Ş.S. (1973). *Enver Paşa*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Aydın, H. (2008). *İttihat ve Terakki Mekteplerinin Yapısal Özellikleri Üzerine Bir İnceleme (Doktora Tezi)*. Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü,Konya.
- Aydoğan, E. (2005). *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Aytekin, H. (1991). *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bakır, K. (2008). II.Meşrutiyet Döneminde Milli Seçkincilik ve Eğitim: Emrullah Efendi, Tuba Ağacı Nazariyesi. *Doğu Batı Dergisi*, 45, 197-213.
- Bardak, M. (2010). *İkinci Meşrutiyet Döneminde Okul Öncesi Eğitim (1908-1918)*. (Yüksek Lisans Tezi).Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Bayar, C. (1997). *Ben De Yazdım – Milli Mücadele'ye Gidiş*. C.1, İstanbul:Sabah Kitapları.
- Bayur, Y.H. (1959). II.Meşrutiyet Devri Üzerinde Bazı Düşünceler. *Bellekten*, 23(90), 267-285.
- Berkes, N. (2019). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beydili, K. (2013). *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Birinci, A. (1999). Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi. *Yeni Türkiye Yayınları*, C.2, 401-409.
- Bleda, M.Ş. (1979). *İmparatorluğun Çöküşü*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Bolat, B. S. (2007). *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılap Enstitüsü, Ankara.
- Çakır, S. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çapa, M. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Türkiye'de Tarih Öğretiminin Tarihçesi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 1-28.
- Çavdar, Tefvik (1991). *İttihatveTerakki*. İstanbul: İletişimYayınları.
- Çelik, B. (2010). *Jön Türk Devrimi ve Balkanlar: Bölgenin Devrime ve Devrim Sonrası Siyasi Gelişmelere Etkileri, 100. Yılında Jön Türk Devrimi*. (Ed. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Çiçek, A.C., Aydın, S. ve Yağcı, B. (2015). Modernleşme Sürecince Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 269-284.
- Çiftçi, A. (2015). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Örgütlenme ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37, 115-141.
- Demir, Ş. (2009). Tanzimat Dönemi Eğitim Politikalarında Osmanlıcılık Düşüncesinin Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(31), 284-294.

- Demir, Ş. (2011). Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 29, 331-348.
- Dikme, H. (2012). Tanzimat sonrası Türk Gazeteciliğinde ‘Halk’ Kelimesinin Kullanımı ve Halka Yönelik Faaliyetler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 31-40.
- Duran, A. (2017). Meşrutiyet Dönemi Eğitimdeki Yenileşme Hareketleri ve Cumhuriyet Dönemine Bıraktığı Miras. *Cappadocia: Journal of History and Social Sciences*, 8, 62-77.
- Erdem, Y. T. (2015). Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey’in II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikalarına Katkısı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 32, 23-64.
- Ergin, O. (1977a). *Türk Maarif Tarihi I-II*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergin, O. (1977b). *Türk Maarif Tarihi III-IV*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergün, M. (1982a). II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve İslah Çalışmaları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 30(1-2), 59-89.
- Ergün, M. (1982b). Emrullah Efendi Hayatı Görüşleri Çalışmaları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 30(1-2), 7-35.
- Ergün, M. (1996). *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908–1914)*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Erikli, B. C. (2019). *Çocuk Dünyası Dergisinin Halk Edebiyatı ve Folklor Ürünleri Açısından İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Balıkesir.
- Erişirgil M.E. (2007). *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*. (3. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Erkek, M. S. (2013). II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28(2), 385-416.
- Eryılmaz, B. (1992). *Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Gökalp, Z. (2015). *Türkçülüğün Esasları*. (2. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Göktaş, D. (2019). *İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Kadın Algısı (Selma Rıza Örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: Ankara.
- Gündüz, M. (2008). II. Abdülhamid Dönemi Eğitim ve İdeolojisi Üzerine Tartışmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(12), 243-286.
- Güneş, G. (1996). İzmir Türk Ocağı (1912-1919). *Kebikeç*, 4, 159-158.

Güven, Ö. (1996). Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni Yetiştiren Okulların Eğitimini Hazırlayıcı Çalışmalar.*Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*,1(2), 70-82.

Hacısalihoglu, M. (2003). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Hanioğlu, M. Ş. (1985).*Batıcılık*. TCTA, C.5, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hanioğlu, M.Ş. (1985). *Batılılaşma*.TCTA, C.5, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hanioğlu, M. Ş. (1985). *Bilim ve Osmanlı Düşüncesi*. TCTA, C.2, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hanioğlu, M. Ş. (1985). *Türkçülük*. TCTA, C.5, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hanioğlu, M.Ş. (1985). Siyasal Akımlar- Osmanlıcılık. *TDVİA*, C.33, 485-487.

Hanioğlu, M. Ş. (1989). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*.C.1 (1889–1902), İstanbul: İletişim Yayını.

Hanioğlu, M.Ş. (2001). Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti.*TDVİA*, C.23, 476-484.

Kabacalı, A. (2006).*Cemal Paşa Hatıralar*. (2. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kabacalı, A. (2019). *Talat Paşa'nın Anıları*. (12. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kafadar, O. (1997). *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*. Ankara: Vadi Yayınları.

Kamer, S. T. (2014). II. Meşrutiyet Dönemi İlköğretimde Karma Eğitim Uygulamaları ve Yasal Düzenlemeler. *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 86-97.

Kansu, N. A. (2016). *Türk Eğitim Tarihi*. (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.

Karabekir, K. (1982). *İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu*. İstanbul:

Karakışlar, Y. S. (1988). II. Meşrutiyet’te Bir Çocuk Dergisi Çocuk Dünyası. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 52, 24-28.

Karpat, K. (1997). Panİslamizm ve II. Abdülhamit Bir yanlış Görüşün Düzeltilmesi. *Türk Dünya Araştırma Dergisi*, 48, 13-37.

Kazıcı Z.(1995).Emrullah Efendi.TDVİA.C:XI, İstanbul:165-166

Keklik, E. (2018). *Osmanlı Meşrutiyet Döneminde Eğitimi: Problemler, Tartışmalar, Teklifler*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

- Kerimoğlu, H. T. (2007). II.Meşrutiyet'in İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikası ve Rumlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 133-143.
- Kılıçbay, M.A. (1983). *Osmanlı Aydını*. TCTA, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (1985). *Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar*. TCTA, C.2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçer, H. A. (1970). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Köçer, M. (2003). Osmanlı Devleti'nde Türkçülük Akımının Ortaya Çıkması. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 1(3), 10-13.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kuran,A.B. (1945).*İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*.İstanbul:Tan Matbaası.
- Kuran, E. (1966). Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesi ve Yusuf Akçuraoğlu.*Türk Kültürü Dergisi*, 4(42): 25-26.
- Kushner, D. (1979). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. İstanbul: Kervan Yayınları.
- Küçük, C. (1985). *Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat*. TCTA, C.4, İstanbul: İletişim Yayınları
- Mardin, Ş. (1985). *19.YY'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti*. Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1985). *İslamcılık*. TCTA, C.5, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1985). *Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri*. TCTA.C:VI,İstanbul:1698-1701
- Mardin, Ş. (1992). *Türk Modernleşmesi*. Makaleler 4. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. (15. Baskı).İstanbul: İletişim Yayınları.
- Merter, F. (1986). *II.Meşrutiyet Dönemi Eğitim Sisteminde Politika Teşkilatlanma ve Teftiş Çalışmaları*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Mutlu, Ş. (1996). II.Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim. *Bellekten*, 17(21), 127-143.
- Okay, C. (1997). İlk Çocuk Bayramı. *Toplumsal Tarih*, 40, s.17.
- Okay, C. (2005). Türkiye'de Çocuk Tarihi: Tespitler, Öneriler. *Kebikeç*, 19, 121-127.

- Ortaylı, İ. (1985) *Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar*. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. C.6, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (1985). *Osmanlı İmparatorluğunda Millet*. TCTA, C.4, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (1985). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap Milliyetçiliği*. TCTA, C.5, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimat*. TCTA, C.6, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2000). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Oruç, Ş. ve KırpıkG. (2006). *Osmanlı'da Modern Öğretim, Strateji, Yöntem ve Teknikleri*. Ankara: Gazi Kitap Evi.
- Ölmez, A. (2014). II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme. *Vakıflar Dergisi*, 41, 127-140.
- Özbozdağı, Ö. (2005). *İttihat ve Terakki'nin Balkan Siyaseti (1908-1914)*. (Yüksek Lisans Tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Hatay.
- Özgiraz, A. ve Arslanel, M. N. (2011). İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-10.
- Özcan, A. (2005). *Milliyetçilik*. TDVİA, C.30, 84, İstanbul.
- Özcan, A. (2007). *Osmanlıcılık*. TDVİA, C.33, 485-487, İstanbul.
- Öztürk, C. (1993). *Darülmualimin*. TDVİA, C.8, 551-552, İstanbul.
- Öztürk, C. (1993). *Darülmualimat*. TDVİA, C.8, 559-550, İstanbul.
- Öztürk, C. (2008). Türkiye'de Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(12), 487-519.
- Ramsour, E. E. (2013). *Genç Türkler ve İttihat Terakki*. (3. Baskı). İstanbul: Etkin Kitaplar Yayıncılık.
- Sakaloğlu, N. (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarıkaya, M. S. (1999). Osmanlı Türkiye'sindeki İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış. *Araştırmalar İnsani Bilimler Dergisi*, 1, 97-111.
- Sarınay, Y. (2012). *Türk Ocağı*. TDVİA, C.41, 545-546, İstanbul.
- Semiz, Y. (2014). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35, 217-244.
- Şahin, M. ve Tokdemir, M. A. (2011). II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(4), 851-876.
- Şapolyo, E. B. (1943). *Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*. İstanbul: Berkalp Yayınevi.

Şen, C. ve Mutlu, M. (2016). Balkan Savaşlarının Tiyatromuza İlk Yansımalarından Biri:Mehmet Sırrı'nın Türk Kanı Adlı Piyesi.Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi.1(1), 114-137

Şerif, A. (1999). *Anadolu'da Tanîn*. C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Taşdelen, T. Y., Oruç, C. ve Çiçek V. (2015).Yükseköğretimin Yapılandırılmasında Emrullah Efendi'nin Tuba Ağacı Nazariyesi'ni Yeniden Düşünmek. *TurkishStudies International Periodical for the Languages Literature and History of TurkishorTurkic*, 10(2), 1007-1024.

Tekeli, İ. (1985). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi*. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C.3, İstanbul.

Tekeli, İ. ve İlkin S. (1980). İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısı ve Belirleyiciliği. *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*,351-362. Ankara: Meteksan Yayınları.

Tekeli, İ. ve İlkin S. (1999).*Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Temo, İ. (1987). *İttihat ve Terakki Anılarım*. İstanbul: Arba Yayınları.

Tevfik, E. (1973). *Yeni Osmanlılar Tarihi*. İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Timur, T. (2017). ''Uluslaşma Süreci,İttihatçılık ve Devrim'',100.Yılında Jön Türk Devrimi. (Ed. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü). (2. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Tokay, G. (1996). *Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*,İstanbul: AFA Yayınları.

Toprak, Z. (1985).II.Meşrutiyet'te Fikir Dergileri, TCTA, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tuğluoğlu, F. (2015). I.Meşrutiyet Döneminde Milliyetçi Bir Çocuk Dergisi:Talebe Defteri(1913-1919). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*,15(30), 99-139.

Tunaya, Z. T. (1948). Amme Hukukumuz Bakımından II.Meşrutiyet'in Siyasi Tefekküründe Batıcılık Cereyanı. *İÜHT Mecmuası*, C.16, 587-623.

Tunaya, Z. T. (1960). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Yedigün Matbaası.

Tunaya, Z. T. (1988). *Türkiye'de Siyasi Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tural, E. (2004). Devlet ve Toplum Ekseninde Jön Türklük ve Bir Jön Türk'ün Düşün(dür)düklere. *Amme İdaresi Dergisi*, 31(1), 131-147.

Turan N. S. (2008). Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve Eğitimin İdelojik Dönüşümüne dair Gözlemler. *Folklor Dergisi*, 14(55), 109-135.

- Türk, İ. C. (2011). Osmanlı Devleti'nde Okul Öncesi Eğitim. *Milli Eğitim Dergisi*, 41(192), 160-173.
- Uçak, S. (2008). *Ziya Gökalp'in Eğitim Anlayışı*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.
- Unat, F. R. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*. (1. Baskı). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Uyanık, E. (2000). *II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki'nin Eğitim Politikası ve İzmir*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü: İzmir.
- Uyanık, E. (2009). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikaları (1908-1918), *Amme İdaresi Dergisi*, 42(2), 67-88.
- Uyanık, E. (2015). İttihat ve Terakki'nin gelişiminde Osmanlı Balkanlarının Rolü: İhtilal Makedonya'da Başlar. *Yeni Türkiye Dergisi*, 68, 1-8.
- Uzunçarşılı İ. H. (1956). 1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar. *Belleten*, 20(77-80), 172-174.
- Üstel, F. (2008) *Makbul Vatandaşın Peşinde*. (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yaşar, F. T. (2018). Meşrutiyet Döneminde Yurttaşlık, Ahlak ve Medenilik Eğitimi: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları. *Osmanlı Araştırmaları*, 52(52), 311-342.
- Yavuz, H. (2020). Balkan Savaşlarında İnfomal Eğitim; Çocuk Duygusu Dergisi Örneği. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 1-24.
- Yetim, F. (2015). Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences*, 34, 19-34.
- Yılmaz, E. (2017). Osmanlıcılıktan Türk Milliyetçiliğine Bir Çocuk Dergisi: Çocuk Dünyası (1913-1914). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32(1), 209-232.
- Yılmaz, Z. Ve Bakır, K. (2009). Balkan Milliyetçiliğinin Türk Eğitim Düşüncesine Etkileri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 53-70.
- Yılmazlar, H. (2007). *Türkiye'de Özel Okulların Gelişimi (1923- 1950)*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Yörük, D. ve Bildik, F. (2020). İktidar Değişiminin Ders Programlarına ve Tarih Eğitimine Yansımaları (Mekteb-i Sultani Örneği). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi*, 48, 189-209.
- Yücel, H.A. (1994). *Türkiye'de Orta Öğretim*. Ankara: Turizm Bakanlığı.

EKLER

EK 1. Amasya İttihat ve Terakki İbtidai Mektebi 1328 senesine mahsus imtihan cetveli (ihtiyat ve Birinci Sınıf)

Sıra No	Adı Soyadı	İhtiyat Sınıfı				Birinci Sınıf			
		1	2	3	4	1	2	3	4
1	İsmail								
2	Ali								
3	Hasan								
4	Mehmet								
5	Yusuf								
6	Abdullah								
7	Osman								
8	Mustafa								
9	Halim								
10	Abdulhamit								
11	Abdülkadir								
12	Abdülkerim								
13	Abdulhalim								
14	Abdulaziz								
15	Abdulbaki								
16	Abdulgani								
17	Abdulhamid								
18	Abdulbaki								
19	Abdulhamit								
20	Abdulkerim								
21	Abdulhalim								
22	Abdulaziz								
23	Abdulbaki								
24	Abdulgani								
25	Abdulhamid								
26	Abdulbaki								
27	Abdulhamit								
28	Abdulkerim								
29	Abdulhalim								
30	Abdulaziz								
31	Abdulbaki								
32	Abdulgani								
33	Abdulhamid								
34	Abdulbaki								
35	Abdulhamit								
36	Abdulkerim								
37	Abdulhalim								
38	Abdulaziz								
39	Abdulbaki								
40	Abdulgani								
41	Abdulhamid								
42	Abdulbaki								
43	Abdulhamit								
44	Abdulkerim								
45	Abdulhalim								
46	Abdulaziz								
47	Abdulbaki								
48	Abdulgani								
49	Abdulhamid								
50	Abdulbaki								
51	Abdulhamit								
52	Abdulkerim								
53	Abdulhalim								
54	Abdulaziz								
55	Abdulbaki								
56	Abdulgani								
57	Abdulhamid								
58	Abdulbaki								
59	Abdulhamit								
60	Abdulkerim								
61	Abdulhalim								
62	Abdulaziz								
63	Abdulbaki								
64	Abdulgani								
65	Abdulhamid								
66	Abdulbaki								
67	Abdulhamit								
68	Abdulkerim								
69	Abdulhalim								
70	Abdulaziz								
71	Abdulbaki								
72	Abdulgani								
73	Abdulhamid								
74	Abdulbaki								
75	Abdulhamit								
76	Abdulkerim								
77	Abdulhalim								
78	Abdulaziz								
79	Abdulbaki								
80	Abdulgani								
81	Abdulhamid								
82	Abdulbaki								
83	Abdulhamit								
84	Abdulkerim								
85	Abdulhalim								
86	Abdulaziz								
87	Abdulbaki								
88	Abdulgani								
89	Abdulhamid								
90	Abdulbaki								
91	Abdulhamit								
92	Abdulkerim								
93	Abdulhalim								
94	Abdulaziz								
95	Abdulbaki								
96	Abdulgani								
97	Abdulhamid								
98	Abdulbaki								
99	Abdulhamit								
100	Abdulkerim								

Ek 2. İskenderiye İttihat ve Terakki İnas Mektebi'ne Mükafat İrsali

2

A. J. MTZ. (05) 1331-9-14

OSMANLI ARŞİVİ
A. J. MTZ. (05)
32-A 147

OSMANLI ARŞİVİ
A. J. MTZ. (05)
32-A 147

2 vrk
(8 shf bok)

تقدیرنامه شخصیتها بوصوله

اداره مطبوعات جلالیه سوریه کتب و اشیا سازنده
کتابخانه عثمانی اتحاد روزنی تبرکاتی طرابلس طرابلس طرابلس طرابلس طرابلس

لیاره	۱۰	۱۰	۱۰
بیکس طرابلس	۱	۱	۱
سالی بروج قورودنه	۱	۱	۱
برکار طرابلس	۱۰	۱۰	۱۰
ایلیغ عطا	۱	۱	۱
الجارطری	۱	۱	۱
جلال الروج	۱۰	۱۰	۱۰
تقدیرنامه بایرلسه	۱	۱	۱
ایترسات	۱	۱	۱

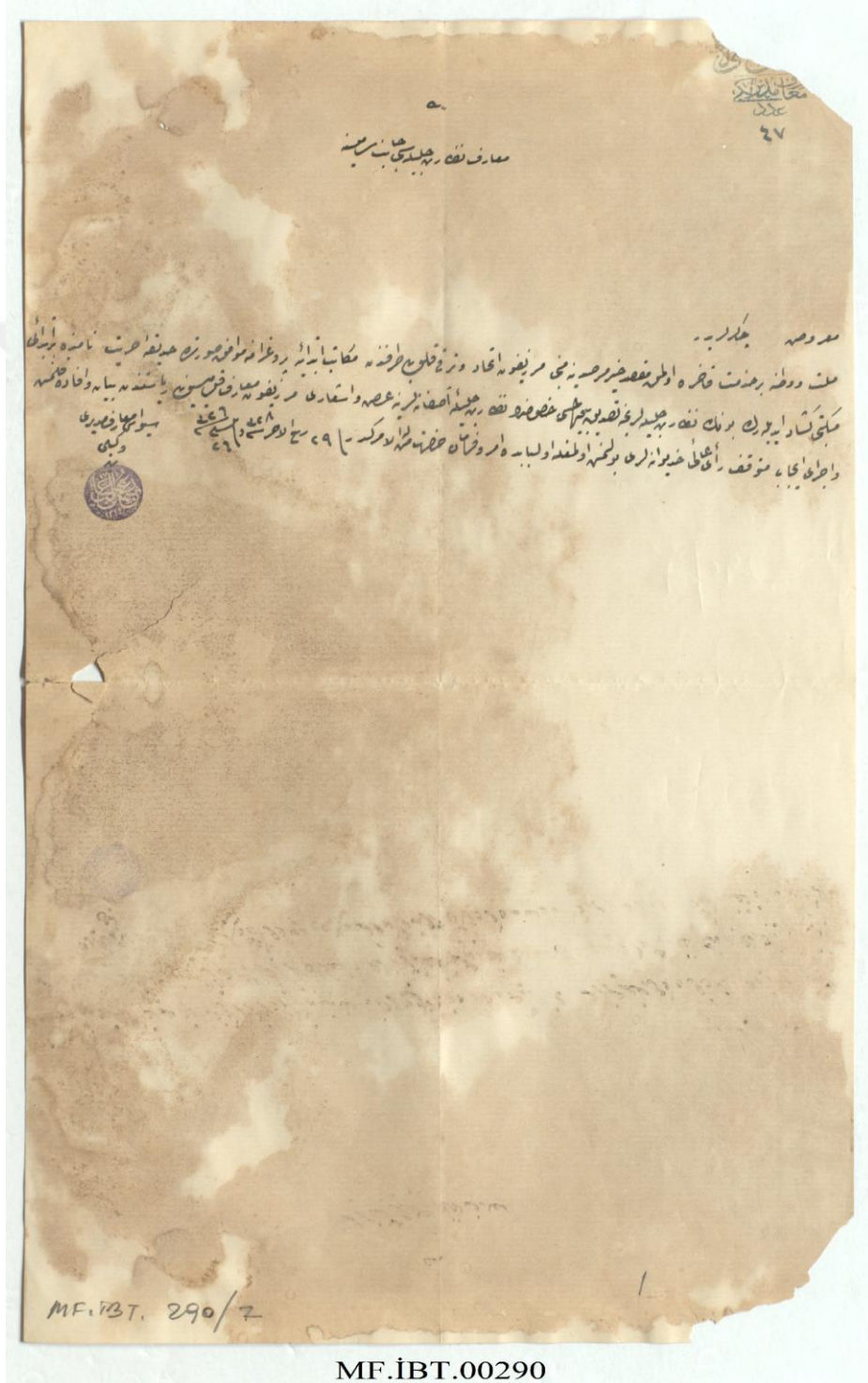
بالادو محمد اده خلیه اشک سلطنت عثمانیه صخره العاده قورسکی جاب
سایرینه تا ما کتیرهم آرتس-توزشیخ
کتابخانه عثمانی اتحاد روزنی تبرکاتی
کتابخانه سوریه

OSMANLI ARŞİVİ
A. J. MTZ. (05)
32-A 147

OSMANLI ARŞİVİ
A. J. MTZ. (05)
32-A 147

OSMANLI ARŞİVİ
A. J. MTZ. (05)
32-A 147

Ek 3. Merzifon İttihat ve Terakki Kulübü Tarafından Merzifonda, İbtidai mekteplerin programına göre vatan ve millete hizmet için Hadika-i Hürriyet isminde bir mektep açılması.

Ek 4. Mirgün'deki İttihat ve Terakki Mektebine gönderilecek eğitim malzemelerine ait kararname

سوره نوروی

تدریسات ابتدایه اداره سنه مخصوصه مسوده

تاریخ	محل	موضوع	مدرسه		ملاحظات
			اسم	نوع	
۲۷/۵	مدرسه	تدریس	مدرسه	مدرسه	قرآن نامه ایکمی قرآن خطبه بر روی حرفات و حساب اشکالی برگرفته از آثار و ترجمان کتب اجماعیه بروجه بالا ایکمی قرآن خطبه ایلم بر روی حرفات و حساب اسلام کتب مذکور بر روی ترجمان کتب اجماعیه من قرآنی آثار اولند - ماده ۱ - نقتت جلد صحیفه ایلم بر روی ترجمان کتب اجماعیه بروجه بالا ایکمی قرآن خطبه ایلم بر روی حرفات و حساب اشکالی مدرسه ایلم ایلم ایلم ماده ۲ - اسبق قرار آمدنک اجازت تدریس ابتدایه مدارس نور - تسبیحی

MF-İBT 365/88

MF.İBT.00365

EK 5. Fatih ve Mahmudiye mekteplerinde İttihat ve Terakki Kulübü tarafından tertip edilen gece derslerinde sağlık hususuna dikkat edilmesi gerekliliği

2

سازمونی نظامی از جانب آباء و اولاد در مدارس مسود

تاریخ	شماره	موضوع	تاریخ	موضوع	تاریخ	موضوع
۷ مارس ۱۳۰۳	۷	سازمان نظامی				

سازمان نظامی

در مرتبه تقیبات محمی یافتن انانده طاعت

تاریخ احوال انانده نای مکرر بیکریمه طاعت

در وقت تفریح اولاد نباید از بیکریمه در میان

در این ایام در تقیه که در میان اولاد با سینه

برای آنکه در این ایام اولاد با سینه

نای ۷۸

۷۸

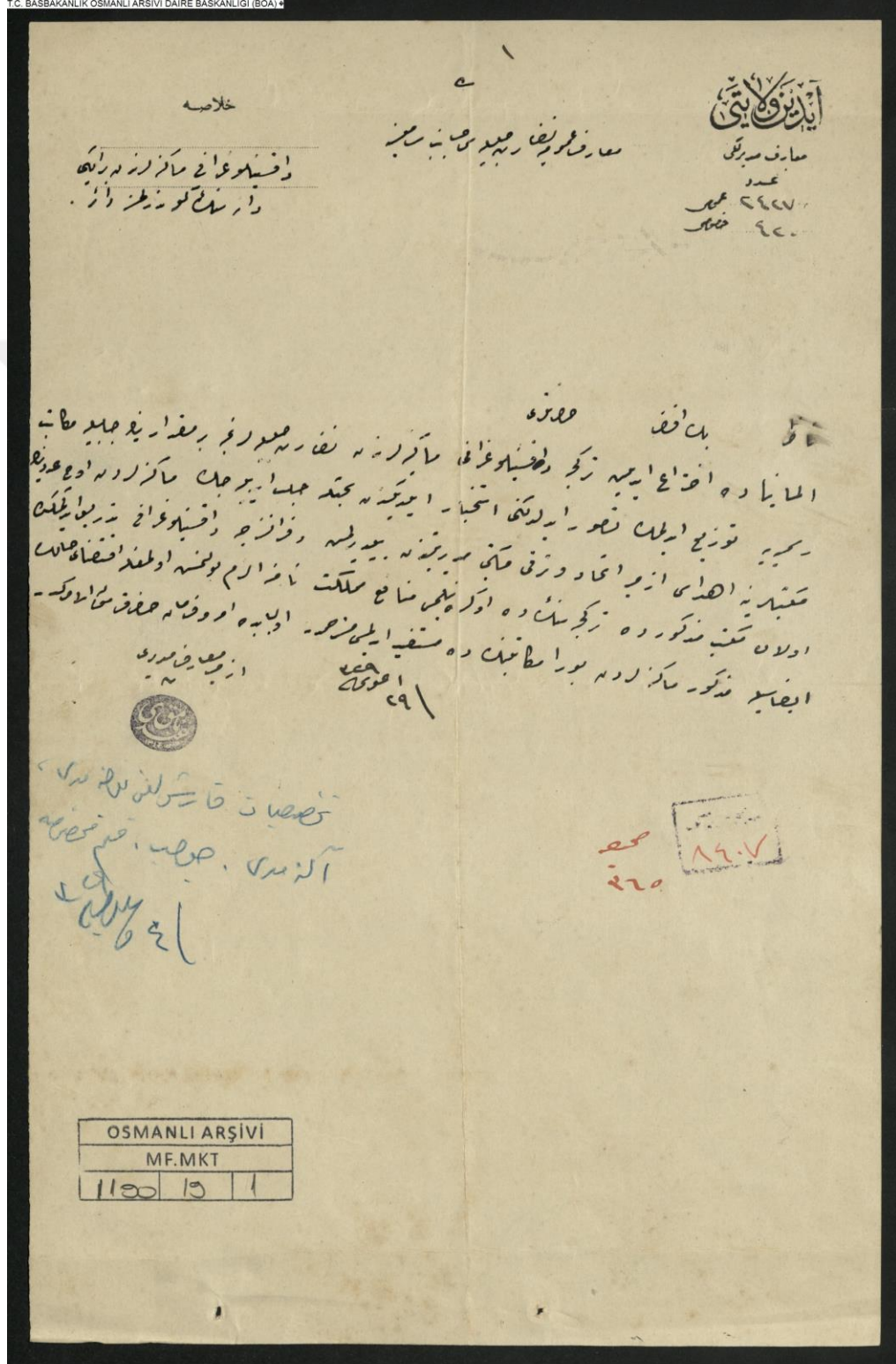
۷۸

۷۸

MF.IBT.00293

MF.IBT 2 Votak 293/91
2sh.boş

EK 6. Almanya’da icat edilen Türkçe daktilolardan isteyen İzmir İttihat ve Terakki Mektebi’nin talebinin tahsisat olmadığından karşılanmadığı.

MF.MKT.01190.00019.001